

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDÍÍ

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Rusko-iránské vazby a Kaspický region v letech 1991 – 2001

Karolína Hamzová

Konzultant: PhDr. Emil Souleimanov PhD

Praha 2007

Čestné prohlášení:

Tímto prohlašuji, že jsem práci zpracovala zcela samostatně a že jsem řádně uvedla všechny zdroje, s nimiž jsem pracovala.

Teze diplomové práce:

Vývoj rusko-iránských vztahů s důrazem na Kaspický region a perspektivy rusko-iránského partnerství

Přestože se v určitých oblastech může rusko-iránské partnerství jevit jako paradoxní a v rozporu s předpokládanými zájmy a prioritami jednotlivé strany (někteří autoři v tomto smyslu hovoří o schizofrenickém charakteru rusko-iránských vazeb), zohlednění dalších aspektů a hlubší vhled do problematiky odhalí ne jeden racionální moment.

V zamýšlené práci se chystáme věnovat jak alespoň mediálně nejčastěji zdůrazňovaným vojensko-strategickým vazbám obou stran, tak i té dimenzi rusko-iránských vztahů, kterou bychom mohli označit geopoliticko-strategickou. Z geografického hlediska hodláme hlavní důraz klást na oblast Kaspického regionu, zároveň si však jsme vědomi i významu širší regionální, respektive mezinárodní perspektivy, a proto neponecháme zcela stranou ani relevantní interakce související se středovýchodní, popřípadě blízkovýchodní dynamikou, či problematiku vztahů obou zemí se Spojenými Státy.

Počátky dnešních rusko-iránských vazeb sahají až do 2. poloviny 80. let, hlavní impuls pro sblížení politické agendy obou států je však nutno spatřovat v dramatické změně geopolitické situace po konci studené války a po rozpadu Sovětského Svazu, kdy se jednou z klíčových priorit ruské zahraniční politiky se stala oblast tzv. blízkého zahraničí. Právě ve spojitosti s regiony Kavkazu a Střední Asie se Írán pro Moskvu ukázal být nejen vhodným partnerem pro koordinovanou reakci na nejrůznější bezpečnostní hrozby, ať už se jednalo o potenciální růst vlivu Spojených Států a jejich spojenců v regionu, či o šíření náboženského extremismu v podobě afghánských Tálibů, ale i výhodným spojencem k prosazování vlastních politických a strategických představ. Na druhou stranu Írán, nemaje dostatečné politické a ekonomické nástroje na to, aby se ucházel o vyplnění geopolitického vakua sám a stal se tak konkurentem Moskvy, a vystaven nově vzniklým bezpečnostním rizikům (ázerbajdžánský iredentismus, nestabilita v nově vzniklých státech,...), se uchýlil k podpoře ruského vlivu jako

určitého vyvažujícího a stabilizačního faktoru (např. spolupráce při urovnání konfliktu v Tádžikistánu). Nemalou roli u obou států také samozřejmě sehrála snaha o rozšíření zahraničně-politických alternativ (idea multivektorové politiky), zejména pak v případě mezinárodně izolovaného Íránu. Pro ten se Rusko také stalo hlavním zdrojem vojenského materiálu a technologií, naopak Rusko z těchto aktivit profituje zejména v podobě přílivu tvrdé měny.

Obecně lze říci, že rusko-iránské vazby procházely stádii různé kvality a intenzity, dané aktuální mírou koincidence zájmů a vzájemnou výhodností. I když propojení klíčových zájmů obou zemí vedlo v jistý moment až k oboustrannému prosazování termínu „strategické partnerství“, ne vždy je možné hovořit o jejich symetrii či minimálně téže výhodnosti pro obě strany. Vedle sdílených dlouhodobých strategických zájmů (regionální stabilita, boj proti obchodu s drogami, efektivní rozvoj nerostných zdrojů Kaspického regionu či infrastrukturní síť umožňující neomezenou komunikaci s okolním světem) a zájmů kratšího časového dosahu (spolupráce v oblasti dodávek vojenského materiálu, v oblasti jaderné energetiky, zadržování Ázerbajdžánu, opozice vůči Tálibům v Afghánistánu nebo zabránění pronikání tureckého vlivu do regionu), se jako témata jejich vztahů totiž vyskytují také již o něco komplikovanější otázky vazeb ke Spojeným státům, postoje ke statutu Kaspického moře a podobě rozvoje kaspické těžební a transportní infrastruktury či konfliktů v Tádžikistánu a zejména pak v Čečensku.

Osnova:

1. Úvod

2. Obsah:

- 2.1. Počátky rusko-iránských, potažmo sovětsko-iránských vazeb
- 2.2. Priority a podoba procesu ruské zahraniční politiky
- 2.3. Priority a podoba procesu íránské zahraniční politiky
- 2.4. Rusko-iránské vztahy:
  - 2.4.1. Vojensko-strategické partnerství
  - 2.4.2. Otázka Ázerbajdžánu

- 2.4.3. Otázka Afghánistánu
  - 2.4.4. Otázka Tádžikistánu
  - 2.4.5. Otázka Ččenska
  - 2.4.6. Oblast energetické geopolitiky
  - 2.4.7. Otázka Středního a Blízkého Východu
  - 2.4.8. Americko-iránské, respektive americko-ruské vztahy jako faktor rusko-iránských vztahů
- 2.5. Pespektivy rusko-iránského partnerství

3. Závěr

Seznam literatury:

- Afrasiabi K. L., *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*, Oxford: Westview Press, 1994
- Ahrari E., *The schizophrenic Russian-Iranian nexus*, <http://www.atimes.com/c-asia/DE22Ag05.html>
- Amirahmadi H., *Revisiting Iran's Strategic Significance in the Emerging Regional Order*, New York: 1995
- Arbatov A.G., *Russia's Foreign Policy Alternatives*, *International Security*, volume 18 no.2 ,Fall 1993, str.9-14
- Arnett E., *Iran, threat perception and military confidence-building measures*, SIPRI http://projects.sipri.se/technology/Iran_CBM.html
- Bill J.A., *The Politics of Hegemony: The United States and Iran*, *Middle East Policy Council*, volume 8 no3, September 2001, http://www.mepc.org/public_asp/journal_vol8/0109_bill.asp
- Cohen A.M., *Russia and the Axis of Evil: Money, amobotions and US interests*, *The Heritage Foundation*, February 26, 2003, <http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/test022603.cfm>
- Cornell S.E., *Regional Politics in Central Asia: the Changing Roles of Iran, Turkey, Pakistan and China*, *New Delhi SAPRA Foundation*, 2003, <http://www.silkroadstudies.org/pub/030720Sapra.pdf>

Cornell S.E., Iran and the Caspian region: The domestic and international context Iranian policy, Caspian brief no.15, May 2001,
http://www.cornellcaspien.com/publications/pdf/15_0105Iran.PDF

Cornell S.E., Small nations and Great powers: A study of Ethnopolitical conflict in the Caucasus, Richmond: Curzon Press, 2000

Cornell S. E., Iran and the Caucasus: The triumph of Pragmatism over Ideology, Global Dialogue, volume 3. no. 2-3, Spring-Summer 2001

Cornell S.E., Iran and the Caucasus, Middle East Policy Council, volume 5 no.6, January 1998, http://www.mepc.org/public_asp/journal_vol5/9801_cornell.asp

Dannreuther R., Russia's Eurasian Security Policy, Joint Workshop on Europe and Transatlantic Security: Issues and Perspectives, Geneva Centre for Security Policy, August 25-27 2000

Diba B.A., Russian-Azerbaijan Agreement in the Caspian Sea: What Does It Mean for Iran?, <http://www.payvand.com/news/02/oct/1058.html>

Diba B.A., The Law & Politics of the Caspian Sea in the Twenty-First Century: The Positions and Views of Russia, Kazakhstan, Azerbaijan, Turkmenistan, With Special Reference to Iran, Ibex Publishers, 2003

Dietl G., Iran in the Emerging Greater Middle East, Copenhagen Peace Research Institute, January 1999

Djalili M.R., Iran and the Caucasus: Maintaining some pragmatism, The Quaterly Journal, no.3, September 2002, http://www.ciaonet.org/olj/co/co_sept02g.pdf

Efegil E. a Stone L.A., Iran and Turkey in Central Asia: Opportunities for rapprochement in the post-cold war era, Journal of Third World Studies, Spring 2003, vol. 20, no.1, http://www.caspianstudies.com/Foreignpolicy/iran%20central%20asia/iran_and_turkey_in_central_asia.htm

Ehteshami A., Iran's New Order: Domestic Developments and Foreign Policy Outcomes, Global Dialogue, Vol. 3. No. 2-3, Spring-Summer 2001

Eisenstadt M., Iranian Nuclear Weapons, Part I: The Challenges of U.S. Preventive Action, The Washington Institute for Near East Policy, PolicyWatch no.760, May 27, 2003, <http://www.washingtoninstitute.org/watch/policywatch/policywatch2003/760.htm>

Fee F.C., Russian And Iranian Gas And Future US Energy Security, http://www.caspianstudies.com/Foreignpolicy/iran%20caucasue/russian_and_iranian_gas_and_futu.htm

- Freedman R.O., Russian-Iranian relations in the 1990s, MERIA Journal, June 2000, <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/2000/issue2/jv4n2a5.html>
- Freedman R.O., Russian policy toward the Middle East under Yeltsin and Putin, The Jerusalem Letter, Jerusalem Centre for Public Affairs, September 2001
- Freedman R.O., American policy toward Iraq and Iran in Clinton's second term, The Jerusalem Letter, Jerusalem Centre for Public Affairs, March 1999
- Golan G., Russia and Iran: A strategic partnership, London: Royal Institute of International Affairs, 1998
- Goldman S., Russian national security policy after September 11, 2001, Project on systemic change and international security in Russia and the new states of Eurasia, The Johns Hopkins School of Advanced International Studies, October 2002, <http://www.sais-jhu.edu/programs/res/papers/Goldman%20Paper.pdf>
- Graham T.E., Russia's decline and uncertain recovery, Carnegie Endowment for International Peace, 2002, <http://www.ceip.org/files/pdf/Decline.pdf>
- Halliday F., Memorandum, Foreign Affairs Committee Publications, The United Kingdom Parliament, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmfaaff/80/80ap14.htm>
- Hill F., The United States and Russia in Central Asia: Uzbekistan, Tajikistan, Afghanistan, Pakistan, and Iran, The Aspen Institute, August 2002
- Hopf T., Identities, Institutions, and Interests Moscow's Foreign Policy from 1945-2000, September 2003, <http://psweb.sbs.ohio-state.edu/faculty/thopf/IdentitiesInstitutionsInterestsNov03.pdf>
- Jaffe J.A. and Manning R.A., Russia, energy and the West, Council on Foreign Relations, Survival, May 11, 2001, http://www.cfr.org/pub3960/robert_a_manning_amy_myers_jaffe/russia_energy_and_the_west.php
- Johnson L., Russian policy and Tadjikistan, Central Asia and the Caucasus, http://www.ca-c.org/dataeng/st_03_jonson.shtml
- Jordet N., Explaining the long-term hostility between the United States and Iran: A historical, theoretical and methodological framework, <http://www.nato.int/acad/fellow/98-00/jordet.pdf>

Karmon E., Iran's policy on terrorism in 1990s, International Conference on Recent Trends in Research on Terror and the Fight against Terror, September 8, 1998, <http://www.ict.org.il/articles/articledet.cfm?articleid=47>

Katz M.N., The Khatami factor: how much does it matter?, The National Interest, Spring 1998, http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_n51/ai_20633205/pg_2

Katzmann K., Iran: Current development and US policy, CRS Issue Brief for Congress, <http://www.fas.org/man/crs/IB93033.pdf>

Katzman K., Iran, Russia and the new muslim states, Caspian Crossroads, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/124.htm>

Kemp G. a Saunders P., America, Russia and the Greater Middle East: Challenges and opportunities, The Nixon Center, November 2003, http://www.nixoncenter.org/publications/monographs/US_Russia_ME.pdf

Knights M., Iranian Nuclear Weapons, Part II: Operational challenges, The Washington Institute for Near East Policy, PolicyWatch no.761, May 28, 2003, <http://www.washingtoninstitute.org/watch/policywatch/policywatch2003/760.htm>

Krivokhizha V., Russia's national security policy: conceptions and realities, ed. Richard Weitz, The "Whither Russia" Project, John F. Kennedy School of Government, September 1998

Light M., Post-Soviet Russian Foreign Policy: The First Decade, in: Brown, Archie (ed.), Contemporary Russian Politics: A Reader, New York: Oxford, 2001, str.419-28

Makienko, K., The outlook for Russian-Iranian Arms Trade: opportunities and risks, Centre for Analysis of Strategies and Technologies, no.2, 2001, <http://www.cast.ru/eng/journal/2001/2-outlook/>

Malcolm N., Russian Foreign Policy Decision-Making, in: Shearman, Peter (ed.), Russian Foreign Policy since 1990, Boulder: Westview, 1995, str.3-27

Maleki A., Iran's Changing Perspectives and Policies on the Caspian, Iran Focus, March 2001, str. 11-14

Maleki A., Iran and Russia: Neighbors without Common Borders, in: Russia and Asia: the Emerging Security Agenda, SIPRI, Oxford University Press, 1999

Maloney S., America and Iran: From containment to coexistence, The Brookings Institution, Policy Brief no.87, <http://www.brook.edu/comm/policybriefs/pb87.pdf>

Maloney S., Brzezinski Z. a Gates R.M., Iran: Time for a new approach, Report of an Independent Task Force, Council on Foreign Relations, 2004,
http://www.cfr.org/pdf/Iran_TF.pdf

Manilov V., The national security of Russia, ed. Richard Weitz, Strengthening Democratic Institutions Project, John F. Kennedy School of Government, June 1997

Martellini M. a Redaelli R., The West perception of the Islamic Republic of Iran: the normality of a peculiar State or the peculiarity of a normal State?, Presentation to the Institute for Political and International Studies (IPIS)
Tehran, Iran, June 2003,
<http://www.centrovolta.it/landau/File%20Workshops/Iran%20Project/Visita%20Giugno/Paper%20Martellini-Redaelli.doc>

Menon R., Leaders, structural conditions, and Russia's foreign policy, ORBIS, volume 45 no.4,
http://www.cfr.org/pub5325/rajan_menon/leaders_structural_conditions_and_russias_foreign_policy.php

Mesbahi M., Tajikistan, Iran and politics of the islamic factor, Central Asia Survey, volume 16 no.2, 1997, str. 141-159

Mitrofanov A., Russia's New Geopolitics, ed. Richard Weitz, Strengthening Democratic Institutions Project, John F. Kennedy School of Government, July 1998

Mizin V., The Russia-Iran nuclear connection and U.S. policy options, MERIA, vol.8 no.1, March 2004, <http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue1/mizin.pdf>

Nassibli, The Azerbaijan question in Iran: A crucial question for Iran's future, Caspian Crossroads, winter 1998

Naumkin V., The Russian-Iranian relations: present status and prospects for future, Perceptions, March-May 1998, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/III-1/naumkin.htm>

Nahavandi F., Russia, Iran and Azerbaijan: The historic origins of Iranian foreign policy, in: Contested Borders in the Caucasus, ed. Bruno Coppieters, Brussels: VUBPRESS, 1996

Nazarkin Y., Security Issues for Russia in the New International Context, GCSP - ISS at Yale University Workshop Papers: Old and New Security Issues: Research and Policy Ramifications, Geneva Centre for Security Policy, August 1998

Orttung R., Russia's Southern regions: Treats and Opportunities, EastWest Institute, Policy Brief, June 2002, volume 1 no.2

Piotrowski M.A., Russia's security policy, in: Toward an understanding of Russia, ed. Janusz Bugajski, A Council on Foreign Relations, 2002, http://www.cfr.org/pdf/Understand_Russia.pdf

Quillen Ch., Iranian nuclear weapons policy: past, present and possible future, Middle East Review of International Affairs, Volume 6, No. 2, June 2002, <http://meria.idc.ac.il/journal/2002/issue2/jv6n2a2.html>

Ramezanzadeh A., Iran's role as a mediator in Nagorno-Karabakh crisis, in: Contested Borders in the Caucasus, ed. Bruno Coppieters, Brussels: VUBPRESS, 1996

Richter J., Russian Foreign Policy and the Politics of Russian Identity, in Wallander, C. A. (ed.), The Sources of Russian Foreign Policy after the Cold War, Boulder: Westview, 1996, str.69-94.

Roy O., The Iranian foreign policy toward Central Asia, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>

Sadri H.A., Trends in the Foreign Policy of Revolutionary Iran, *Journal of Third World Studies*, volume 15 no. 1, April 1998, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/sadri.htm>

Sahimi M., Iran's national interests: What are they?, Payvand's Iran News, 13.8.2002, <http://www.payvand.com/news/02/aug/1038.html>

Salam S.a Ruster K., A Preemptive Attack on Iran's Nuclear Facilities: Possible Consequences, Monterey Institute of International Studies August 12, 2004, <http://cns.miis.edu/pubs/week/040812.htm>

Samii A.W., Iran and Chechnya: Realpolitik at work, Middle East Policy, volume 8 no.1, March 2001

Samii A.W., Iranian attitudes towards the Kosovo crisis, The Washington Institute for Near East Policy, The PolicyWatch, April 23, 1999, <http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch1999/386.htm>

Sariolghalam M., Iranian Foreign Policy After September 11, <http://www.uspid.dsi.unimi.it/cast01/pdf/cast2001%20-%20pr16%20-%20Sariolghalam.pdf>

Sergounin A.A., Russia: A Long Way to the National Security Doctrine, Copenhagen Peace Research Institute, 1997

Sergounin A.A., Russia's Regionalization: The International Dimension, Copenhagen Peace Research Institute, 1997

Sergounin A.A., Post-Communist Security Thinking in Russia: Changing Paradigms, Copenhagen Peace Research Institute, 1999

Shaffer B., Special Policy Forum Report: Partners in Need — Russia and Iran's Strategic Relations, The Washington Institute for Near East Policy, PolicyWatch no.533, May 8, 2001, <http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch2001/533.htm>

Shaffer B., Partners in Need: The Strategic Relationship of Russia and Iran, The Washington Institute for Near East Policy, 2001

Shaffer B., Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity, MIT Press, 2002

Shake K.N. a Yaphe J.S., The strategic implications of a nuclear-armed Iran, Institute for National Security Studies, NDU Press, 2001

Shief E.B., The effect of president Khatami's election on Iran's role in Central Asia, January 4, 1999, <http://www.wws.princeton.edu/~wws401c/1998/blair.html>

Sick G., The Future of US-Iran Relations; Global Dialogue, volume 3 no. 2-3, Spring-Summer 2001

Sick G., Iran: Islam, revolution and the modern state, Columbia University, 2002, http://c250.columbia.edu/dkv/eseminars/1361/web/pdf/1361_seminar_text.pdf

Sick G., Iran: Confronting Terrorism, The Washington Quarterly, Autumn 2003, str. 83-98

Strachota K., Russia's policy in the Caucasus and Central Asia, A Council on Foreign Relations, 2002, http://www.cfr.org/pdf/Understand_Russia.pdf

Sick G., The stalemate in US-Iranian relations, in: Fighting proliferation: New Concerns for the Nineties, ed. Henry Sokolski, The Nonproliferation Policy Education Center, Air University Press, Alabama 1996, <http://www.fas.org/irp/threat/fp/b19ch13.htm>

Stankevich S., Toward a New "National Idea, Stephen Sestanovich (ed.), Rethinking Russia's National Interests, Washington. DC: Center for Strategic and International Studies, 1994

Sullivan P., US-Iran Relations since 9-11: A Monologue of Civilizations, Alternatives (Turkish Journal of Interantional Relations), volume 1 no.2, summer 2002, <http://www.alternativesjournal.net/volume1/number2/sullhtml.htm>

Surmanidze J., The Hopes of Russia. The United States of Eurasia, International Affairs (Moscow), volume 38 no.8, August 1992, str.109-117

Takeyh R. a Gvosdev N.K., Pragmatism in the midst of Iranian turmoil, *The Washington Quarterly*, Autumn 2004, str. 33-56

Takeyh R. a Clawson P., Special Policy Forum Report: A View from Tehran: War and the Challenges in the Post-Saddam Middle East, *The Washington Institute for Near East Policy*, PolicyWatch no.743, April 7, 2003,
<http://www.washingtoninstitute.org/watch/policywatch/policywatch2003/743.htm>

Takeyh R., Iran as part of the Axis of evil: reforms stagnate, *The Washington Institute for Near East Policy*, PolicyWatch no.600, February 4, 2002,
<http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch2002/600.htm>

Takeyh R., What has impeded progress in U.S.-Iran relations?, *The Washington Institute for Near East Policy*, PolicyWatch no.510, January 12, 2001,
<http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch2001/510.htm>

Takeyh R., Pragmatic Theocracy:
A Contradiction in Terms?, *The Washington Institute for Near East Policy*, *The National Interest*, Spring 2000, <http://www.washingtoninstitute.org/media/takeyh/ra.htm>

The foreign policy concept of the Russian federation, June 28, 2000, <http://www.great-britain.mid.ru/GreatBritain/econc.htm>

Vaezi M. a Maleki A., Hashemi-Rafsanjani on Domestic, International Issues; Relations with US, *International Institute for Caspian Studies*,
<http://www.caspianstudies.com/Foreignpolicy/iran%20-%20us/Hashemi%20Interview.htm>

Vishniakov V., Russian-Iranian relations and regional stability, *International Affairs*, volume 45 no.1, 1999, http://www.ciaonet.org/olj/iarj/iarj_99viv01.html

White J., Iranian Nuclear Weapons, Part III, How might Iran retaliate, *The Washington Institute for Near East Policy*, PolicyWatch no.762, May 29, 2003,
<http://www.washingtoninstitute.org/watch/policywatch/policywatch2003/762.htm>

Yuldasheva G., Iranian-American relations: Impact for Central Asia,
<http://cas.uchicago.edu/workshops/mehat/YuldashevaPub.pdf>

Zonis M., After Saddam: Searching for sensible US policy towards Iran, *International Institute for Caspian Studies*, <http://www.caspianstudies.com/Foreignpolicy/iran%20-%20us/After%20saddam.htm>

Zviagelskaya I., The Tadjik conflict, Central Asia and the Caucasus, http://www.ca-c.org/dataeng/st_09_zvjag.shtml

Rusko-iránské vazby a Kaspický region v letech 1991 – 2001

Obsah:

Úvod.....	14
1. Počátky rusko-iránských vazeb: sovětsko-iránské vztahy v 80. letech.....	20
2.1. Íránská zahraniční politika a íránské zahraničně-politické priority.....	23
2.1.1. Determinanty íránské zahraniční politiky.....	24
2.1.2. Íránská zahraniční politika.....	25
2.2. Ruská zahraniční politika a ruské zahraničně-politické priority.....	28
2.2.1. Determinanty ruské zahraniční politiky.....	29
2.2.2. Ruská zahraniční politika.....	32
3. Rusko – íránské vazby.....	34
3.1. Faktory sblížení mezi Ruskem a Íránem.....	34
3.2. Faktory sblížení mezi Íránem a Ruskem.....	36
4. Rusko-iránské vazby a Kaspický region 1991 – 2001.....	37
4.1. Ruské zájmy a Kaspický region.....	37
4.2. Íránské zájmy a Kaspický region.....	41
4.3. Ázerbajdžán v politice Íránu a Ruska a širší geopolitická dynamika.....	44
4.4. Konflikt v Tádžikistánu v politice Íránu a Ruska.....	53
4.5. Kaspické energetické zdroje v politice Ruska a Íránu.....	59
5. Bilaterální vztahy k USA jako faktor rusko-iránských vztahů.....	70
Závěr.....	73
Summary.....	76
Přílohy.....	77
Literatura.....	78

Úvod

Od srpna 2002, kdy se na veřejnost dostala zpráva o existenci tajného jaderného programu Íránu, přitahuje jaderný program této země, a v souvislosti s ním i ruské angažmá v této záležitosti, značnou pozornost. Jestliže až do nedávna nebyly v této věci Radou bezpečnosti OSN přijaty žádné radikálnější kroky¹, byl to do velké míry i výsledek ruského postoje. Moskva i nadále odmítá kritiku své spolupráce s Íránem a zdůrazňuje, že elektrárna, která s její pomocí vzniká v Búšehru, má sloužit výhradně k civilním účelům.² Ostatně podobný typ reaktoru, jaký Rusko prodalo Íránu, dodaly Spojené Státy mimo jiné i do Severní Korey. Rusko také dříve nabídlo Teheránu určité výhody výměnou za to, že by akceptoval přesunutí procesu obohacování uranu na ruské území.

Rusko již několikrát deklarovalo, že sankce nejsou v žádném případě vhodným způsobem, jak Íránu zabránit v získání jaderné zbraně.³ V dubnu 2006 se jeden z ruských delegátů na jednání Mezinárodní agentury pro atomovou energii ve Vídni vyjádřil, že o sankcích je možno začít hovořit teprve ve chvíli, kdy konkrétní fakta potvrdí, že Írán nevyvíjí jaderné aktivity určené výhradně k mírovým účelům.⁴

---

¹ 23. prosince 2006, po více než dvouměsíčním vyjednávání, přijala Rada bezpečnosti OSN jednomyslnou rezoluci, která uvaluje na Írán, kvůli pokračování v procesu obohacování uranu, sankce (rezoluce se netýká vybavení pro lehkovodní reaktory ani nízkoobohaceného uranu v palivových článcích, proto se nevztahuje na elektrárnu, která vzniká s pomocí Ruska v Búšehru). (ČTK, Na Írán uvaleny sankce RB OSN, ihned.cz, 23.12. 2006, http://svet.ihned.cz/c4-10030310-23069015-003500_d-na-iran-uvaleny-sankce-rb-osn, staženo 5.1.2007)

² Již na počátku 90.let se íránská vláda shodla, že do roku 2005 by 20% domácí energetické spotřeby mělo být pokryto jadernou energetikou. Jestliže Írán, respektive Rusko považují výstavbu jaderné elektrárny v Búšehru za zcela legitimní způsob pokrytí íránských energetických potřeb, Spojené Státy, respektive Izrael s poukazem na rozsáhlé zásoby energetických zdrojů Íránu a vzhledem k jeho raketovému programu tvrdí, že íránský jaderný program je jen zástěrkou pro získání jaderné zbraně. (S.J. Main, *The Russian Eagle & Persian Peacock: Russo-Iranian Cooperation 1995 – 2005*, Russian Series 05/03, Conflict Studies Research Center, Defence Academy of the United Kingdom, January 2005)

³ Ruský ministr zahraničí Lavrov na jaře 2006 prohlásil, že „*Russia in principle doesn't think sanctions can achieve a settlement, especially in the Middle East where there is so much going on*“. (S. Vakil, *Iran: Balancing East against West*, The Washington Quarterly, Autumn 2006, str. 51 – 65)

⁴ Rusko také účinně vzdorovalo snaze Spojených Států, aby byla otázka íránského jaderného programu postoupena Radě bezpečnosti. Když nakonec Mezinárodní agentury pro atomovou energii poté, co ve své zprávě z ledna 2006 poprvé konstatovala, že nalezla důkazy o souvislosti íránského civilního jaderného programu s konkrétním vojenským projektem, předala tuto problematiku Radě bezpečnosti, na naléhání Ruska a Číny se tak stalo pouze formou zprávy. V únorové rezoluci se potom Rusku podařilo z jejího znění vytěsnit výrazy, které by s sebou nesly konkrétní zákonné implikace, a na druhou stranu zase zařadit – ve zřejmé narážce na Izrael – zmínku o Středním Východě jako o oblasti bez jaderných zbraní. (J. Amuzegar, *Nuclear Iran: Perils and Prospects*, Middle East Policy, Vol. 13, No. 2 (Summer 2006), str. 90 – 113; H.

Vazby, které mezi Moskvou a Teheránem existují jsou pochopitelně součástí daleko širšího kontextu, a i když dle některých autorů není spolupráce v jaderné oblasti a v oblasti dodávek zbraní a vojenského materiálu z ruské strany primárně motivován postojem Moskvy k Washingtonu, ale především zájmem ekonomickým⁵, spolupráce, která se začala mezi Moskvou a Teheránem na počátku 90.let formovat, sahala mnohem dále, než za čistě ekonomický motiv na jedné straně a potřebu dostat se k technologii a zbraním na straně druhé.

Počátky kontaktů mezi Ruskem a Íránem sahají až do druhé poloviny 80.let a i když byly v této době položeny základy normalizace vztahů mezi oběma státy, byl to teprve konec Studené války, rozpad Sovětského Svazu, přeskupení sil v Perském zálivu po skončení války v roce 1991 a zahájení mírového procesu na Blízkém Východě na podzim téhož roku a s tím spojené geopolitické změny na mezinárodní scéně i v bezprostředním regionálním okolí obou států, které poskytly hlavní impuls pro sblížení mezi Moskvou a Íránem. Ani takto radikálně změněná politická mapa však nezbránila tomu, aby někteří komentátoři v této souvislosti nehovořili schizofrenní povaze vztahů mezi oběma státy.⁶

Vzhledem k rozsáhlosti problematiky rusko-íránských vztahů, tak jak se od počátku 90.let doposud odvíjely, jsme se v původním projektu diplomové práce pod názvem „Vývoj rusko-íránských vztahů s důrazem na Kaspický region a perspektivy rusko-íránského partnerství“ rozhodli soustředit na dvě roviny spolupráce. Jednak jsme se zamýšleli zabývat otázkou vojensko-technologické spolupráce a jednak strategicko-politickým charakterem vazeb mezi oběma státy ve vztahu ke Kaspickému regionu. Nicméně s postupujícím studiem literatury a rostoucím vhladem do námi zvolené problematiky jsme dospěli k závěru, že takto vytyčené téma je s ohledem na omezený prostor diplomové práce i nadále velmi široké. Proto jsme se nakonec rozhodli zaměřit pouze na druhou výše zmíněnou rovinu spolupráce mezi oběma státy, a sice na strategicko-politický charakter vazeb mezi Ruskem a Íránem ve vztahu ke Kaspickému regionu a to pouze ve vymezeném časovém úseku let 1991-2001.

Adomeit, Russia's Iran Policy, German Institute for International and Security Affairs, SWP Comments, March 2006)

⁵ S.J. Main (2005)

⁶ E. Ahrari, The Schizophrenic Russian – Iranian Nexus, Asia Times, May 22, 2002, <http://www.atimes.com/c-asia/DE22Ag05.html>, staženo 16.10.2003

Než přistoupíme k vysvětlení, proč jsme zvolili právě Kaspický region jako téma rusko-iránských vztahů, nejdříve bychom osvětlili, jaký geografický prostor pod tímto míníme. Pro účely následující práce jsme se rozhodli tento název používat pro oblast, která bývá v literatuře označována jako bývalý sovětský jih.⁷ Z geografického hlediska se jedná jednak o oblast Zakavkazska zahrnující Arménii, Ázerbajdžán a Gruzii a jednak o oblast Střední Asie zahrnující Kazachstán, Kirgizstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán.⁸ Určitou roli v prospěch námi zvoleného názvu Kaspický region hraje i zavádějící charakter názvů zahrnujících adjektiva *bývalý sovětský* či *post-sovětský*, implikujících tak spíše společnou minulost zemí, než jejich současné reálie, a i když jsme se ani my na následujících stránkách zcela nevyhnuli použití tohoto označení, jsme si tohoto zkreslujícího aspektu vědomi.

Pokud jde o to, proč jsme jako téma rusko-iránských vztahů zvolili právě Kaspický region, domníváme se, že právě zde můžeme ukázat šíři zájmů, která obě země, pochopitelně nikoli bezvýhradně, spojuje. Navíc je to právě tato oblast, kde se stejně tak mohly, za jiných okolností, zájmy obou států velmi ostře střetnout. Odhlédneme-li od dalších faktorů, které nakonec na běh událostí měly vliv, je na první pohled zřejmé, že Írán tvoří geopolitickou protiváhu Ruska a představuje tak přirozenou komunikační alternativu pro státy Kaspického regionu.⁹

Konečně vymezení časového úseku rokem 2001 souvisí s událostí, kdy byly na území Kaspického regionu v souvislosti s operací Trvalá svodoba v Afghánistánu poprvé rozmístěny vojenské jednotky Spojených států. Jak uvidíme níže, ať už ve vztahu ke Kaspickému regionu, a ostatně i s ohledem na celkové zahraničně-politické směřování Ruska a Íránu, primárním zájmem Ruska od rozpadu Sovětského Svazu bylo zabránění pronikání cizího vlivu do této oblasti; v případě Íránu byl tento zájem konkrétně namířen proti Spojeným Státům, případně jejich spojencům Turecku, Izraeli, nebo Saudské Arábii. V tomto kontextu je tedy jednalo o skutečně zlomovou událost.

---

⁷ Například studie Edmunda Herziga pod názvem *Iran and the Former Soviet South* (E. Herzig, *Iran and the Former Soviet South*, London: The Royal Institute of International Affairs, 1995).

⁸ Pro úplnost dodejme, že se lze setkat s různými definicemi Střední Asie, aniž by jediná byla všeobecně přijímána. Například může zahrnovat všechny státy Asie, které nemají přístup k moři, včetně států Zakavkazska.

⁹ E. Gombár, *Dramatický půlměsíc: Sýrie, Libye a Írán v procesu transformace*, Praha: Karolinum 2001, str. 122

Vrátíme-li se k otázce vztahů mezi Moskvou a Teheránem, z pohledu Ruska budil zajisté obavy islamistický univerzalizmus íránské zahraniční politiky, vyznačující se snahou o export islámské revoluce.¹⁰ Tento aspekt íránské politiky mohl za jistých okolností vzhledem k přítomnosti islámského elementu v Zakavkazsku a Střední Asii, ale i Rusku samotném, znamenat minimálně jisté riziko, ne-li reálnou hrozbu v podobě šíření radikálního islamismu. Je zřejmé, že více než čtvrtstoletí po islámské revoluci zůstává islám jednou z nejdůležitějších charakteristik determinujících cíle i nástroje zahraniční politiky Íránu¹¹, nicméně odhlédneme-li od íránské angažmá v arabsko-izraelském konfliktu, od vazeb k Hizbulláhu, Hamásu a Palestinskému islámskému džihádu či vztahu ke Spojeným Státům, většina autorů¹² se přiklání k myšlence, že v mnoha ohledech byla revoluční ideologie postupně opuštěna a podřízena principu národního zájmu.

Pokud jde o možnost využití islámské karty pro export islámské revoluce do nově se formujících zemí Zakavkazska a Střední Asie, případně využití náboženských a kulturních vazeb pro nastolení a posílení íránské vlivu v této oblasti, jednak je třeba poukázat na proměnu, kterou íránská politika na přelomu desetiletí prošla a jednak zdůraznit fakt, že postrádala reálné nástroje, které by jí toto umožňovaly. Geopolitické vakuum na severních hranicích Íránu hrozilo, že by jej mohla vyplnit Íránu nepřátelská síla, rostoucí nestabilita na severních a západních hranicích Íránu a jeho mezinárodní izolace přiměly Írán, aby se uchýlil k podpoře ruského vlivu jako určitého vyvažujícího a stabilizačního faktoru. Nakonec se tedy Teherán v průběhu 90. let stal pro Moskvu

---

¹⁰ E. Gombár, Íránská zahraniční politika a prezident Chátamí, *Mezinárodní politika*, 11/2000, str. 14 - 17

¹¹ Íránská ústava obsahuje klauzuli o povinnosti napřít všechny zdroje k bratrské pomoci muslimům a bojovníkům za svobodu na celém světě. (A.W. Samii, *Iran and Chechnya: Realpolitik at Work*, *Middle East Policy*, Vol. 18, No. 1 (March 2001)

¹² Např. A.Tarock, *Iran's Foreign Policy Since 1990: Pragmatism Supersedes Ideology*, Nova Science Publishers, New York, 1999; A. Ehteshami, *The Foreign Policy of Iran in: Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System*, London, UK: Routledge, 1997; G. Golan, *Russia and Iran: A Strategic Partnership*, London: The Royal Institute of International Affairs, 1998; H.A Sadri, *Trends in the Foreign Policy of Revolutionary Iran*, *Journal of Third World Studies*, Vol. 15, no.1 (April 1998); S. Chubin, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, Santa Monica, CA, USA: Rand Corporation, 2000; Clawson P., *Eternal Iran: Continuity and Chaos*, Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2005; S. Bakhsh, *Iran's Foreign Policy under the Islamic Republic, 1979 - 2000* in: Brown, L.C. (ed.), *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*, London, GBR: I.B.Tauris & Co., Limited, 2004, str. 251- 252; R.K. Ramazani, *Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy*, *Middle East Journal*, Vol. 58, no. 4 (autumn 2004); E. Herzig (195); E. Gombár (2001)

partnerem nejen v oblasti zadržování šíření radikálního islámu, ale i s ohledem na bránění růstu vlivu vnějšího vlivu v Kaspickém regionu.

Ostatně i v souvislosti s oběma konflikty v Čečně Írán vzdoroval kritice na domácí¹³ i mezinárodní islámské scéně, a od počátku čečenskou otázku označoval za vnitřní záležitost Ruska. A přestože se objevovaly dohady, že některé íránské aktivity přesahují běžnou humanitární pomoc, i občasné zneklidňující komentáře z oficiálních kruhů, ani v době, kdy Teherán v roce 1999 předsedal Organizaci islámské konference, neopustil v této věci striktně neutrální postoj.¹⁴

Záměrem diplomové práce bude tedy za prvé vysvětlit pozadí, které k této koincidenci zájmů mezi Ruskem a Íránem vedlo, a za druhé na příkladu tří různých „kaspických“ otázek, které se staly součástí rusko-íránské agendy, ukázat, že ačkoli ne vždy byly zájmy obou partnerů symetrické, vzájemné pochopení a znalost zájmů druhého partnera vedly k tomu, že tyto nesrovnalosti nezpůsobily žádné vážnější problémy.

Diplomová práce bude sestávat ze pěti hlavních částí. Úvodní část se bude věnovat počátkům sovětsko-íránských vazeb v 80. letech. I když již v této úvodní části uvidíme, že ke konci 80.let došlo k normalizaci vztahů mezi Moskvou a Teheránem, změny v bezprostředním geopolitickém okolí obou států na počátku 90.let jejich bilaterální vztahy zásadně ovlivnily a dodaly jim zcela nový rozměr. V druhé části se proto budeme věnovat specifikaci zahraničně-politických priorit Íránu a Ruska za změněných geopolitických podmínek. V této kapitole nás, v mnohém ohledu specifický charakter procesů souvisejících s tvorbou zahraniční politiky jak ruské, tak íránské, přivádí k nutnosti do jisté míry reflektovat i vnitropolitické aspekty mající vliv na formování podoby zahraniční politiky.

Ve třetí části se pokusíme načrtnout faktory, které vedly ke sblížení mezi oběma státy. V následující čtvrté části se na začátku pokusíme specifikovat zájmy, které Rusko a Írán ke Kaspickému regionu pojí, a pak nejdříve na příkladu postoje obou států

---

¹³ Například na počátku roku 1995 se v Teheránu konal protestní pochod k ruské ambasádě, při němž demonstrující vyzývali islámské síly k podpoře muslimských bratrů v Čečně. (G.Golan (1998), str. 13)

¹⁴ Když ke konci roku 1999 vznikla v rámci Organizace komise, která se měla konfliktem zabývat, Teherán zdůrazňoval, že jejím cílem je zjistit fakta, a nikoli se pokoušet vyjednávat mezi stranami konfliktu. Írán i nadále považoval konflikt za výlučně ruskou vnitřní záležitost. (Iran Reiterates Chechnya War is Russia's Internal Affair, Iran Press Service, 6.12.1999, http://www.iran-press-service.com/articles/oic_chchnya_61299.html, staženo 22.11.2006; Více viz. A.W. Samii, (2001))

k Ázerbajdžánu, dále přístupu ke konfliktu v Tádžikistánu a konečně i k otázce statutu Kaspického moře a trasování produktovodů dopravujících kaspické energetické zdroje na světové trhy, prokázat výše uvedenou tezi. Protože jako velmi významný faktor bilaterálních vztahů Ruska a Íránu se ukázaly být vztahy obou ke Spojeným Státům, nakonec se v krátkosti zmíníme i o této dynamice.

Přistoupíme-li ke konkretizaci zdrojů, ze kterých jsme v následující práci vycházeli, z české literatury bychom poukázali na knihy publikované v nakladatelství Karolinum, dále na sborník prací vydaný Ústavem mezinárodních vztahů a články v periodickém tisku jako *Mezinárodní vztahy* a *Mezinárodní politika*. Vzhledem k námi zvolenému tématu je však pochopitelné, že většinu zdrojů tvoří literatura zahraniční. V tomto směru dominuje literatura vydávaná ve Spojeném království, zejména bychom pak zmínili londýnský *Royal Institute of International Affairs*. Neznamená to však, že bychom nečerpali i z literatury vydávané ve Spojených Státech, nutno však podotknout, že v tomto případě je potřeba dát pozor na určitý schematizující přístup k diskutované problematice a zejména i na určitou předpojatost.¹⁵ Z periodické zahraniční literatury bychom jmenovali *Middle East Policy* (vydává Middle East Policy Council, USA), *Middle East Review of International Affairs* (editor Barry Rubin, ve spolupráci s Global Research in International Affairs Center, USA), *Middle East Journal* (vydává Middle East Institute, USA), *Europe – Asia Studies* (vydává Taylor & Francis, UK) nebo *The Washington Quarterly* (vydává MIT Press, USA). Z internetových zdrojů bychom na tomto místě uvedli stránky eurasianet.org a cacialanalyst.org.

Pokud jde o otázku přepisů vlastních jmen a názvů do českého jazyka, vycházeli jsme z prací Eduarda Gombára, Luboše Kropáčka, Emila Souleimanova a Slavomíra Horáka.¹⁶

---

¹⁵ Jako příklad může sloužit práce Patricka Clawsona *Eternal Iran: Continuity and Chaos* a především kapitola věnovaná zahraničním vztahům Íránu za prezidenta Chátamiho, kde je nepoměrně velká část věnována otázce nekonvenčních zbraní a tomu, co Spojené Státy označují za „podporu terorismu“ (P. Clawson (2005), str. 139 – 158)

¹⁶ E. Gombár (2001), L.Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, Praha: Vyšehrad, 2006, E. Souleimanov, *Kavkazská politika Íránu, Mezinárodní vztahy 3/2001* a S.Horák, *Střední Asie mezi Východem a Západem*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005

1. Počátky rusko-iránských vazeb: sovětsko-iránské vztahy v 80. letech

Islámská revoluce v Íránu v roce 1979 se v Sovětském Svazu setkala hlavně s obavou, že by mohlo dojít k americké intervenci. Moskva také v tomto smyslu Spojené Státy několikrát varovala.¹⁷ Odhlédneme-li od tohoto aspektu, změna režimu nebyla díky svému ostře proti-Západnímu étosu Sovětským Svazem zpočátku vnímána nijak negativně, naopak Moskva doufala v navázání pevnějších vztahů s novým režimem. Íránská post-revoluční zahraniční politika však šla svou vlastní cestou.

Jedním z jejích základních pilířů se stala strategie negativní rovnováhy a princip nezúčastněnosti. Přijetí této politiky bylo – v ostrém vyhranění se vůči předrevoluční éře – motivováno především snahou o nabytí autonomie v zahraničně politických otázkách a ukončení politické i ekonomické závislosti země na kterémkoli z ideologických táborů. V souladu s tímto konceptem byl kladen důraz na princip soběstačnosti (ekonomická závislost podmiňuje závislost politickou).¹⁸

Princip nezúčastněnosti jako takový byl podporován vedením státu po celá 80.léta, v průběhu tohoto období však byl – v závislosti na vnitropolitických a mezinárodních okolnostech – interpretován různě.

Na počátku 80.let šlo Teheránu především o redukci zahraničního, zejména amerického vlivu na íránské záležitosti (CENTO, Americko-iránská obranná smlouva z roku 1959). Moskva tyto kroky, navzdory podobným krokům Íránu vůči Sovětskému Svazu (Íránsko-sovětská smlouva z roku 1921), interpretovala jako svůj úspěch – regionální rovnováha se zhoršením vztahů se spojenci Západu v regionu (Izrael) a na druhou stranu navázáním užších vztahů se sovětskými spojenci (Sýrie) posunula více ve prospěch Východního bloku.

Záměrem politiky tohoto období sice bylo navázání kooperativních vazeb se Sovětským Svazem, v žádném případě se však nejednalo o skrytou alianci. Ostatně ani Moskva nebyla v Íránu – vezmeme-li v potaz relativně dlouhodobé a intenzivní obchodní

---

¹⁷ “The Soviet Union...resolutely states it is against foreign interference in Iran's internal affairs by anyone, in any form and under any pretext...any interference, especially military...would be regarded by the Soviet Union as a matter affecting its security interests.” (A. Tarock (1999), str. 59-60)

¹⁸ A. Ehteshami (1997), str.27

vazby s předchozím režimem (od roku 1962)¹⁹ – vnímána nijak kladně.²⁰ Za íránským minimálně obezřetným postojem vůči Moskvě stály i sovětské vazby na íránskou komunistickou stranu (Túde). A velmi nelibě také Írán nahlížel na sovětskou invazi do Afghánistánu; v reakci na tuto událost Teherán například zaslal Moskvě dopis, v němž označil Sovětský Svaz za stejně démonický jako jsou Spojené Státy.²¹

Přestože jedním z cílů politiky nezúčastněnosti bylo i získání prostoru pro navazování styků s dalšími zeměmi, postupně začala íránská zahraniční politika nabírat více konfliktní charakter. Tyto rysy íránské politiky, zejména export islámské revoluce, zpochybňování regionálního statu quo (změna regionální mocenské rovnováhy ve prospěch islamistů a radikálních sil)²² a osobování si vedoucího postavení v islámském světě dostaly Írán do téměř úplné mezinárodní izolace (s výjimkou spojení se Sýrií a přátelsky nakloněného Jižního Jemenu a Libye).²³

Vztahy se Sovětským Svazem byly v tuto dobu značně poznamenány rozpuštěním íránské komunistické strany a perzekucí jejích členů, íránskou politikou podpory revolučních sil, trvající sovětskou přítomností v Afghánistánu a sovětskou podporou iráckého režimu ve válce s Íránem (od roku 1983). Zejména potom sovětská pomoc Iráku v podobě vojenských dodávek, které mimo jiné obsahovaly pro Teherán zničující rakety dlouhého doletu, vyvolala v Íránu tak silný proti-sovětský odpor, že se mohl téměř rovnat proti-americkým resentimentům. Na druhou stranu Moskva se zase cítila silně ohrožena revoluční agitací, která zvyšovala etnické napětí mezi jejím muslimským obyvatelstvem.

Již od konce roku 1984 začala pragmatičtěji orientovaná frakce²⁴ zdůrazňovat, že nezúčastněnost neznamená izolaci od zbytku světa.²⁵ Toto nové směřování záhy podpořil

---

¹⁹ G. Golan (1998), str. 1

²⁰ H.A. Sadri (1998)

²¹ „Our iman [Chomejní] has described United States as a Great Satan. Unfortunately, you too have been proved in practice that you are no less satanic than the United States. (A. Tarock (1999), str. 60)

²² Mimo jiné Írán podporoval revoluční skupiny v Iráku, Libanonu, Bahrajnu, Saudské Arábii nebo Kuvajtu. Ve stejném duchu také zpochybňoval legitimitu regionálních vlád s pro-Západní orientací a označoval je za zkorumpované a ne-islámské. Nunto však zdůraznit, že aspirace revolučního Íránu neměly nic společného s teritoriálními ambicemi. (S. Chubin, (2000), str. 8-9)

²³ Pro úplnost dodejme, že korektní vztahy také udržoval s Pákistánem, Tureckem a Alžírskem.

²⁴ V íránském politickém systému neexistují strany v našem slova smyslu, ale jakési frakce, které jsou značně proměnné a zahrnují velmi různorodé politické spektrum; většinou se jedná o jakési bloky, které mají určité společné směřování a obvykle se formují kolem výrazných (a mocných) osobností. V této souvislosti bývá nejčastěji poukazováno na politický boj mezi umírněnými (pragmatiky, realisty) a radikály (idealisty). Navíc od roku 1985 až do roku 1998 byly politické strany zakázány. (A. Ehteshami (1997), str. 31; H.A. Sadri (1998); P. Clawson (2005); E. Gombár (2001), str.137)

i nejvyšší íránský duchovní ajatolláh Chomejní tzv. politikou otevřeného okna.²⁶ Vedle tlaku mezinárodní izolace to byly i další faktory jako prodlužující se válka s Irákem (navzdory vysokým íráckým ztrátám neměl Írán dostatečné technologické zázemí, aby mohlo dojít k nějakému zásadnímu průlomů) a ekonomická krize, které stály za postupným posunem v íránské politice, později – ke konci 80.let – stvrzeným i převahou proponentů umírněné linie v čele země.

Určité konkrétní známky kooperativního přístupu ze strany Íránu se objevily již v roce 1985, kdy Írán znovu začal posilovat vztahy se zeměmi Východního bloku; o rok později pak došlo ke značnému zlepšení vztahů i se státy Západního bloku.

Právě změna perspektivy íránského vedení v kombinaci s novým sovětským přístupem Gorbačova přispěly k určitému rozšíření obchodních a diplomatických aktivit mezi Teheránem a Moskvou.²⁷ I nadále byl však Sovětský Svaz vnímán jako „Malý satan“ a ostatně i Moskva považovala Írán za jednu z velkých bezpečnostních hrozeb, jak pro „své“ muslimské republiky na Kavkaze a ve Střední Asii, tak pro mezinárodní mír.

První přelom ve vztazích mezi oběma zeměmi přišel s íránským bezpodmínečným přijetím rezoluce Rady bezpečnosti číslo 598 a ukončením bojů s Irákem v roce 1998, jímž Írán v odstatě akceptoval regionální status quo.²⁸ Tento trend byl ještě potvrzen následným stažením sovětských vojenských sil z Afghánistánu.

V následujícím roce už začaly mezi Moskvou a Teheránem probíhat standartní diplomatické kontakty, které byly – z hlediska významu – završeny návštěvou sovětského ministra zahraničí Ševardnadzeho v Íránu a návštěvou předsedy madžlesu Rafsandžáního

---

²⁵ H.A Sadri (1998)

²⁶ Bylo by však mylné domnívat se, že se pragmatický přístup začal jednoznačně prosazovat. Například právě politika otevřeného okna byla velmi rychle zapomenuta – rétorikou i skutečnými činy oficiálních představitelů země, vládních institucí i ajatolláhem samým. Důvody takovýchto změn a dalších různorodých a protichůdných signálů, které íránská post-revoluční zahraniční politika obecně vysílala, je nutno hledat v jejích samotných kořenech. Byla totiž významně formována vnitropolitickým bojem a rivalitou v kontextu distinkce ideologický vs. pragmatický přístup. Ideologický přístup na jedné a pragmatický přístup na druhé straně se tak těšily různé podpoře v závislosti na domácích a mezinárodních faktorech, na osobnostech, které je zastřešily, nebo na povaze diskutovaného problému. Svou roli také sehrály konfliktní agendy jednotlivých íránských institucí či existence a působení některých polonezávislých skupin. (S. Bakhsh (2004), str. 251- 252)

²⁷ Například návštěva íránského ministra zahraničí Velájatího v Moskvě v únoru 1987 byla doprovázena odložením amerického návrhu na uvalení embarga na prodej zbraní do Íránu. (H.A. Sadri, (1998))

²⁸ V regionálním kontextu tento krok indikoval několik zásadních změn, porážka íráckého režimu přestala být zahraničně-politickou prioritou číslo jedna, uvolnil se prostor pro normalizaci vztahů se státy v Zálivu (s výjimkou Iráku a Saudské Arábie) a Írán projevil zájem o vytvoření bezpečnostní regionální struktury založené na spolupráci se všemi jeho arabskými sousedy.

v Moskvě.²⁹ Jen pro ilustraci – v případě Ševardnadzeho cesty se jednalo o prvního ministra zahraničí, který Írán po sedmdesáti letech navštívil, a byl první zahraniční návštěvou na ministerské úrovni, kterou ajatolláh Chomejní přijal.³⁰

Únorové Ševardnadzeho návštěvě předcházela dopis od Chomejního adresovaný Gorbačovovi, ve kterém se pozitivně vyjádřil o probíhajících reformách.³¹ Zároveň však i zkritizoval pokleslé „ideologické vakuum“ komunismu (kapitalismu také) a vybízel Gorbačova k četbě Koránu a studiu islámské mystiky a filosofie, neboť pouze islámské hodnoty jsou prostředkem k dosažení blaha a vykoupení všech národů.³²

Právě během své návštěvy předal Ševardnadze ajatolláhovi v odpověď dopis obsahující pobídku k aktivnímu vytváření lepších vztahů mezi Moskvou a Teheránem.³³ Během Rafsandžáního návštěvy v Moskvě v červnu 1989 pak byla mezi oběma státy podepsána mnohaletá obchodní smlouva, dále bylo dosaženo dohody ohledně těžby ropy v Kaspickém moři, o obnovení íránských dodávek zemního plynu, o propojení železniční sítě mezi oběma státy a o stavbě přehrad v Íránu. Připočteme-li ještě smlouvu o technologické spolupráci ve vojenské oblasti, jednalo se o projekty v hodnotě více než 10 miliard dolarů. V průběhu téže návštěvy se obě strany také dohodly na principu nezasahování do vnitřních záležitostí partnera.³⁴

Jestliže události roku 1989 dali základ budoucím stabilním a dobrým vztahům mezi oběma zeměmi, rozpad Sovětského Svazu, zcela změnil povahu jejich vztahů.

2.1. Íránská zahraniční politika a íránské zahraničně-politické priority

Velký význam pro vývoj íránsko-ruských vztahů a obecně pro budoucí zahraničně-politické směřování země měly změny na íránské vnitropolitické scéně.

---

²⁹ A. Ehteshami (1997), str. 44-45

³⁰ A. Tarock (1999), str. 61

³¹ V prvních letech politiky glasnosti a perestrojky Chomejní upřednosthoval spíše konzervativní proud ruské politické scény. (E. Herzig (1995), str. 8)

³² S. Bakhash (2004), str. 248; R.K. Ramazani (2004), str. 555

³³ A. Tarock (1999), str. 62

³⁴ E. Herzig (1995), str.8-9

2.1.1. Determinanty íránské zahraniční politiky

Během roku 1989 byla zreformována ústava, zemřel ajatolláh Chomejní a jeho nástupcem se stal Chamene'í, od roku 1989 blízký spojenec Rafsandžáního, který byl v zápětí zvolen prezidentem (v souvislosti s reformou ústavy dostala tato instituce zcela nový rozměr – stala se hlavou výkonné moci)³⁵.

Přestože funkci prezidenta byla přisouzena centrální role v exekutivě, i nadále se prosazovala jednotlivá mocenská centra okolo vlivných elit. To vedlo k růstu počtu nejrůznějších konzultačních kruhů na různých rozhodovacích úrovních. Prostřednictvím těchto kruhů si potom jednotlivé frakce uchovávaly vliv na politiku, přičemž dopad frakčních rivalit a neshod na politiku se dařilo tlumit pouze těm výše postaveným. Navíc absence formální struktury vládnoucí frakce spolu v kombinaci s existencí těchto konzultačních skupin vedla k dalšímu vytváření frakcí mezi elitami a dalšímu soupeření o podíl na politickém rozhodování.³⁶

Z hlediska zahraniční politiky byly klíčovými institucemi Nejvyšší rada národní bezpečnosti a prezident, který byl pověřen formulací zahraniční politiky a spolu se svými spolupracovníky Radu kontroloval; ministr zahraničních věcí podléhal prezidentovi. Navzdory znění ústavy si nemalý vliv na zahraniční politiku Íránu také uchovával madžles.³⁷ A především – velmi významně se na zahraničně-politických rozhodnutích podíleli ajatolláh a Dozorčí rada (Rada dohlížitelů).

Zatímco v 80. letech dominovali formálním i neformálním politickým institucím radikálové³⁸, ke konci desetiletí byly upozaděni pragmatiky v čele s Rafsandžáním a Chamene'ím.³⁹ Současně s marginalizací radikálů se však objevila další vlivná frakce tzv.

---

³⁵ Na základě dodatků k ústavě, přijatých v roce 1989, byl odstraněn úřad premiéra a řízení vlády převzal prezident. (E. Gombár (2001), str. 125 a 129)

³⁶ A. Ehteshami (1997), str.33

³⁷ Například zástupce předsedy madžlesu Rúhání byl zároveň i tajemníkem Nejvyšší rady národní bezpečnosti a navíc v Radě reprezentoval ajatolláha. (A. Ehteshami (1997), str.34)

³⁸ Jak už bylo řečeno převaha ideologicky motivovaného, nebo pragmatického trendu v politice byla ovlivněna domácími i zahraničními faktory, vlivem osobností, které se staly jejich proponenty, či povahou diskutované problematiky. Právě tyto faktory také způsobily, že ani v prvních letech po revoluci nebyla otázka zájmu zcela nekompromisně podřízena ideologii. Asi nejočividnějším příkladem může být tzv. Írangate aféra z poloviny 80. let, kdy vyšlo najevo, že Írán získal výměnou za vyjednané propuštění několika amerických zajatců, zadržovaných libanonským Hizballáhem, několik dodávek zbraní od Spojených Států a Izraele. I když tento skandál vyvolal na íránské politické scéně velké tlaky, tyto byly ukončeny intervencí samotného ajatolláha. (R.K. Ramazani (2004), str. 556)

³⁹ V intencích tohoto trendu například ještě ajatolláh Chomejní v roce 1988 podpořil reformní rozpočet na následující rok a pětiletý plán pro ozdravení íránské ekonomiky, tj. dokumenty, které počítali se

tradicionalistů, kteří sice podpořili Rafsandžáního ekonomické reformy, ale v otázce zahraniční politiky byly i nadále proti snahám o znovunavázání vztahů se Západem a dalším krokům, které by mohly vést k oslabení vlivu duchovních.⁴⁰

Ostatně ačkoliv se novému vedení země v čele s Rafsandžáním podařilo konsolidovat svou pozici, jejich legitimita se odvíjela od revolučního odkazu a jednou z jejich povinností bylo ochraňovat základy islámu.

Výše nastíněné faktory íránské politiky včetně soupeření mezi jednotlivými mocenskými centry s různorodými a někdy konfliktními zájmy a zejména problematika skloubení zájmů islámu a zájmů národních⁴¹, se pochopitelně promítly i do zahraničně-politického působení Íránu .

2.1.2. Íránská zahraniční politika

Jak již bylo výše naznačeno, prisma, jakým Írán viděl okolní svět a své místo v něm, bylo zásadně formováno jeho historickou zkušeností s velmocenským soupeřením. A formulace zahraniční politiky tuto zkušenost – nehledě na politickou orientaci – reflektovala. Cílem v podstatě vždy bylo vyrovnávat sílu velmocí takovým způsobem, aby Írán ochránil svou suverenitu a územní integritu.

S pádem Východního bloku a rozpadem Sovětského Svazu však přestala být strategie balancování (tzv. negativní rovnováha) mezi dvěma supervelmocemi aktuální; namísto toho zde byla jediná dominantní a navíc k Íránu nepřátelsky nakloněná velmoc, která své postavení v regionu po válce v Perském zálivu ještě posílila.

V reakci na rozsáhlé změny na mezinárodní a regionální politické scéně se v Íránu objevili dvě různé linie jejich reflexe. Jedno však měly společné – kladly důraz na nutnost posílení moci a rozšíření okruhu působnosti centrální vlády. Vládní autonomie a pevná kontrola státu ze strany elit byla totiž z jejich pohledu téměř synonymem pro zachování teritoriální integrity státu.

První z nich reflektovala spíše příležitosti, které se Íránu se vznikem nového mezinárodního uspořádání nabízely. Konec Studené války, a tedy i konec strategického

---

zahraničními půjčkami a zahraničními investicemi, s něčím z ideologického hlediska nepřijatelným. (S. Bakhash (2004), str. 250)

⁴⁰ A. Ehteshami (1997), str.32-33

⁴¹ A. Yusefi, Tehran Siyasat-e Khareji, Vol.17, Winter 2004

soupeření mezi Spojenými Státy a Sovětským Svazem (Ruskem) v regionu, znamená odstranění hlavní překážky, aby se z Íránu stala silná regionální mocnost. Navíc Islámská revoluce spolu s nerostným bohatstvím země představují významné zdroje moci, umožňující ovlivňovat regionální vývoj a udržovat regionální rovnováhu.

Vzhledem k pokračujícímu soupeření (USA, EU a Japonsko ve vztahu ke zdrojům Perského zálivu, Zakavkazsko a Střední Asie) lze koncept negativní rovnováhy i nadále uplatňovat, a zajistit si tak prostor pro manévrování a pro nezávislé působení.

Co se týká ekonomického potenciálu Zakavkazska a Střední Asie, americké obavy z ruské reakce na případné americké intenzivní aktivity v těchto oblastech, mohou potenciálně vést ke sblížení íránských a amerických zájmů a k uvolnění prostoru pro využití této ekonomické příležitosti Íránem.⁴²

Druhý přístup naopak pohlíží na konec Studené války a rozpad Sovětského Svazu s obavami. Strategii negativní rovnováhy už není možno na současnou situaci aplikovat, což vede k poklesu strategického významu Íránu. Vzhledem k absenci vážných externích regionálních hrozeb pro Spojené Státy je navíc velmi pravděpodobné, že tyto zvýší tlak na ty regionální státy, ve kterých nemají žádný vliv a které zde mohou potenciálně ohrozit jejich zájmy, tedy především na Írán.

Pokud jde o ekonomický potenciál Zakavkazska a Střední Asie, vztahy mezi Spojenými Státy a Ruskem jsou nakolik dobré, že se zde Státy nebudou pokoušet o podlomení ruské hegemonie, natož vnímat Írán jako vítanou překážku vůči ruskému expanzionismu.

Spíše, než soupeření mezi jednotlivými státy Západu o kontrolu nad energetickými zdroji v Perském zálivu, je pravděpodobné, že se Západ sjednotí proti jakýmkoli hrozbám, které by mohly negativně ovlivnit jejich disponibilitu. Proto čím nekompromisnější a konfliktnější politiku bude Írán provozovat, do tím většího tlaku se dostane; v lepším případě bude mít zúžený výběr zahraničně-politických alternativ, v horším se potom může dostat i do izolace. Zabránit Západu v realizaci takového scénáře je možno pouze umírněnou zahraniční politikou a posílením pozice centrální vlády.⁴³

---

⁴² A. Ehteshami (1997), str. 50-51

⁴³ A. Ehteshami (1997), str. 51-52

Navzdory dramatické změně globální i regionální⁴⁴ geopolitické situace na počátku 90.let, i nadále zůstala ústředním principem íránské zahraniční politiky – i když v upravené formě – strategie vyvažování. Jestliže nemohl dominanci Spojených Států konkurovat jediný stát, skupině států by se to již podařit mohlo. Místo dřívější ideologické rivality by stejnou funkci mohlo splnit přirozené ekonomické a politické soupeření. V těchto intencích se také Írán pokoušel omezit mezinárodní izolaci, do níž se během 80.let dostal.⁴⁵ Vedle bilaterálních vztahů s jednotlivými státy začal Írán využívat i mezinárodní organizace a aktivněji se podílel také na regionální spolupráci (zejména prostřednictvím Organizace pro ekonomickou spolupráci⁴⁶ a Organizace islámské konference). Cílem byla co největší divezifikace politických a obchodních partnerů tak, aby se Írán nestal na některém z nich závislý a měl co nejširší prostor pro politické manévrování.

Z bezpečnostního hlediska Írán zneklidňovala nestabilní situace v regionu a míra jeho militarizace. Irácká invaze v roce 1980 a následná dlouholetá válka, během níž byla veškerá mezinárodní podpora na straně agresora, nestabilita podél afghánských a bývalých sovětských hranic, nepředvídatelný vývoj v Iráku, rozsáhlá vojenská přítomnost Spojených Států v regionu, vojenská spolupráce mezi Izraelem a Tureckem a vývoj izraelsko-palestinského konfliktu – to vše byly klíčové faktory formující íránské bezpečnostní priority.

Obnova íránského vojenského vybavení se zaměřila na rozvoj obranných kapacit proti invazi nebo leteckému či raketovému útoku, přičemž důraz byl kladen na

---

⁴⁴ Tj. po skončení války v Perském zálivu došlo k významnému posílení americké přítomnosti v regionu.

⁴⁵ Ukončením války s Irákem koncem dekády byla odstraněna hlavní překážka pro jakoukoli rehabilitaci vztahů se státy Perského zálivu a státy evropskými. Ke zlepšení reputace Íránu také nemalou měrou přispěl jeho neutrální postoj během války v Perském zálivu. Na druhou stranu však docházelo k určitým událostem, které postupně zlepšování bilaterálních vztahů – zejména se státy v regionu a s evropskými státy – komplikovaly a celkově íránské postavení na mezinárodní scéně zhoršovaly. Jmenujme zde například napojení (přímé i nepřímé) na nejrůznější teroristické útoky (Izraelská ambasáda v Buenos Aires v roce 1992 a židovské centrum o dva roky později či Chobarské věže v Saudské Arábii v roce 1996), podporu libanonského Hizballáhu a Hamásu, kauzu okolo vydání Rushdieho Satanských veršů nebo vraždy íránských disidentů v Evropě v průběhu 90.let. (S. Bakhsh (2004), str. 24 - 253; A. Enteshami (1997), str. 44 -50)

⁴⁶ Organizace pro ekonomickou spolupráci je mezivládní organizací sdružující všechny ne-arabské islámské země Západní a Střední Asie. Byla založena Iránem, Pákistánem a Tureckem v roce 1985; v roce 1992 potom byly podepsány přístupové smlouvy s Afghánistánem, Ázerbajdžánem, Kazachstánem, Kyrgyzstánem, Tádžikistánem, Turkmenistánem a Uzbekistánem. (K.L.Alfrasiabi, Y.P.Jalali, The Economic Cooperation Organization: Regionalization in a Competitive Context, Mediterranean Quaterly, Vol. 12, No. 4, str. 62 - 79)

soběstačnost a vlastní výrobu na jedné straně a na diverzifikaci dodavatelů vojenského vybavení na straně druhé.⁴⁷

Írán se také pokoušel o iniciativu směřující ke vzniku regionální bezpečnostní spolupráce, a přestože se bilaterální vztahy Íránu se zeměmi Perského zálivu značně zlepšily, tyto stále vnímaly Írán jako potenciální hrozbu a bezpečnostní garance hledaly spíše u Spojených Států.

S íránskou snahou o zastřešení regionální bezpečnosti souvisí i další priorita íránské zahraniční politiky – aspirace na status regionální mocnosti a významnější úlohu i z hlediska mezinárodní politiky.

Tyto ambice Íránu jsou však do velké míry omezeny jeho ekonomickou slabostí, i proto vnější ekonomické vztahy představují další zahraničně-politickou prioritu. V této oblasti měl Írán zájem především na přílivu zahraničních investic⁴⁸, nalezení trhů pro odbyt svých výrobků (mimo ropný sektor), další ekonomickou a technologickou spolupráci (ať už bilaterální či multilaterální jako např. Organizace pro ekonomickou spolupráci) a vytvoření zón volného obchodu.⁴⁹

Výčet íránských priorit by však nebyl úplný pokud bychom neuvedli ještě jednu klíčovou prioritu, respektive povinnost islámského zřízení, a tou je otázka ochrany islámu a islámských zájmů.

2.2. Ruská zahraniční politika a ruské zahraničně-politické priority

Již v průběhu roku 1990, kdy byla v červnu deklarována ruská státní suverenita, bylo možné odlišit ruskou zahraniční politiku od zahraniční politiky sovětské. V následujícím roce se tento rys ještě prohloubil, aby nakonec ke konci roku byly sovětské instituce zcela zrušeny nebo splynuly s ruskými. Nicméně ani na počátku roku 1992 nemělo Rusko vyřešenu otázku národní identity a své pozice na mezinárodní scéně. Vezmeme-li v úvahu, že definice zahraničně-politických zájmů státu je do značné míry

---

⁴⁷ Právě tento aspekt hrál důležitou roli ve vztazích Íránu s bývalými zeměmi Varšavského paktu, Čínou a Severní Koreou. (E.Herzig (1995), str. 5)

⁴⁸ Navzdory této nutnosti však nebyl legální rámec, natož vnitropolitické poměry rozsáhlým zahraničním investicím příliš nakloněny. (S. Bakhash (2004), str. 257)

⁴⁹ E. Herzig (1995), str. 6 a S. Bakhash (2004), str. 257

odvislá od definice národní identity, jeví se sebe-definice Ruska jako primární předpoklad jakékoli koherentní zahraniční politiky založené na národním zájmu.

2.2.1. Determinanty ruské zahraniční politiky

Jelcinova koncepce Ruska, tak jak byla prezentována v průběhu prezidentské kampaně v červnu 1991, počítala s transformací Svazu na základě znovu projednaných podmínek, zachováním systému kolektivní bezpečnosti, koordinací zahraniční politiky a existencí společného ekonomického a dopravního prostoru. Zároveň však, jak už bylo výše zmíněno, ruské orgány prováděly vlastní nezávislou zahraniční politiku.⁵⁰ Srpnový puč ve snaze o zachování Svazu ve své původní podobě následně znamenal konec reformních snah a jeho definitivní rozpad, oficiálně potvrzený koncem roku.

Formulaci tehdejší zahraniční politiky dominovaly vnitropolitické problémy a úspěch ekonomických a politických reforem byl v tomto smyslu klíčovým faktorem. Mezi priority náležela integrace do rozvinutých Západních struktur, protože – dle přesvědčení předního proponenta tohoto ruského zahraničně-politického směřování ministra zahraničí Kozyreva – pouze tento model vývoje zaručí, že Rusko bude významnou, ale normální mocností.

Jednaje v těchto intencích, Rusko podpořilo americkou vojenskou akci proti Iráku, americké sankce proti Libyi, po 24 letech obnovilo diplomatické styky s Izraelem a podpořilo mírový proces na Blízkém Východě. (Pouze ve vztahu k Íránu se ruská politika významně odklonila od americké).⁵¹

V reakci na kritiku, která se týkala nedostatečné formulace politiky vůči ruské diaspoře v okolních státech⁵², se Kozyrev sice vyslovil pro nutnost udržování vazeb s ruskými menšinami, daleko větší prostor byl však věnován potřebě přijetí obecných mezinárodních lidsko-právních standardů v těchto státech.⁵³

Teoretické pozadí tohoto prozápadního směřování ruské zahraniční politiky, bylo inspirováno liberální reflexí ruské identity, která stavěla na evropských kořenech

---

⁵⁰ R. Sakwa, *Russian Politics and Society*, Florence, KY, USA: Routledge, 2002, str. 350-1

⁵¹ S.E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Richmond, Surrey, GBR: Curzon Press Limited, 2000, str. 326-7

⁵² S rozpadem Sovětského Svazu zůstalo za ruskými hranicemi 25 miliónů Rusů.

⁵³ S.M. Birgerson, *After the Break-up of a Multi-Ethnic Empire: Russia, Successor States and Eurasian Security*, Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group, Inc., 2001, str. 68

současného Ruska. Tento přístup je v zásadě možno shrnout do následujících tezí. Rusko by se mělo zřeknout své imperiální minulosti a ve vztahu k nově vznikajícím zemím v bývalém sovětském prostoru pro sebe nalézt zcela novou roli vycházející z politické a ekonomické tradice Západu. Rozpad Svazu a vznik SNS je vnímán pozitivně, SNS představuje – v přímém protikladu k původnímu Svazu – dobrovolnou platformu pro pokračování ekonomické a politické spolupráce mezi Ruskem a bývalými svazovými republikami. Západ je považován za přirozeného spojence a důraz je kladen na liberální hodnoty jako jsou demokracie, lidská práva, volný trh a právní stát.

Nekritický postoj k Západu a problém absence adekvátní zahraniční politiky vůči okolním státům se postupně spolu s rostoucími neúspěchy vládní politiky staly hlavními důvody rostoucí opozice – zejména ze strany Dumy a Ministerstva obrany.⁵⁴ Dle těchto názorů doposud prováděná politika svévolně nahrazovala reálné národní zájmy za druhotné normativní cíle a dokonce ohrožovala i samu existenci státu.⁵⁵

Alternativu oficiální linie ruské zahraniční politiky představovali konzervativně orientovaní eurasianisté⁵⁶, kteří viděly současnou identitu Ruska v jeho slovanské, imperiální a euroasijské minulosti. Tito v protikladu k liberálnímu proudu naopak upozorňovali na rozdíly mezi Ruskem a Evropou a kladli důraz jedinečnost ruské tradice. Rusku je přisouzena zvláštní historická role udržovat rovnováhu mezi Evropou a Asií, být mostem mezi Západní a Východní civilizací. Proto by mělo následovat vlastní hodnoty, odlišné od evropských.

---

⁵⁴ S.E. Cornell (2000), str. 328

⁵⁵ R. Sakwa (2002), str.353

⁵⁶ Ve vztahu k debatě o ruské identitě bývá nejčastěji poukazováno na dvě základní teoretické linie – prozápadně orientovanou liberální a konzervativní euroasijskou. Pojmenování těchto dvou řekněme základních ideových proudů mohou být pochopitelně různá, například Meshabi v této souvislosti užívá distinkci euro-atlantisté a neo-eurasianisté, (Cornell, S.E. (2000), str. 326), Sergunin pak atlantisté (západníci) a eurasianisté (A.A. Sergunin, Postkomunistické Rusko, in: Mezinárodní vztahy 2/2000, str. 28 – 34). Také je třeba zdůraznit, že takto se jedná o velmi široce pojaté kategorie, v rámci nichž je možno nalézt různé názory a odchylky. (*“The broad categories of Western and Eurasian positions are a way in which to conceptualize the debate...by representing two opposing positions of a spectrum: They do not represent an exclusive either/or position taken on this issue, nor are the views of political leaders and intellectuals...Nevertheless it is possible to identify the general political leaning ...as tending toward one or another pole”* (S.M. Birgeron (2001), str. 66)). Například mezi eurasianisty je ještě možno rozlišit demokratickou a slavjanofilskou skupinu. (Více viz. A.A. Sergunin (2000), str. 27 – 46.) V jiných případech se můžeme setkat i s kategoriemi prozápadně orientovaní idealisté, prozápadně orientovaní pragmatici, protizápadně naladěni pragmatici a protizápadní ideologové (M. McFaul, Russia's Many Foreign Policies, DEMOKRATIZATSIYA, Summer 1999, str. 393 – 412, <http://www.demokratizatsiya.org/Dem%20Archives/DEM%2007-03%20mcfaul.pdf>, staženo 13.9.2006).

Západ není vnímán jako bezpodmínečný spojenec, ostatně Rusko nemá žádné stálé spojence, pouze stálé zájmy. A tyto zájmy jsou odlišné, ne-li v rozporu se zájmy Západu. Spojené Státy jako jediná globální mocnost nestojí o existenci silného Ruska a dříve či později se pokusí prosadit v oblastech, které dříve bývaly ruskou, respektive sovětskou doménou. Proto musí být posílena role Ruska jako velmoci, případně Rusko musí navázat spolupráci s dalšími státy, aby dokázalo této negativní perspektivě čelit.⁵⁷

Navzdory některým různícím se názorům, existovalo v rámci tohoto názorového směru společné přesvědčení, že jakákoli definice současné ruské identity nemůže být úplná, pokud nezohlední i země bývalého Svazu. Právě v těchto oblastech by si Rusko mělo uchovat, jestliže ne formální, tak alespoň neformální vliv. Nikoli Západ, ale tzv. blízké zahraničí⁵⁸ a odtud pramenící bezpečnostní rizika by měly být nejvyšší zahraničněpolitickou prioritou.⁵⁹

Během roku 1992 vzniklo několik dokumentů, které označovali celý postsovětský prostor za sféru životních zájmů a Rusku zde přisuzovali zvláštní úlohu. Jmenujme především tzv. Ruskou Monroeovu doktrínu a tzv. Strategii pro Rusko vypracovanou Radou pro zahraniční a obrannou politiku.⁶⁰ Oba dokumenty se vyjadřovaly pro více rovnováhy ve vztahu Západ – blízké zahraničí a pro prosazení mocenského statutu Ruska jak v postsovětském prostoru, tak v celosvětovém měřítku. V průběhu následujícího roku pak byla tato politická linie začleněna i do oficiální zahraničněpolitické koncepce a vojenské doktríny.

Také politická vyjádření Kozyreva začala více zohledňovat euroasijský koncept – včetně práva na intervenci v případě ohrožení geopolitické pozice Ruska. Ani rostoucí konzervativismus ministerstva zahraničí však nezabránil jeho klesajícímu vlivu na formulaci zahraniční politiky a do tohoto procesu se začala postupně zapojovat celá řada institucí – často právě na úkor zmíněného ministerstva.⁶¹

Vedle otázky hledání nové identity dávající ideovou náplň ruské zahraniční politice, bychom jako další klíčové činitele determinující konkrétní podobu ruské politiky

---

⁵⁷ S.E. Cornell (2000), str. 328-9

⁵⁸ Termín blízké zahraničí vznikl v roce 1992, odkdy se užívá oficiálně. (B. Litera, Problémy spolupráce a integrace zemí postsovětského prostoru, in: Vzájemné vztahy postsovětských republik, UMV, Praha 1998, str.11)

⁵⁹ S.M. Birgeron (2001), str. 65-7

⁶⁰ Jedná se o příklad nevládní instituce, která se významně podílela na formulaci ruské zahraniční politiky.

⁶¹ Jednalo se zejména o Bezpečnostní radu (Birgeron, S.M., str. 72-73)

označili také otázku vlivu domácích faktorů na zahraniční politiku a otázku role institucionálního a personálního kontextu.

Problematika vlivu ruské vnitřní politiky na formulování a podobu politiky zahraniční se projevovala zejména vyšším počtem a vahou relevantních politických aktérů, projekcí domácích politických a ekonomických imperativ do formulace a implementace zahraniční politiky, snahou odvést prováděnou zahraniční politikou pozornost od neúspěchů na domácí poli a především politizací zahraniční politiky, která se tak stala součástí vnitropolitického boje.⁶²

V rámci otázky role institucionálního a personálního kontextu se jedná hlavně o problematiku existence velkého počtu institucí fakticky se podílejících na zahraniční politice⁶³, absenci dostatečné koordinace, samostatné vystupování jednotlivých institucí vně státu (včetně sledování vlastní zahraničně politické agendy)⁶⁴ a konečně i výrazný vliv osobních vazeb.

2.2.2. Ruská zahraniční politika

Jak už bylo výše řečeno, koncem roku 1992 a v průběhu roku 1993 došlo v menší míře ke změně zahraničně-politických priorit Ruska i v tónu předních ruských představitelů. Pokud však jde o samotné strategické cíle ruské politiky, ty se – na rozdíl od způsobu jejich dosažení – až tolik nezměnily.

V první řadě šlo především o zastavení ekonomického a politického úpadku země; ekonomická obnova, vnitřní celistvost spolu se stabilními hranicemi byly základní podmínkou jakéhokoli významnějšího postavení Ruska na mezinárodní scéně.

Rusko mělo také velký zájem na politické, ekonomické a vojenské spolupráci se zeměmi SNS, jasná shoda panovala též o nutnosti zachování ruského vlivu v těchto

---

⁶² B. Lo, *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking*, Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2002, str. 27

⁶³ Na formulaci základních linií zahraniční a bezpečnostní politiky se do velké míry podílelo množství prezidentských agentur a poradních skupin redukcujících tak roli ministerstva zahraničí na pouhý exekutivní aparát. Také role parlamentu byla v této věci daleko větší než mu bylo ústavou přisouzeno. Svou úlohu v zahraničně-politickém procesu sehráli také domácí a zahraniční bezpečnostní agentury, Bezpečostní rada, Ministerstvo obrany, nevládní think-tanky nátlakové skupiny a pseudo-akademické výzkumné instituty. (R. Sakwa (2002), str.356 – 360)

⁶⁴ Například ve vztahu k Zakavkazsku se – jak uvidíme později – zdá, jako by Rusko provádělo tři různé, na sobě nezávislé politiky – politicko-diplomatickou, vojenskou a hospodářskou. (Wanner J., *Kavkazský region a ruská zahraniční politika*, in: *Vzájemné vztahy postsovětských republik*, UMV, Praha 1998, str. 102)

státech. Jestliže prozápadně orientovaní liberálové viděli dosažení tohoto cíle prostřednictvím integrace do euro-atlantických politických a ekonomických uskupení (takto reformované Rusko bude pro státy SNS přitažlivé, takže se stane přirozeným lídrem postsovětského prostoru), oponující pragmatici vycházeli z tradičního hegemonického konceptu a geopolitických imperativ.⁶⁵

Otázka zachování ruského postavení jako atomové velmoci, zaručující jí zvláštní postavení na mezinárodní scéně, se také setkala s konsenzem napříč politickou scénou.

Pokud jde o otázku kontinuity ruské zahraniční politiky v průběhu 90. let, dle Lynche⁶⁶ se ruská zahraniční politika, tak jak se vyprofilovala v průběhu roku 1993, nehledě na personální změny vyznačovala stálostí. I když bývá často zmiňováno, že nástup Primakova do funkce ministra zahraničí znamenal proti-americký obrat ruské diplomacie, k žádné radikální změně v tomto směru nedošlo.⁶⁷ Ve skutečnosti se dle Lynche ruská zahraniční politika od roku 1993 vyznačovala komplexním charakterem, kterému se víceméně dařilo kombinovat potenciálně konfliktní přístup kladoucí důraz na velmocenský status Ruska na jedné straně a udržovat blízké vazby se Západem na straně druhé: „*Russia's diplomatic patterns from as early as mid-1993... has been one of attempting to balance potentially competing objectives of primacy within CIS area and the trappings of great power status further afield versus the cultivation of Russia's ties with the G-7 states.*“⁶⁸

Přestože se řada autorů shoduje, že priority ruské zahraniční politiky vykazovaly po 90. léta značnou míru kontinuity (od roku 1993), další aspekty prováděné politiky jako otázka řazení jednotlivých zahraničně-politických cílů dle jejich významu, nadřazování dílčích a krátkodobých zájmů a fragmentace ruské zahraniční politiky vedly podle některých k tomu, že tato byla ve své podstatě pouze reaktivní.⁶⁹

V tomto směru zaznamenala ruská zahraniční politika zásadní změnu až s nástupem Putina do prezidentské funkce v roce 2000, kdy byla zároveň přijata i nová zahraničně-

---

⁶⁵ S.E. Cornell (2000), str. 327; R. Sakwa (2002), str. 353

⁶⁶ A.S.Lynch, *The Realism of Russia's Foreign Policy*, in: *Europe – Asia Studies*, Vol. 53, No.1 (Jan 2001), str. 7 -31

⁶⁷ Je však pravdou, že pod Primakovovým vedením doznala ruská politika určité změny v dikci, kdy se začala explicitně hlásit k pragmatickému přístupu zaměřenému na národní zájem.

⁶⁸ A.S.Lynch (2001), str. 11

⁶⁹ S.M. Birgeron (2002), str. 123-156

politické koncepcí⁷⁰, která sice zůstala věrná ruskému pragmatismu tak jak se vyprofiloval v 2. polovině 90.let, avšak o něco realističtěji reflektovala ruské zájmy a možnosti.⁷¹

3. Rusko-iránské vazby

3.1. Faktory sblížení mezi Ruskem a Íránem

Pro Rusko má Írán především význam geostrategický. V dobách Sovětského Svazu tvořil většinu jeho jižní hranice a odděloval jej od nezamrzajících vod Perského zálivu. V historické perspektivě bylo vždy v zájmu Ruska získat si v této zemi určitý vliv, nebo alespoň udržovat svou jižní hranici stabilní a bezpečnou. A určitou pozornost Ruska také vždy budilo různorodé etnické a náboženské složení skupin, které tato hranice rozdělávala.

Toto se samozřejmě s rozpadem Sovětského Svazu změnilo, přesto však Moskva, která vnímala vnější hranice SNS jako své bezpečnostní hranice, nepřikládala hranici s Íránem o nic menší význam ani nadále. Své zájmy však musela uplatňovat v situaci, kdy ztrácela nad oblastí s Íránem ji spojující kontrolu a vliv.

Další zájem, který Rusko přibližuje k Íránu je zájem ekonomický. Teherán pro Moskvu představoval velký a relativně lukrativní trh, kde bylo možno uplatnit na Západních trzích nekonkurenceschopné ruské výrobky. Velký význam od konce 80.let také nabyla otázka prodeje ruských zbraní a vojenského materiálu⁷² a vědecko-technická

---

⁷⁰ Více viz. K.Pezl, Koncepcie národní bezpečnosti Ruska, in: Mezinárodní vztahy 2/2000, str. 15 – 26

⁷¹ Ve srovnání s konceptem národní bezpečnosti z roku 1997 o něco realističtěji přistupovala k možnosti ustavení multi – polárního světa („*Emergence of a multi-polar world is opposed by attempt to create a structure of international relations based on the domination of developed Western countries, led by the USA, in the international community and providing for unilateral solution of the key problems of global politics...*“) a také k hodnocení ruského postavení na mezinárodní scéně a ruskému ekonomickému a vojenskému potenciálu („*Russian interests and Russian security concerns as well as Russia's socio-economic regeneration come first rather than pursuing any illusory goals of restoring Moscow's old imperial glory*“). Na druhou stranu zase dávala najevo, že v případě nutnosti, se Rusko bude bránit všemi dostupnými prostředky, včetně použití jaderných zbraní. (J. Bakshi, Russia's National Security Concepts and Military Doctrines: Continuity and Change, in: Strategic Analysis, Vol. 16, No. 7 (October 2000), <http://www.ciaonet.org.library.esc.edu/frame/oljourfrm.html>, staženo 22.11.2006)

⁷² Po Číně a Indii je Írán třetí nejvýznamnější zákazník Ruska; mezi lety 1991 – 2002 nakoupil vojenský materiál v hodnotě 3,6 mld. dolarů. Navíc 2/3 vojenských dodávek jsou placeny v hotovosti. (S.J. Main (2005), str. 2)

spolupráce (zejména v jaderné oblasti)⁷³. A nesmíme ani opomenout do sovětských dob sahající spolupráci v oblasti energetických zdrojů.

Také tato rovina rusko-iránských vztahů musela samozřejmě po roce 1991 čelit značně změněným okolnostem. Zejména pokud šlo o transport energetických zdrojů z nově vzniklých států, mohly si Moskva s Teheránem v podstatě konkurovat; a toto tvrzení se vztahovalo i na jiné komodity. S transportem energetických zdrojů souvisela i otázka čerpání zdrojů v Kaspickém moři, potažmo otázka jeho právního statutu a z něj vyplývající nároky zúčastněných stran (původní dvě strany se se vznikem nových států rozrostly na pět). A právě podpora Íránu v této problematice byla pro Moskvu důležitým zájmem.

Jak uvidíme dále, otázka trasování produktovodů neodpovídá jen zájmům ekonomickým, ale má i dalekosáhlé konotace politické. Na tomto místě pouze uveďme, že případné trasování přes Írán by bylo doprovázeno i jeho rostoucím vlivem v Zakavkazsku a Střední Asii. A jakékoli rozšíření kulturního, náboženského nebo politického vlivu Íránu v těchto zemích je v každém případě něčím, čemu Rusko chtělo zabránit.

V zájmu Moskvy tedy bylo zabránit rozšíření islámského vlivu Íránu prostřednictvím bližšího vztahu s Teheránem.⁷⁴ Vazby Moskvy na Teherán mají však minimálně ještě jednu klíčovou funkci a sice snahu zabránit, případně omezit možnost rozšíření tureckého vlivu. V této souvislosti oba státy také spojuje zájem v zadržování Ázerbajdžánu.

V 80. letech byla hlavním politickým a strategickým zájmem Sovětského Svazu vůči Íránu snaha o posílení iránského protiamerického postoje a zároveň navázání určitých politických vazeb mezi oběma státy. S koncem Studené války už nebylo tak snadné hlavní politický a strategický zájem identifikovat. Postupem času však začalo být zřejmé, že – s ohledem na postoj Washingtonu vůči Teheránu – minimálně pro některé ruské elity jsou vztahy s Íránem politickým a symbolickým vyjádřením nezávislé

---

⁷³ Přínos spolupráce s Teheránem v oblasti civilního jaderného programu není pouze finanční. Také zaměstnává na tisíce lidí v samotném Rusku a zejména umožnila Rusku udržet v zemi kvalifikovanou pracovní sílu v této oblasti, a podpořit tak i vlastní rozvoj. (S.J. Main (2005), str. 3)

⁷⁴ V době prozápadní orientace Moskvy si tato vůči Teheránu zachovávala minimálně určité podezření, tedy aniž by to bránilo dobrým vztahům mezi oběma státy.

zahraniční politiky založené na národním zájmu a cestou k opětovnému získání velmocenského postavení.

Ruské vazby vůči Íránu však mají ve vztahu ke Spojeným Státům ještě jeden konkrétnější rozměr a to snahu zabránit snahám Washingtonu, aby v Zakavkazsku a Střední Asii politicky, ekonomicky a vojensky dominoval. Vazby s Íránem tedy minimálně fungují jako regionální protiváha Spojeným Státům.

Vazby na Írán však nejsou pro Rusko důležité pouze pokud jde o Zakavkazsko a Střední Asii, ale i o Perský záliv a Blízký Východ. Existují indicie, které poukazují jednak na snahu o vytvoření protiváhy americké dominanci v Perském zálivu a jednak na způsob jak obnovit své postavení v oblasti Blízkého Východu.⁷⁵

3.2. Faktory sblížení mezi Íránem a Ruskem

Z bezpečnostního hlediska je Moskva pro Írán důležitá jako určitý garant stability na jeho hranicích s novými státy Zakavkazska a Střední Asie. Nebezpečí které by pro Írán vyplývalo z případného rozšíření nestability bylo vícero rázu. Jednak hrozila intervence regionální síly v podobě Turecka nebo dokonce vnější intervence ze strany Spojených Států. Írán měl také obavy z rozšíření nestability na vlastní území a znepokojovaly jej i doprovodné jevy konfliktů.

Nejnaléhavější však byla obava z rozšíření nestability na vlastní území a možnosti narušení územní integrity Íránu. Írán je multietnický stát s velkými turkickými menšinami při své severní hranici, z nichž přibližně dle odhadů 10-20 miliónů⁷⁶ jeho populace je tvořeno Ázerbajdžánci.⁷⁷ Jejich počet značně převyšuje počet samotných Ázerbajdžánců v samotném Ázerbajdžánu (6-7,5 miliónu)⁷⁸ a obývají oblast tzv. jižního Ázerbajdžánu. Obavy z případné iredenty a také z rostoucího vlivu Turecka

---

⁷⁵ Tento aspekt rusko-iránských vztahů se týká hlavně 2.poloviny 90.let, kdy se v roce 1996 stal ministrem zahraniční Primakov, který měl silné vazby na tuto oblast. (G.Golan (1998), str. 4)

⁷⁶ V literatuře jsou uváděna různá čísla, například právě Herzig hovoří o 10-20 miliónech (E.Herzig (1995), str. 26, Cornell o 15-20 (S.E.Cornell, (2000), str. 308, Golan o 15-20 (G.Golan (1998), str. 5). Celkem má Írán přibližně 70 miliónů obyvatel (V.Liščák, P. Fojtík, Státy a území světa, Praha: Libri, 1998)

⁷⁷ Pro úplnost dodejme, že při hranicích s Turkmenistánem žije asi 1,5 miliónu Turkmenů, existence této menšiny však nevzbuzuje v Teheránu žádné obavy. (E.Herzig, Iran and Central Asia in: R.Allison, L.Johnson (ed.) Central Asian Security: The New International Context, Washington, DC, USA: Brooking Institution Press, 2001, str.184)

⁷⁸ S.E. Cornell (2000), str. 308, G. Golan (1998), str. 5

prostřednictvím vztahů s Ázerbajdžánem vedly ke sblížení Íránu a Ruska i v otázce zadržování Ázerbajdžánu.

Íránské obavy z šíření tureckého vlivu však nepramenily pouze ze snahy Turecka prosadit svůj politický vliv v Zakavkazsku a Střední Asii, ale i z toho důvodu, že Teherán vnímal Turecko jako nástroj amerického úsilí o íránskou izolaci. Právě tento nepřátelský postoj Teheránu k Washingtonu a zároveň strach z případné izolace přiblížil Teherán k Moskvě, která dle jeho mínění jeho postoj i obavy sdílela.

Vztahy s Moskvou však pro Teherán nejsou jen prostředkem, jak čelit mezinárodní politické izolaci, ale i izolaci ekonomické a technologické, zejména pokud jde o oblast vojenských dodávek a energetické bezpečnosti.⁷⁹

Navzdory těmto faktorům hovořícím ve prospěch íránsko-ruského partnerství se však, jak uvidíme dále, objevila i řada témat vyvolávajících mezi oběma státy větší či menší kontroverzi. Ve většině případů se však zdálo, že v průběhu 90.let nadřazoval Írán význam vztahů s Ruskem nad své další zahraničně-politické priority.

4. Rusko-íránské vazby a Kaspický region 1991 – 2001

4.1. Ruské zájmy a Kaspický region

Postoj Ruska k zemím Zakavkazska a Střední Asie, respektive otázka, jakou roli těmto zemím v definici svého národního zájmu přisuzuje, prošla v průběhu prvních let od oficiálního rozpadu Sovětského Svazu v prosinci 1991 zásadní proměnou od takřka úplného nezájmu až po jejich zařazení mezi životně důležité zájmy Ruska.

Důvody takového posunu je nutno přičíst především otázce samotného procesu hledání identity nově vznikajícího státu. Formulace zahraniční politiky Ruska vůči zemím Zakavkazska a Střední Asie se odehrávala zcela v intencích probíhající debaty o identitě Ruska a s tím související definicí zahraničně politických priorit. Přesněji, postoj Ruska vůči zemím Zakavkazska a Střední Asie se měnil v závislosti na tom, který z výše zmíněných ideových proudů v ruské politice převládl.

---

⁷⁹ V letech 1991 – 2002 tvořily ruské vojenské dodávky 54%. Pokud jde o spolupráci v oblasti jaderné energie, rozvoje íránského jaderného programu se týkaly především dohoda o dlouhodobé spolupráci a obchodu z roku 1992 a smlouva o výstavbě jaderné elektrárny v Búšehru z roku 1995. (S.J. Main (2005), str. 2; S. Vakil (2006), str. 57)

V období prozápadní nebo tzv. romantické orientace⁸⁰ Rusko (alespoň pokud jde o politicko-diplomatické struktury) příliš velký zájmem o tyto regiony – a o bývalé svazové státy obecně – neprojevovalo.⁸¹ (Jinak tomu bylo v případě armády, která již v průběhu roku 1992 intervenovala v konfliktech zde probíhajících.⁸²) Následně však převládly hlasy, které považovaly obnovení ruského vlivu v oblasti Zakavkazska a Střední Asie za nezbytnou součást znovunabytí velmocenského postavení.

Navzdory rýsujícímu se konsenzu o nejvyšší prioritě vztahů s blízkým zahraničím v průběhu roku 1993, nebylo v žádném případě možno ani nadále hovořit o koherentní formulaci a tím méně implementaci zahraniční politiky vůči těmto zemím. Nekoordinované působení ministerstva zahraničí, ministerstva obrany a Dumy v oblasti Zakavkazska a Střední Asie i nadále vyvolávalo dojem existence vícero politik.

I sama otázka, zda všechny bývalé svazové republiky jsou pro Rusko stejně důležité, anebo by bylo vhodnější zvolit diferenciovaný přístup se setkala s různými reakcemi. Jestliže klíčový význam Zakavkazska nebyl nijak zvlášť zpochybňován, v případě Střední Asie to už tak zřetelné nebylo. Například jeden z nejvýraznějších obhájců prioritního postavení bývalých svazových republik v ruské politice Andranik Mígranijan prosazoval, aby zde Rusko své pozice opustilo, naopak Jevgenij Primakov, od počátku roku 1996 ministr zahraničních věcí, byl přesvědčen o vitální roli Střední Asie.⁸³

Pokud jde o oblast Kavkazu, jedná se o region, který je z hlediska ruských geopolitických a strategických zájmů klíčový již po několik staletí.⁸⁴ Ještě než se však blíže podíváme na současnou podobu těchto zájmů, je nutno vyjasnit pojmy Kavkaz a Zakavkazsko a s tím spojené zásadní implikace pro ruskou politiku.

Kavkaz jako celek je tvořen jednak sedmi autonomními severokavkazskými republikami, které jsou součástí Ruské federace (a z nichž jedna otevřeně požaduje

---

⁸⁰ Sakwa se například kloní k termínu idealistická, protože tento lépe reflektuje skutečnost, že převládnuvší politika tohoto období vycházela ze souboru univerzálních/normativních hodnot. (R. Sakwa (2002), str. 353)

⁸¹ Například americký státní tajemník Baker navštívil Kavkaz dříve než tak učinil jeho ruský protějšek Kozyrev. (S.E.Cornell (2000), str.327)

⁸² Sovětské, respektive ruské vojenské síly byly ještě v těchto oblastech přítomny a stále si zachovávali kontrolu nad sovětským zbrojním arsenálem, což dávalo ruskému ministerstvu obrany velký manévrovací prostor.

⁸³ S. M. Birgeron (2001), str. 74

⁸⁴ Do oblasti Kavkazu začalo Rusko – inspirováno geopolitickými a strategickými zájmy – pronikat už v 16. století, nicméně nebylo tomu dříve než v 19.století, kdy se mu zde podařilo dosáhnout hegemonického postavení. (D. Trenin, Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region, in: Contested Borders in the Caucasus, Bruno Coppieters (ed.), Brussels: VUBPRESS, 1996)

nezávislost), a jednak třemi samostatnými zakavkazskými republikami – Arménií, Ázerbajdžánem a Gruzii.⁸⁵ Původní obyvatelstvo ruského severního Kavkazu je etnicky a kulturně spřízněno s nezávislým jihem; navíc Kavkaz s etnického hlediska vytváří velmi různorodou a propletenou mozaiku. Proto je možno hovořit o určité inherentní jednotě Kavkazu, která mimo jiné znamená, že řešení zdejších problémů je do vysoké míry komplexní a provázané. Z ruského pohledu tak ve vztahu ke Kavkazu došlo k úzkému propojení vnitřní a vnější politiky a k faktickému stírání distinkce domácí – zahraniční.

Zakavkazsko má pro Rusko především význam strategický. Zakavkazsko v podstatě vytváří jakousi nárazníkovou zónu mezi ruskými severokavkazskými republikami a muslimskými státy na jihu – Tureckem a Íránem. Po staletí byly tyto státy, nebo lépe řečeno jejich předchůdci, hlavními rivaly ruské pozice na Kavkaze, a právě s rozpadem Sovětského Svazu se zde opět otevřel prostor pro šíření tureckého, případně íránského vlivu.

Jestliže prozápadně orientovaná ruská elita viděla Turecko jako menší zlo ve srovnání s hrozbou pronikání radikálního islámu z Íránu, pragmatičtější linie si byla vědoma omezenosti íránských možností. Vezmeme-li v potaz snahy Ázerbajdžánu a Gruzie o odpoutání se od ruského vlivu a etnické a jazykové vazby Turecka s turkickým obyvatelstvem v regionu, je pochopitelné, že v roce 1993 převládnuvší část ruské politické elity vyhodnotila jako svojí prioritu zamezení růstu tureckého vlivu. Navíc Turecko disponuje jednou z nejsilnějších konvenčních armád na světě, která zůstává mimo politickou kontrolu.⁸⁶

Rusko se také obává narušení hranic současné federace – etnopolitické konflikty odehrávající se v jedné části Kavkazu mají destabilizační dopad na celý region, včetně již tak neklidných ruských kavkazských republik.⁸⁷ Pomineme-li ruské obavy z dominového efektu, tyto konflikty pro Rusko zároveň představují vhodnou záminku pro zachování ruské přítomnosti na území zakavkazských států.

---

⁸⁵ Pro přesnost bychom měli ještě doplnit dva kraje patřící k samotnému Rusku.

⁸⁶ S.E.Cornell (2000), str. 331

⁸⁷ Dochází k masové migraci obyvatelstva, která ještě dále posiluje napětí mezi jednotlivými etniky. S každým konfliktem je také spjat rozmach ilegálního obchodu se zbraněmi a vznik množství ozbrojených opozičních skupin a bojůvek (D. Trenin (1996). V případě rozšíření konfliktů v blízkosti severních kavkazských republik by také Rusku mohla hrozit možnost odříznutí od Černého moře.

Ačkoli až sekundární zájmům strategickým, o nic méně naléhavé jsou ruské zájmy ekonomické a geoeconomické. Po rozpadu centrálně řízené sovětské ekonomiky – včetně specializované výroby soustředěné pouze v některých republikách – byly zcela narušeny původní vazby, a Rusko se ocitlo v některých ohledech závislé na zakavkazských státech. Velkou pozornost také budí otázka čerpání surovinových zdrojů, zejména ropy a zemního plynu, a otázka budování a trasování infrastruktury k jejich dopravě na otevřené moře.

Jižní Kavkaz má pro Rusko význam i z hlediska vojenského a bezpečnostního (ponecháme-li stranou zcela pochopitelná bezpečnostní rizika související s kavkazskými etnopolitickými konflikty). Původní sovětské hranice v podstatě fungovaly jako jakási předsunutá obrana a tomu odpovídala i jejich demarkace a vybavení. Nehledě na to, že hranice mezi jednotlivými sovětskými republikami byly víceméně jakési imaginární linie, bylo by vybudování nové hraniční infrastruktury velmi nákladné. Proto bylo v eminentním zájmu Ruska, aby byly vnější hranice bývalých svazových republik spravovány pod společnou kontrolou (v rámci Společenství nezávislých států – SNS).

V případě Střední Asie se motivy ovlivňující ruskou politiku vůči středoasijským zemím příliš nelišily. Podobně jako Kavkaz i Střední Asie představuje s ohledem na komplikované etnické a náboženské složení, regionální rozdíly a složitou socioekonomickou situaci potenciálně velmi výbušný region.

Ze strategického hlediska bylo v ruském zájmu udržení vedoucí role v regionu, což znamenalo jednak integraci středoasijských zemí pod hlavičkou SNS⁸⁸ a navázání úzkých bilaterálních vazeb a jednak zabránění růstu vnějších vlivů – zejména pokud šlo o Spojené Státy, Turecko, Írán nebo Čínu.

Přestože je většina středoasijských států – s výjimkou Tádžikistánu – kulturně a jazykově spřízněna s Tureckem, to hraje ve Střední Asii daleko menší strategickou úlohu než v Zakavkazsku. Byla to spíše americká přítomnost v regionu (hlavně v podobě investic do rozvoje nerostných zdrojů a výstavby adekvátní transportní infrastruktury), která stála za sblížením Ruska s Íránem a Čínou.

---

⁸⁸ Na rozdíl od zakavkazských zemí neprojevovali přední představitelé středoasijských zemí – s výjimkou Uzbekistánu – příliš velké nadšení se získání nezávislosti.

Významným prvkem ve vztazích Ruska k tomuto regionu je i islámský faktor. V průběhu 90.let se zde přirozeně vynořila řada islamistických hnutí a ačkoli nikoli všechna byla inspirována radikálními islámskými směry, Moskva tento faktor vnímala jako hrozbu. Moskva se především obávala rozšíření nestability do muslimských oblastí Ruska; Kozyrev v tomto smyslu poukázal na historicky zakořeněnou obavu Moskvy z islámského obklíčení a na odhodlanost Moskvy tuto hrozbu zastavit a ochránit tak „civilizovaný svět“.⁸⁹ Poté, co se stal ministrem zahraničí Primakov, začala Moskva přistupovat k islámskému faktoru sofistikovaněji.

Pokud jde o otázku zabezpečení hranic, tato je v případě Střední Asie snad ještě naléhavější – Rusko má více než 6500 km dlouhou hranici s Kazachstánem. Protože tato hranici zcela postrádá adekvátní zabezpečení, je snadným cílem pro pašování drog, zbraní a dalšího zboží a pro ilegální přechody. I zde je tedy v zájmu Ruska vojenská a bezpečnostní spolupráce, která by posílila především vnější hranice SNS.

A v neposlední řadě je tu další naléhavá otázka ve vztahu Ruska ke středoasijskému regionu, která spočívá v existenci značného počtu Rusů zde žijících – v Kazachstánu se jedná asi o třetinu obyvatel, v Kyrgyzstánu tvoří Rusové zhruba 15%.

4.2. Íránské zájmy a Kaspický region

Jak už bylo výše zmíněno, jedním z obecných zájmů íránské zahraniční politiky bylo navazování bilaterálních a regionálních kooperativních vazeb. V tomto smyslu představovaly nově vznikající státy Kaspického regionu pro Írán příležitost hned ve třech aspektech⁹⁰ – cestu k omezení mezinárodní izolace Íránu, možnost ovlivnit nepříznivé geopolitické rozložení sil (aby se Írán neocítl v nepřátelském – americkém – obklíčení) a konečně i příležitost k uplatnění ambice stát se regionální mocností.

V první polovině roku 1992 se zdálo, že se Rusko z tohoto regionu stahuje, takže zde vzniká prostor pro vyplnění mocenského vakua. Jako další aspirant na jeho vyplnění se však objevilo i Turecko podporované Spojenými Státy. Jestliže Írán nabízel model protizápadně naladěného islámského státu, Turecko bylo reprezentantem sekulárního a

---

⁸⁹ L. Jonson, *Russia and Central Asia*, in: R.Allison, L.Johnson (ed.) *Central Asian Security: The New International Context*, Washington, DC, USA: Brooking Institution Press, 2001, str. 100

⁹⁰ Nutno podotknout, že Írán si rozpad Sovětského Svazu nijak nepřál, tím kdo totiž bude z tohoto vývoje profitovat, bude Západ, nikoli islámský svět. (O.Roy, *The Iranian Foreign Policy toward Central Asia*, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>, 1999, staženo 21.3.2004)

prozápadne orientovaného modelu, který byl pro většinu předních představitelů zakavkazských a středoasijských států přitažlivější alternativou.

Ačkoli se Írán aktivně snažil prosadit svůj, slovy prezidenta Rafsandžáního ideální model rozvoje, a tato snaha byla nejen oficiálními kruhy, ale i komentátory interpretována jako opětovné navázání na přirozené sociální, ekonomické a kulturní vazby mezi sousedy, které byly uměle přerušeny poté, co Rusko, respektive Sovětský Svaz tyto oblasti ovládl, na straně nových států se tyto aktivity setkaly s minimálně obezřetným přístupem (nehledě na převládající nepřátelství vůči politickému islámu).⁹¹ Navíc Írán neměl dostatečné zdroje ani jiné nástroje, jimiž by mohl svou pozici mezi státy Zakavkazska a Střední Asie posílit.

Možnost využití islámu v tomto směru byla z několika důvodů velmi omezená. S výjimkou Ázerbajdžánu, jehož obyvatelé jsou většinou ší'ité, se jedná o islám sunnitský. Na rozdíl od sunnitských duchovních žádný ší'itský duchovní v dobách Sovětského Svazu Írán nenavštívil; vzdělávání byli v sunnitských školách v Buchaře a Taškentu a většina hovořila spíše arabsky, nikoli persky. Také noví islámští čelní představitelé se vzdělávali většinou mimo Írán (arabské země, Pákistán) a různá islámsky orientovaná hnutí se hlásila k jiným inspiračním zdrojům než íránským. A v neposlední řadě je třeba zdůraznit, že islámská identita a z ní plynoucí islámská solidarita byly ve státech Zakavkazska a Střední Asie upozaděny identitou etnickou, národní, lokální nebo klanovou.⁹²

Co se týká etnických vazeb na Tádžikistán a možnosti jejich instrumentalizace, nehledě na to, že obecně etnický aspekt Írán ve svých zahraničně-politických vztazích pomíjí ve prospěch vazeb ideologických, jistou roli hraje i multietnické složení Íránu (zejména ve vztahu k obyvatelstvu ázerbajdžánského původu viz. níže) a obavy ze znepřátelení si obyvatelstva turkického původu.

Pomineme-li absenci prostředků, jejichž pomocí by se mohl v prostoru Zakavkazska a Střední Asie prosadit, měl také Írán zájem na udržení korektních vztahů s Tureckem, a jakákoli vyhrocená rivalita by je mohla vážně poškodit. A konečně již v průběhu roku 1992 začalo být zřejmé, že ruský odchod ze scény byl jen dočasný, a

---

⁹¹ E. Herzig (1995), str. 13

⁹² O.Roy (1999)

vztahy s Ruskem byly pro Írán vyšší prioritou. V tomto směru byla oficiální íránská vyjádření relativně konzistentní, jak na začátku 90.let, tak v roce 1995 hovořila o tom, že vztahy Teheránu k jednotlivým státům Zakavkazska a Střední Asie budou vyvíjeny v rámci vztahů k Moskvě a že ruskou přítomnost v těchto státech považují za nezbytnou.⁹³ Nicméně v důsledku výše zmíněných aspektů bylo působení Íránu ve státech Zakavkazska a Střední Asie velmi zdrženlivé a jeho roli bylo možno často označit za ambivalentní.⁹⁴

Další motiv pro íránský zájem o Zakavkazsko a Střední Asii je třeba hledat ve snaze o vytváření rovnováhy mezi jeho vztahy k arabským zemím a k Rusku, a stejně tak, jak uvidíme později, Írán přistupoval k vazbám mezi jednotlivými státy regionu (Arménie – Ázerbajdžán).⁹⁵

Vedle příležitostí, které se Íránu se vznikem nových států nabízely, se však objevila i vážná negativa. Rozpad Sovětského Svazu totiž také znamenal, že na místo jedné stabilní hranice na severu Íránu vznikly tři nestabilní.⁹⁶ Nebezpečí, které z této nestability pro Írán vyplývalo, souviselo s neschopností nově vzniklých států vypořádat se s vlastními bezpečnostními riziky jako jsou secesionismus, extrémní nacionalismus a selhání státních institucí, které mohou vést ke kolapsu státu a občanské válce. Tyto potom mohly být doprovázeny zapojením vnějších aktérů, humanitární krizí a vznikem uprchlických vln a s tím souvisejícími případnými ekonomickými, sociálními a dokonce i enviromentálními následky.

Z tohoto hlediska byla pro Írán klíčová zkušenost s konfliktem v Afghánistánu, obával se, že by se jeho průvodní jevy v podobě obchodu s drogami, transnacionálních ozbrojených a kriminálních skupin a radikálního islámského pojetí (Tálibové, radikální pákistánští sunnité) mohly rozšířit přes Tádžikistán do dalších oblastí Střední Asie.

---

⁹³ G.Golan (1998), str. 11

⁹⁴ V zásadě je však možno hovořit o určité změně na počátku roku 1993. Zatímco období od konce roku 1991 do počátku roku 1993 označil náměstek ministra zahraniční Maleki za období počáteční euforie, kdy se vláda a další islámské instituce pokoušeli o náboženské obrození zejména ve Střední Asii (podpora misionářských aktivit, distribuce náboženských knih, rádiové a televizní vysílání, otevírání náboženských škol a mešit), vystřídal jej mnohem větší důraz na pragmatismus a spolupráci. (E.Herzig (2001), str. 175-178)

⁹⁵ E. Herzig (1995), str. 12-14

⁹⁶ G.Golan (1999), str. 5

Další bezpečnostní hrozbu ve vztahu k Zakavkazsku a Střední Asii pro Írán také představovala možnost rozšíření vlivu v podobě USA nebo Izraele a dlouhodobé dopady působení organizací jako NATO nebo OSCE.

Důležitými zájmy Teheránu byly také zájmy ekonomické a geoeconomické. Tyto však byly komplikovány několika skutečnostmi. Jednak zde nebyla žádná infrastruktura, která by umožňovala pohyb zboží ale i osob; veškerá na počátku 90.let existující infrastruktura byla totiž určena pro interakci mezi svazovými republikami, případně směřovala na sever přes Rusko. A také se jednalo o ekonomiky, které se svým charakterem velmi podobaly, takže si spíše vzájemně konkurovaly.⁹⁷

Na druhou stranu ve prospěch Íránu hovořila jeho příznivá geografická lokace a relativně rozvinutá vnitřní dopravní síť, což hrálo nemalou roli zejména vezmeme-li v potaz, že žádná z těchto zemí s výjimkou Gruzie nemá přístup k otevřenému moři.

4.3. Ázerbajdžán v politice Íránu a Ruska a širší geopolitická dynamika

Vzhledem k existujícím společným vazbám mezi Íránem a Ázerbajdžánem – Ázerbajdžánci jsou většinou šířité a sdílejí také určité prvky perské kultury, o silných historických vazbách ani nemluvě – a vzhledem k íránskému zájmu o rozšíření vlivu v nově vzniklých státech Zakavkazska a Střední Asie, se dalo předpokládat, že Írán bude Ázerbajdžán pokládat za ideálního prostředníka naplnění svých ambic. Když však Baku v srpnu 1991 deklarovalo nezávislost, nejenže byl Teherán tímto krokem zaskočen (a to navzdory faktu, že jako jedna z mála zemí měl v té době v Baku konzulát), ale i nadále zamýšlel jednat s Baku prostřednictvím svazových struktur.⁹⁸ Narozdíl od Turecka, které má s Ázerbajdžánem vedle kulturních vazeb i společné vazby jazykové a etnické, byl Írán jednou z posledních zemí, která nezávislost Ázerbajdžánu uznala.

Írán si skutečně nijak zvlášť rozpad Sovětského Svazu nepřál, spíše naopak, například během své návštěvy Ázerbajdžánské svazové republiky v červnu 1989 u příležitosti modliteb v oficiální mešitě v Baku Rafsandžání před rozpadem Sovětského

---

⁹⁷ Export se zaměřoval na nevelké množství základních produktů, zatímco dovážené zboží bylo daleko širšího sortimentu a vyššího stupně zpracování. Soukromý sektor byl velmi slabý, výrobní průmysl byl neobstál v mezinárodní konkurenci a celkový stav ekonomiky nutně vyžadoval ekonomické reformy a příliv zahraničních investic. (E.Herzig (2001), str. 179)

⁹⁸ V reakci na vyhlášení ázerbajdžánské nezávislosti toto prohlásil íránský ministr zahraničí Velajati. (R. Musabekov, Are Frictions in Azerbaijan-Iranian Relations Inevitable?, Caspian Crossroads, Vol.4, no. 2 (Winter 1999))

Svazu varoval.⁹⁹ Také pokud jde o jeho, této události předcházející, návštěvu v Moskvě za účelem rozšíření obchodu mezi Svazem a Íránem, ázerbajdžánská strana očekávala, že v rámci těchto jednání bude ošetřena i otázka přeshraničních kontaktů s Íránem. K podpisu protokolu o přímých obchodních vazbách mezi Ázerbajdžánskou svazovou republikou a Íránem však došlo až po dlouhých prodlevách v říjnu 1989, a k jeho praktickému naplnění ještě později.¹⁰⁰

Během následujících nepokojů v Baku na přelomu roku dal Teherán najevo, že nehodlá žádným způsobem do událostí zasahovat. S vědomím, že se jednalo demonstrace vedené nacionalistickými silami se pokusil od těchto projevů distancovat odkazem na náboženství – v dopisu zaslaném Gorbačovovi značná část poslanců íránského madžlesu události interpretovala jako vyjádření jejich přání vrátit se k islámu.¹⁰¹

V průběhu roku 1992 se však již Teherán chopil aktivity, došlo k posílení íránského diplomatického zastoupení v Ázerbajdžánu a mezi oběma státy bylo uzavřeno několik smluv.¹⁰² Jak však už bylo výše zmíněno íránská možnost využít islámský, respektive šíitský faktor pro získání většího vlivu v nově se formujícím státu byla velmi omezena. Ve srovnání s Tureckem, které se nijak nezdráhalo uznat ázerbajdžánskou suverenitu, a velmi rychle následovalo i smluvní zakotvení posilujících se vztahů mezi Ankarou a Baku, se nedalo íránské působení v Ázerbajdžánu považovat až za tak úspěšné.¹⁰³

Pro bývalé sovětské státy obecně platilo, že mezi jejich politickou elitou panoval strach z islámského fundamentalismu a politického islámu, ázerbajdžánský důraz na sekularismus však nebyl z těch faktorů, který by měl íránsko-ázerbajdžánské vztahy příliš komplikovat, jak se brzy ukázalo. Mnohem větší komplikace souvisely s ázerbajdžánským důrazem na etnicitu a jeho vypjatou nacionalistickou rétorikou.

Jak už bylo výše naznačeno, Írán se zdráhal použít etnicitu jako nástroj rozšíření svého vlivu v nově vznikajících státech na své severní hranici, mimo jiné proto, že se

---

⁹⁹ O. Roy (1999)

¹⁰⁰ D. Nissman, *The Two Azerbaijan: A Common Past and A Common Future*, Caspian Crossroads, Vol.1, No. 2 (Spring 1995)

¹⁰¹ O. Roy (1999)

¹⁰² V květnu 1992 byly podepsány smlouvy týkající se spolupráce v oblasti práva, dále rozšíření spolupráce v energetiky včetně vzniku společné těžební společnosti a dodávek íránského zemního plynu, zahájení rozhlasového a televizního vysílání a udržování přátelských vztahů. (E. Herzig (1995), str. 21-22)

¹⁰³ E. Herzig (1995), str. 24-25

obával negativních následků z hlediska udržení vlastní teritoriální integrity. V tomto smyslu sehrála klíčovou úlohu otázka ázerbajdžánské populace usídlené ve dvou provinciích při severní hranici země.¹⁰⁴

Současné území Ázerbajdžánu bylo totiž až do roku 1828 součástí perského impéria. V tomto roce došlo k ukončení rusko-perské války a podpisu Turkmančajské smlouvy, na jejímž základě bylo území obývané Ázerbajdžánci rozděleno a jeho severní část připojena k Rusku. Íránští Ázerbajdžánci si uchovali svou původní identitu a navíc v průběhu 60.let došlo mezi touto komunitou k jakémusi kulturnímu a jazykovému obrození. Za šáhova režimu bylo sice používání ázerbajdžánštiny zvláště ve školství zakázáno a naopak byl kladen důraz na pan-íránské náboženské a kulturní vazby, zlepšující se ekonomická situace však zabránila vážnějším nepokojům. Během islámské revoluce nebyly ázerbajdžánské hlasy volající po národní autonomii zdaleka tak silné jako například u nesrovnatelně méně zastoupených Kurdů či Balúčů. Nová ústava pak Ázerbajdžáncům umožnila používat vlastní jazyk a hlásit se ke své kultuře v daleko větší míře než dříve.¹⁰⁵

Vznik Ázerbajdžánu v roce 1991 tak znamenal jistou zkoušku národní identity ázerbajdžánského etnika, které se nacházelo za hranicemi nově vzniklého státu, a pro mnohé íránské Ázerbajdžánce byl skutečně podnětem pro posílení etnické identity. Samozřejmě, ne všichni ji vnímali jako protiklad identity íránské a zdaleka ne všichni, kteří nadřazovali svou etnickou identitu identitě státní, tuto preferenci vyjadřovali politicky. Přesto se v 90.letech objevily menší skupiny Ázerbajdžánců, kteří dali své etnické identitě i politický rozměr (například studenti jsou v tomto směru zvláště aktivní). Otevřené prosazování ázerbajdžánské etnické identity je bezesporu podmíněno i jistým zklamáním z íránské revoluce, která nepřinesla takové posílení kulturních a jazykových práv, jaké si od ní íránské etnické menšiny slibovaly.¹⁰⁶

Naším záměrem však není zkoumat do jaké míry znamená existence této menšiny při severních hranicích s Ázerbajdžánem reálnou hrozbu v podobě iredenty, rozhodujícím

---

¹⁰⁴ V roce 1992 rozhodla íránská vláda o rozdělení provincie Východní Ázerbajdžán, takže vedle této a provincie Západní Ázerbajdžán vznikla ještě třetí provincie Ardabíl. (B. Shaffer, *The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran*, in: *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 3, 2000, str. 463)

¹⁰⁵ S.E. Cornell (2000), str. 309-311; i když například dle Brendy Shaffer byla kulturní práva a možnost politických aktivit etnických minorit stejně vážně omezena jak za šáhovy éry, tak v době islámské republiky. (B.Shaffer (2000), str. 449)

¹⁰⁶ B.Shaffer (2000), str. 449-447

faktem pro naše účely zůstává, že Írán ji takto vnímá a že tento tzv. ázerbajdžánský faktor se do vztahů mezi Teheránem a Baku zásadním způsobem promítá. Pro upřesnění uvedme, že Írán je především zneklidněn dlouhodobým vývojem, v němž hraje klíčovou roli neutěšená ekonomická situace v Íránu na jedné straně a potenciál Ázerbajdžánu stát se v budoucnu prosperujícím státem (otázka rozsáhlých zásob ropy a zemního plynu viz. níže) na straně druhé.

K vážnému zhoršení vztahů mezi oběma státy došlo, když se v červnu 1992 do čela ázerbajdžánského státu dostal přední představitel Národní fronty Ázerbajdžánu¹⁰⁷ Elčibej. Jednalo se o silně nacionalisticky založenou a proturecky orientovanou stranu, která nepostrádala ostré protiíránské resentimenty, volala po větší svobodě íránských Ázerbajdžánců a neváhala se otevřeně vyjadřovat o předkládaném sjednocení Ázerbajdžánu s tzv. jižním Ázerbajdžánem během následujících několika let.¹⁰⁸

Tato změna na ázerbajdžánské vnitropolitické scéně měla zásadní implikace i pro podobu ázerbajdžánsko-ruských vztahů. Až do února byl ázerbajdžánským prezidentem Mutalibov, pod jehož vedením zůstávala země Rusku loajální. Nikoli Ázerbajdžán, ale Arménie byla tou odstředivou silou, která usilovala o rozpad Sovětského Svazu. Zatímco Ázerbajdžán vyhlásil nezávislost teprve až po srpnovém puči, jímž byla v podstatě ukončena možnost renegociace svazového uspořádání, Arménie tak učinila již na konci roku 1990. Právě na začátku roku 1992 se však otočil arménský postoj k Rusku o sto osmdesát stupňů, a jestliže si Arménie zvolila cestu normalizace vztahů mezi oběma státy, která postupně přerostla v prohlubující se politickou, ekonomickou i vojenskou spolupráci mezi Jerevanem a Moskvou, Ázerbajdžán se vydal zcela opačným směrem a jeho politika nabrala silný protiruský tón.

Důvody ruské a íránské nespokojenosti s novým kurzem Baku se ještě více ozřejmí, když zdůrazníme význam Ázerbajdžánu pro výraznější změny v geopolitickém rozložení sil v regionu. Jeho geografická rozloha jej spolu s výrazným nerostným bohatstvím zejména v podobě energetických zdrojů předurčuje k roli klíčového geopolitického aktéra, který může na jednu stranu rozhodovat o regionálním rozložení moci, na druhou stranu se však stává objektem zájmů regionálních, respektive vnějších

---

¹⁰⁷ E. Souleimanov (2001), str. 61

¹⁰⁸ S.E. Cornell (2000), str. 314

aktérů. Vezmeme-li v potaz přítomnost silných etnických, jazykových a kulturních vazeb na Turecko, tento potenciál staví Baku do pozice, ve které má v podstatě moc rozhodovat o přístupu Západu nejen do Zakavkazska, ale i Střední Asie.¹⁰⁹

Pod novým politickým vedením vystoupil Ázerbajdžán z SNS a odmítl se stát smluvní stranou Dohody o kolektivní bezpečnosti (tzv. taškentská dohoda), která byla podepsána v květnu 1992 šesti státy SNS (Rusko, Arménie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán a Uzbekistán)¹¹⁰, a začal uplatňovat výrazně protureckou zahraničně-politickou orientaci a zároveň i posilovat vztahy s Izraelem a Spojenými Státy. S ohledem na nové směřování Baku tedy nebylo náhodné, že Írán kritizoval odchod Ázerbajdžánu z SNS a vyjadřoval se pro zachování přítomnosti ruských jednotek na území Ázerbajdžánu.¹¹¹

Zhoršení vztahů Baku jak s Moskvou, tak s Teheránem se projevilo i v oblasti arménsko-ázerbajdžánského konfliktu o Náhorní Karabach.¹¹² Pokud jde o Teherán, ten

---

¹⁰⁹ K významu Ázerbajdžánu Cornell uvádí: „*Azerbaijan and in particular Baku has become the political and economic hub of the entire Caspian region. With its oil resources and demographic strength, Azerbaijan is increasingly becoming the most powerful state in the Caucasus.*“ (S.E. Cornell, *Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia*, in: *Perceptions* (Journal of International Affairs), Vol. 4, No. 2 (June-August 1999), <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume4/June-August1999/cornell.pdf>, staženo 16.10.2003)

¹¹⁰ Asi nebude třeba dodávat, že pro struktury vzniklé na základě této spolupráce je charakteristická absolutní převaha Ruska. (B. Litera, *Společenství nezávislých států – vývoj, stav a spolupráce* in: *Vzájemné vztahy postsovětských republik*, UMV, Praha 1998, str. 33-34)

¹¹¹ O. Roy (1999)

¹¹² Náhorní Karabach je arménskou enklávou na ázerbajdžánském území (součástí Ázerbajdžánské SSR se stal jako autonomní oblast v roce 1921). V roce 1988 došlo k prvním konfliktům mezi Armény a Ázerbajdžánci poté, co Karabaši začali požadovat administrativní převedení pod správu Arménie. Neúspěšné sovětské snahy o vyřešení konfliktu vyústily v podřízení Náhorního Karabachu přímo pod sovětskou centrální vládu v lednu 1989. Poté, co bylo území navraceno zpět pod správu Baku, došlo k jednostranné anexi území Jerevanem a k obnovení nepokojů. Centrální vláda reagovala invazí sovětských vojsk, která byla ukončena po vyhlášení nezávislosti obou států konfliktu. V reakci na vyhlášení nezávislého Ázerbajdžánu byla v září 1991 vyhlášena Republika Náhorní Karabach. V následujícím roce pak izolované srážky přerostly v regulérní válečný konflikt, během něhož se Jerevanu podařilo získat kontrolu nad celým územím Náhorního Karabachu a otevřít koridor do Arménie. V roce 1994 bylo uzavřeno příměří s tím, že nejen enkláva, ale i území oddělující Náhorní Karabach od Arménie zůstalo pod kontrolou Jerevanu. (V. Liščák, P. Fojtík (1998), str. 613-614)

Pro přesnost dodejme, že kritéria pro jeho zařazení mezi konflikty vnitřní splňoval jen po určité době, tato situace se změnila zejména v návaznosti na vyhlášení a uznání samostatnosti jak Ázerbajdžánu, tak Arménie, potažmo s počátkem stahování sovětských vojsk, která se do té doby snažila o jeho vnučené urovnání. Ve chvíli, kdy na počátku roku 1992 vypukla otevřená válka, je tedy v podstatě možno hovořit o konfliktu mezistátním – přesto, že arménská strana dlouho popírala svou přímou účast, zprávy Human Rights Watch hovoří o přítomnosti regulérních arménských vojenských jednotek. Arménsko-ázerbajdžánský rozměr konfliktu byl definitivně stvrzen přístupem obou stran i mezinárodního společenství – kromě několika málo výjimek jsou za relevantní partnery, s nimiž je o případném vyřešení konfliktu jednáno, považováni pouze reprezentanti obou zmíněných států. (Seven Years of Conflict in Nagorno-

se snažil zachovávat neutrální postoj – i s ohledem na své vztahy s Tureckem, hlavní obavy měl však z mobilizace vlastní ázerbajdžánské populace, která pochopitelně směřovala k podpoře ázerbajdžánské strany konfliktu. Tato obava se ještě zhoršila v momentech, kdy reálně hrozilo, že by se konflikt mohl rozšířit i na jeho vlastní území.¹¹³ Na jednu stranu tedy arménsko-ázerbajdžánský konflikt pro Teherán znamenal bezprostřední bezpečnostní hrozbu¹¹⁴, na druhou stranu jej však neváhal využít ke sledování vlastních zahraničně-politických cílů.

Poté, co se původní konflikt trvající od roku 1988 přeměnil v roce 1992 na regulérní válku, se pokoušel Írán několikrát nabídnout svou pomoc, která měla vést k vyřešení konfliktu. Zejména v první polovině roku 1992 vyvíjel značné aktivity tímto směrem, dvakrát se mu podařilo vyjednat příměří, dokonce dosáhl i uskutečnění třístranného prezidentského summitu v Teheránu. Veškerá snaha však byla odsunuta do pozadí obnovenou arménskou ofenzívou a koneckonců i změnou v čele Ázerbajdžánu – Elčibejova vláda obviňovala Írán z toho, že stranil Arménii.¹¹⁵

Teherán se skutečně pokoušel využít konflikt ke zvýšení tlaku na Baku. Íránská podpora Arménii¹¹⁶ měla především formu dodávek energie a zboží v době, kdy Jerevan čelil ázerbajdžánsko-turecké blokádě, dle některých zdrojů Írán také přinejmenším fungoval jako tranzitní území pro dodávky zbraní. Baku také podezřívalo Teherán z podpory radikálních islámských hnutí na svém území¹¹⁷ a podněcování etnických nepokojů mezi talyšskou menšinou v blízkosti hranice s Íránem¹¹⁸. Navzdory právě

Karabakh, HRW/Helsinki Report, http://www.geocities.com/fanthom_2000/hrw-azerbaijan/hrw-contents/5.html, staženo 5.10.2006)

¹¹³ Například na podzim roku 1993 hrozilo, že pokračující arménská ofenzíva povede k masivní uprchlické vlně do Íránu. Obavy z tlaku na intervenci na straně Ázerbajdžánu a podněcení nacionalistických vášní vedly Teherán k tomu, že založil a financoval ázerbajdžánské uprchlické tábory na území Ázerbajdžánu. (S.E.Cornell (2000), str. 313)

¹¹⁴ Edmund Herzig tento konflikt označil za nejjasnější a nepřímější bezpečnostní hrozbu, které musela od 40.let v oblasti severu národní bezpečnost Íránu čelit. (E.Herzig (1995), str. 30)

¹¹⁵ E.Herzig (1995), str. 30-31

¹¹⁶ Při příležitosti návštěvy arménskému ministru zahraničí Hovannisianiho v Teheránu v únoru 1992 byl vedle ekonomické a technické spolupráce diskutován i konflikt v Náhorním Karabachu a otázka nákupu íránského zemního plynu. (E.Herzig (1995), str. 21)

¹¹⁷ V září 1992 byla sice založena proíránská Islámská strana a měla určitou podporu v uprchlických táborech, které vznikly na území Ázerbajdžánu na základě smlouvy s Baku z roku 1993 ve snaze Teheránu zabránit vstupu uprchlíků na své území a které byly spravovány íránským červeným půlměsícem. (V roce 1998 přešly tábory pod správu UNHCR), ale v roce strana 1996 zakázána a její vliv značně zeslábl. (O.Roy (1999))

¹¹⁸ Jednalo se persky mluvíví menšinu na JV Ázerbajdžánu. (E. Souleimanov (2001), str. 64)

řečenému však nebylo zhroucení Ázerbajdžánu v íránském zájmu. Proto, když hrozilo rozšíření konfliktu či byla nějakým vážnějším způsobem narušena regionální rovnováha, neváhal Teherán přistoupit na kritiku Arménie a dokonce se například spolu s Tureckem dovolávat odsouzení arménské agrese u Rady bezpečnosti OSN.¹¹⁹

Teherán také udržoval dobré styky s předním představitelem ázerbajdžánské enklávy Nachičevansko Alijevem, kterému finančně vypomáhal a s nímž uzavřel několik obchodních dohod včetně dohody o dodávkách zemního plynu. V případě ohrožení enklávy ze strany Arménie, neváhal vyvinout na Jerevan tlak, nehledě na hrozbu eskalace konfliktu ve vztahu k Turecku, které je na základě smlouvy s Ruskem z roku 1921 považováno za garanta nachičevanské bezpečnosti.¹²⁰

Ačkoli se v průběhu roku 1992 vztahy Moskvy s Jerevanem prohloubily a s Baku zhoršily, byly to obě strany konfliktu, které hovořily o ruské intervenci na straně protivníka. Pravdou zůstává, že na obou stranách působily nejen Rusové, ale i příslušníci jiných národností (zejména afghánští mudžáhidové na straně Baku). Právě tento konflikt je však z těch, v němž ruská armáda, respektive ruská vojenská politika působila jako nikoli nevýznamný faktor.

Ještě za sovětské éry se v roce 1991 pokoušela sovětská armáda podporovaná ázerbajdžánskou milicí o odzbrojení arménských nepravidelných jednotek, tyto snahy však byly ukončeny srpnovým pučem a v září byla vyhlášena Republika Náhorní Karabach. Na podzim téhož roku se sice ruský prezident Jelcin ještě snažil dojednat příměří, tato iniciativa ale byla ukončena havárií vrtulníku s ruskými a ázerbajdžánskými vyjednavací v Náhorním Karabachu.¹²¹

Jak už bylo řečeno výše, v průběhu roku 1992 se ruská diplomacie soustředila na jiné zahraničně-politické priority, ve vztahu k Arménii a Ázerbajdžánu se věnovala maximálně otázce stahování vojsk z těchto zemí. Právě vojenská síla však sehrála

---

¹¹⁹ S.E.Cornell (2000), str. 318-320

¹²⁰ S.E.Cornell, Iran and Caucasus, Journal of Middle East Policy Council, Vol.5 (January 1998), http://mepc.org/public_asp/journal_vol5/9801_cornell.asp, staženo 16.10.2003

¹²¹ J. Wanner, Kavkazský region a ruská zahraniční politika in: Vzájemné vztahy postsovětských republik, UMV, Praha 1998, str. 119

v konfliktu mezi Jerevanem a Baku – ať už to bylo záměrem či pouhou koincidence událostí – nemalou roli.¹²²

Pomineme-li, že například 7. armáda umístěná v Arménii byla z 60 – 80 % tvořena místními Armény nebo že 366. pluk v Náhorním Karabachu, který byl také z velké části složen z etnických Arménů, se v únoru 1992 podílel na tzv. chodžalském masakru a následně po jeho rozpuštění se zčásti stal součástí formující se arménské armády¹²³, zůstává tady ještě série určitých nahodilých událostí poukazujících na ruské zapojení za účelem zachování svého vlivu na jedné straně a v souvislosti s novým protiruským směřováním Ázerbajdžánu i vytvořením tlaku na Baku na straně druhé.

Je otázkou do jaké míry byla role náhody, že Gandža, kde byla hlavní sovětská vojenská základna a sklady, se stala opěrným bodem ázerbajdžánského velitele Hussejnova, a že poté, co se odtud začalo Rusko stahovat, zde zůstala většina zbraní, které se dostaly do rukou právě Hussejnovy v podstatě soukromé 709. brigády.¹²⁴ V každém případě, když se Elčibejovy loajální síly stáhly do Gandžy, aby si zachovaly kontrolu nad vojenským arzenálem, který tu po stahujícím se ruském vojsku zůstal, využil toho Hussejnov k pochodu na Baku. Tato událost pak spolu s dalšími okolnostmi (například vyhlášení Talyšské republiky nebo zvýšená aktivita Lezgínců) přinutila Elčibeje k rezignaci, která byla v srpnu 1993 legitimizována v lidovém referendu, a v říjnu byl novým prezidentem zvolen Alijev.¹²⁵

Poté, co byl v srpnu ratifikován vstup Ázerbajdžánu do SNS a alespoň ústně Alijevem zmíněna možnost, že by ázerbajdžánská vláda mohla financovat ruské vojenské základny na svém území, Kozyrev pohrozil arménské straně odvetou a s velkou pravděpodobností obdrželo Baku od Moskvy i vojenskou materiální pomoc.¹²⁶ Rusko také podpořilo tři rezoluce Rady bezpečnosti, které odsuzovaly arménské ofenzívy a požadovaly stažení Arménů ze všech obsazených území.¹²⁷ V roce 1994 se pak Rusku

---

¹²² O tom, že ruská vojenská politika byla narozdíl od diplomatické v oblasti Zakavkazska aktivní svědčí i snahy ruského vojenského vedení zapojit se co nejvíce do budování armád zakavkazských států a udržet si tak vliv na jejich vojenskou politiku. (J. Wanner (1998), str. 112)

¹²³ S.E. Cornell (2000), str. 344 - 345

¹²⁴ J. Wanner (1998), str. 112

¹²⁵ R.H. Demekjian, *Trouled Waters: Geopolitics of the Caspian Region*, London, GBR: I.B.Tauris & Company, Ltd., 2003, str. 61

¹²⁶ S.E. Cornell (2000), str. 347

¹²⁷ J. Wanner (1998), str. 120

podánilo vyjednat příměří a očekávalo, že poskytne své jednotky, které budou na dodržování příměří dohlížet.¹²⁸

Navzdory ruským a íránským očekáváním byl však ázerbajdžánský odklon od Turecka pod novým vedením Alijeva pouze dočasným taktickým krokem a i když došlo k určitým ústupkům, Baku odmítlo ruskou vojenskou přítomnost na svém území i snahu o ruskou monopolizaci vyjednávání v rámci řešení konfliktu. V bilaterálních vztazích s Moskvou i Teheránem sice došlo k posunu v oblasti ekonomických vztahů a rozvoje infrastruktury¹²⁹, nicméně obecně vzato nové směřování Ázerbajdžánu nevedlo k přílišnému zlepšení vztahů ani s Ruskem, ani s Íránem.

Dostáváme se tak k otázce celoregionálního geopolitického kontextu. Podle Cornella to byl právě konflikt o Náhorní Karabach a vzájemný vztah mezi Arménií a Ázerbajdžánem, který se stal hlavním faktorem determinujícím vznik řekněme strategických aliancí v prostoru Kaspického regionu.¹³⁰

Rusko a Írán začaly prohlubovat regionální spolupráci s Arménií a to takovým způsobem, že v této souvislosti bývá poukazováno na existenci strategického trojúhelníku Teherán – Moskva – Jerevan.

Naopak hlavním spojencem Ázerbajdžánu se stalo Turecko. Také Gruzie sdílela řadu společných zájmů s Baku a zejména pak nechuť k ruským pokusům o regionální dominanci a zájem na posílení ekonomických, politických a bezpečnostních vztahů se Západem¹³¹. Postupně se tak v rámci Kaspického regionu vytvořilo konkurenční uskupení Baku – Ankara – Tbilisi, ke kterému se koncem 90.let přidal i Taškent.

---

¹²⁸ V květnu 1994 byla mezi ministry obrany Arménie, Ázerbajdžánu a Ruska a zástupcem Náhorního Karabachu podepsána dohoda o zastavení palby. (J. Wanner (1998), str. 120)

¹²⁹ V tomto směru jistě není nezajímavé, že zatímco Rusko uzavřelo svou hranici s Ázerbajdžánem (Rusko tak učinilo jednostranně s odvoláním na konflikt probíhající v Čečně, přes kterou bylo přepravováno na 70 % ázerbajdžánského objemu zahraničního obchodu, nahradil Írán Rusko v pozici největšího obchodního partnera. (G. Golan (1998), str. 16)

¹³⁰ “*Karabakh conflict [is] the de facto central defining factor in the Eurasian strategic alignments.*” (S.E. Cornell (2000), str. 385)

¹³¹ Postoj Tbilisi k Jerevanu však nebyl zdaleka tak jednoznačný. Gruzie se obávala možné destabilizace v oblasti obývané arménskou minoritou (Džavacheti) a byla si vědoma, že izolace Arménie povede jen k prohloubení její závilosti na Rusku a Íránu. Právě v nejednostnosti mezi třemi zakavkazskými státy spatřovalo Tbilisi příležitost pro rozšíření vnějšího vlivu, zejména ruského.

4.4 Konflikt v Tádžikistánu v politice Íránu a Ruska

I když jsme již zmínili, že nejrůznější islámská – ať už reformistická či fundamentalistická – hnutí, která se ve Střední Asii vynořila, odkazovala na sunnitské zdroje, tádžičtí Muslimové byli v tomto směru přece jen výjimkou.

Když byla v Astrachani byla v červnu 1990 založena celosvazová Islámská strana obrody, jejím záměrem nebyl rozpad Sovětského Svazu.¹³² Právě naopak, v případě vzniku nezávislých států se totiž obávala nárůstu etnicky založeného nacionalismu a následného odsunutí islámské identity do pozadí. Jak ukázal pozdější politický vývoj bylo tomu tak právem. Z počátku byla sice tato strana v Uzbekistánu, Tádžikistánu a Turkmenistánu zakázána¹³³, přesto v obou prvně jmenovaných zemích našla, na rozdíl od jiných středoasijských republik, určité zázemí.¹³⁴ Podpora Islámské strany obrody v Tádžikistánu, respektive její místní odnože však odpovídala jistému regionálnímu vymezení a právě tento rys se ukázal být daleko silnější determinantou, která ve svém důsledku bránila většímu rozšíření jejího vlivu.

Vrátíme-li se však ještě k oprávněnosti obav celosvazové strany, již na konci roku se Islámská strana obrody Tádžikistánu distancovala od celosvazové a osamostatnila se. Důvodem bylo, že celosvazová strana byla ochotna akceptovat ne-muslimskou vládu a v tádžických prezidentských volbách v listopadu 1991 vyzývala k podpoře postkomunistického kandidáta Nabijejeva, kdežto tádžická část podporovala nakonec neúspěšného nacionalistu Chudonazarova.¹³⁵ Podporou tohoto kandidáta se strana přidala k demokratické a nacionalistické opozici, jejímž cílem bylo získání nezávislosti a přeorientování tádžické zahraniční politiky na Írán a Afghánistán.¹³⁶

---

¹³² S. Akiner, Tajikistan: Disintegration or Reconciliation?, London: Royal Institut of International Affairs, 2001, str. 30

¹³³ Pouze v Tádžikistánu však došla oficiálního uznání a to v listopadu 1991. (O. Roy, The Foreign Policy of the Central Asian Islamic Party, New York, USA: Council on Foreign Relations, 2000, str. 2

¹³⁴ I když právě v Uzbekistánu se po rozpadu strany v roce 1991 její místní odnože nepodařilo stát významným politickým aktérem, narozdíl od tádžického případu.

¹³⁵ O. Roy (1999)

¹³⁶ Příslušnost k jednomu z táborů v podstatě kopírovala příslušnost k určitému klanu, respektive regionu. Jestliže doposud vládnoucí elita víceméně pocházela z leninobódských a kuljóbských klanů (dnešní Sogdijská provincie a východní část Chatlonské provincie), opoziční tábor byl formován regiony, které doposud neměli možnost se výrazněji podílet na mocenských strukturách státu. V této souvislosti bychom však neměli opomenout zmínit, že za prvé Leninobódská oblast patřila k ekonomicky zdaleka nejsilnějším a i úroveň vzdělanosti zde obecně vzato byla vysoká a za druhé, že se v pěti poválečných desetiletích podílelo na vládě i mnoho reprezentantů dalších oblastí, například z Pamíru nebo Gharmského údolí (dnes

Společným jmenovatelem vzniklé, zdánlivě nesourodé, opozice nebyl pouze odpor proti stávající vládě, ale i tádžický nacionalismus poukazující spíše než na omezenou etnickou identitu na identitu kulturní, spjatou s perským odkazem. Islám je v tomto kontextu vnímán jako pilíř národní identity, která byla jak sovětizací, tak turkizací ohrožována. Bylo to právě toto společné kulturní dědictví, nikoli islámská revoluce, která přiblížila tádžickou islámskou stranu k Íránu. A ostatně nejen islámskou stranu – v březnu 1992 navštívil Teherán přední představitel demokratů Jusuf a při té příležitosti se vyslovil pro rozšíření vazeb mezi Íránem a Tádžikistánem.¹³⁷

Poté, co byla v Dušanbe na konci roku 1991 otevřena íránská ambasáda, se většina íránských aktivit zaměřovala na kulturní, spíše než ekonomickou oblast. Dle některých zdrojů se sice objevily menší pokusy o prosazení islámské revoluce¹³⁸, vezmeme-li však v úvahu povahu vazeb mezi Teheránem a tádžickými muslimy a fakt, že většina tádžických muslimů se klonila k umírněné formě „obrody islámu ve společnosti i ve státním uspořádání“¹³⁹, nebyla tato eventualita příliš realistická. Navíc, jak už jsme na jiném místě zmínili, tadžičtí muslimové byly sunnitě (s výjimkou ší'itského směru ismá'ílíja, který vyznávají Pamířané).¹⁴⁰

Také Teheránu šlo spíše o to, aby prostřednictvím Tádžikistánu získal, případně posílil svou pozici aktéra ve Střední Asii, tento vliv mu pak zároveň zaručoval i lepší pozici ve vztahu k Moskvě. Existují zřejmé důkazy o tom, že Írán například poskytoval opozici nemalou finanční podporu v průběhu nepokojů na jaře 1992¹⁴¹, a faktem stejně tak zůstává, že Turadžonzóde, který se v roce 1993 stal jedním z předních představitelů islámské strany přejmenované na Hnutí islámské obrody Tádžikistánu, strávil většinu občanské války, poté, co byl na podzim roku 1992 nucen emigrovat, v Teheránu.¹⁴² Na druhou stranu však Teherán například na podzim 1992 poskytl humanitární pomoc

---

součást provincie Horský Badachšán a východní část centrálních oblastí). (S. Akiner (2001), str. 19; S. Horák (2005), str. 139-146)

¹³⁷ E. Herzig (1995), str. 21; S. Horák (2005), str. 133-134

¹³⁸ S. Akiner (2001), str. 49

¹³⁹ S. Horák (2005), str. 135; konkrétně se hlásili k tzv. hanafijské tradici více viz. L. Kropáček (2006), str. 58 a 119

¹⁴⁰ S. Horák (2005), str. 142; více L. Kropáček (2006), str. 191-196

¹⁴¹ S. Horák (2005), str. 149

¹⁴² Na podzim roku 1992 byla vláda národního usmíření poražena, novým prezidentem byl zvolen Kuljób Rahmónov, i následně zformovaná vláda sestávala převážně z Kuljóbů a členů leninóbódského (sogdijského) původu. S. Akiner (2001), str. 39 a 50

Kuljóbčům, kteří byli již od května postiženi blokádou uvalenou nově zformovanou vládou národního usmíření, v níž byly zastoupeny i opoziční síly.¹⁴³ Také poté, co byla opozice poražena a co se stal prezidentem Kuljóbec Rahmónov¹⁴⁴, nejenže Teherán neuzavřel svou zdejší ambasádu (jako to například na protest udělal Pákistán), ale dokonce jednou z prvních oficiálních aktivit nově zvoleného prezidenta se stala recepce na íránské ambasádě. Navíc Rahmónov při této příležitosti veřejně vyjádřil Teheránu díky za podporu.¹⁴⁵

Je tedy zřejmé, že Írán udržoval vztahy s oběma stranami konfliktu, a přestože není pochyb o jeho sympatiích k islámskému hnutí, snažil se vystupovat a působit spíše jako nestranný prostředník než jako její příznivec. Jak ukázaly události v následujících letech občanské války, na oficiální bázi zůstával Teherán nestranný¹⁴⁶, a i když blízké vazby Teheránu na Sjednocenou tádžickou opozici zpočátku komplikovaly vztahy mezi Íránem a tádžickou vládou, v později probíhajících jednáních o řešení konfliktu se tento aspekt stal spíše pozitivním faktorem.

Pokud jde o Moskvu, její politika vůči Tádžikistánu byla z důvodů jiných priorit (viz. výše) přibližně do podzimu 1992 velmi pasivní; v prostředí vládních i nevládních kruhů se objevovala řada názorů, dle nichž by se Rusko mělo ze Střední Asie stáhnout. Na druhé straně se zase ozývaly hlasy, že Rusko musí ochraňovat své zájmy ve Střední Asii, minimálně s ohledem na existenci rozsáhlé ruské menšiny (v samotném Tádžikistánu to bylo na počátku 90.let přibližně 380 000 obyvatel, v celkem šesti miliónové zemi). Často také byla zmiňována role Ruska jako garanta stability v celém postsovětském prostoru; v tomto směru byla zvláštní pozornost věnována hrozbě „islámského radikalismu“. Právě tyto hlasy považovaly Tádžikistán za „nástupiště islámské revoluce“, která by se mohla rozšířit dále do Střední Asie.¹⁴⁷

---

¹⁴³ S. Akiner (2001), str. 37-38 a 49

¹⁴⁴ Stal se prezidentem na nátlak předního představitele Národní fronty (kuljóbčské ozbrojené síly) Safarova.

¹⁴⁵ S. Akiner (2001), str. 49; O. Roy (2000), str. 16

¹⁴⁶ Akiner v této souvislosti hovoří o tom, že jestliže docházelo k podpoře Sjednocené tádžické opozice v podobě vojenského materiálu, dělo se tak pravděpodobně na základě soukromých aktivit, a nevylučuje ani, že vládní kruhy této pomoci mohly poskytovat jakési krytí. (S. Akiner (2001), str. 50)

¹⁴⁷ Royal Institut of International Affairs, Russian Strategy in Tajikistan in: Russian Peacekeeping Strategies in the CIS: The Cases of Moldova, Georgia & Tajikistan, New York, NY USA: Palgrave Publisher, 2000, str. 155 -156

Ačkoli tedy ruská vláda konfliktu v Tádžikistánu, soudě dle jejích aktivit, příliš pozornosti nevěnovala¹⁴⁸, již na jaře 1992 se do konfliktu zapojila zdejší ruská 102. motostřelecká divize. Vše nasvědčuje tomu, že se jednalo o vlastní iniciativu místního vedení, v každém případě po tomto zásahu došlo ke zformování vlády národního usmíření.¹⁴⁹

Přehodnocování situace v Tádžikistánu z pohledu ruské vlády v průběhu podzimu 1992 vyústilo v hlubší ruské zapojení a podporu nové vlády.¹⁵⁰ Jestliže ještě v září hodnotila ruská vláda události probíhající v Tádžikistánu jako občanskou válku a odmítala zapojení jednotek SNS do mírových operací, v prosinci již Moskva hovořila o mandátu ruských sil zasáhnout do konfliktu a umožnit návrat nové vládě, vytvořené spojením kuljóbských a leninóbóbských sil, do Dušanbe.

Od počátku začalo ruské politice vůči Tádžikistánu dominovat ruské ministerstvo obrany a byl to právě tento rezort, jehož lichý výklad situace se spolu s identifikací opozice s islámským fundamentalismem stal základem ruské politiky.¹⁵¹ Tento pohled interpretoval události v Tádžikistánu v intencích teorie domina: jestliže padne Tádžikistán do rukou extrémistických sil, bude následovat tentýž scénář i ve zbytku Střední Asie a nebude ušetřeno ani Rusko.

Po dobu následujících několika měsíců požívalo nové vedení země v čele s Rahmónovem bezpodmínečnou ruskou podporu, která byla ospravedlňována multilaterálními a bilaterální smlouvami v rámci SNS (Taškentská smlouva a smlouva mezi Moskvou a Dušanbe z léta 1992). Ještě na podzim téhož roku byla posílena ruská vojenská přítomnost v Tádžikistánu (vedle již zmíněné motostřelecké divize disponovalo

---

¹⁴⁸ Například v červenci 1992 byl mezi Moskvou a Dušanbe podepsán protokol, na jehož základě byly jednotky na tádžicko-afghánské hranici přesunuty pod ruskou jurisdikci. K ratifikaci tohoto dokumentu však došlo až v září.

¹⁴⁹ S. Akiner (2001), str. 46; Tímto v žádném případě netvrdíme, že ke vzniku nové vlády došlo na základě zásahu divize. Klíčovým faktorem byl úspěšný postup opozice, které se podařilo ovládnout důležité oblasti a vytvořit tak dostatečný tlak na vládu.

¹⁵⁰ S ohledem na faktický kolaps státu ztratily opoziční síly autoritu, vláda v Dušanbe v čele s Iskandarovem (Nabijev byl v září pod nátlakem přinucen podepsat svou rezignaci) se pokusila řešit situaci rezignací. V polovině listopadu byl novým prezidentem zvolen Rahmónov a vzápětí byla ustavena nová vláda tvořená kuljóbsko-chodžentskou koalicí. V prosinci pak opoziční síly definitivně ztratily Dušanbe, které ovládla Národní fronta. (S. Horák (2005), str. 149-151)

¹⁵¹ Ministr obrany Gračev označil za hlavní hrozbu spojenou s konfliktem v Tádžikistánu islámský fundamentalismus: „*Every day blood is being shed to turn Tajikistan into an Islamic state. If these plans succeed, Islamic fundamentalism can be expected to spread further to the north...If the flames of war are not extinguished in Tajikistan, there may be dangerous consequences for Russia.*“ (Royal Institut of International Affairs (2000), str. 158)

Rusko jednotkami pohraniční stráže), což mimochodem vyvolalo formální protesty íránské vlády.¹⁵² Rusko na druhou stranu velmi nelibě neslo známky íránského vlivu v této zemi, tato počáteční fáze určitého odstupu ve vztazích mezi oběma státy však netrvala dlouho – například když byl prezident Rafsandžání v říjnu 1993 na několikadenní návštěvě po státech Střední Asie (s výjimkou Tádžikistánu) a Ázerbajdžánu, interpretovalo Rádio Moskva tuto cestu jako projev toho, že se Teherán zřekl šíření islámské revoluce a místo toho se s těmito státy snaží navázat navzájem výhodné ekonomické vztahy.¹⁵³

K určité změně ruského přístupu ke konfliktu v Tádžikistánu došlo v souvislosti s útokem opozičních sil vedeném z Afghánistánu v červenci 1993.¹⁵⁴ Tento incident, při němž bylo zabito 24 ruských příslušníků pohraniční stráže, přiměl ruskou vládu k většímu zapojení do regionálního bezpečnostního uspořádání¹⁵⁵, k větší spolupráci s OSN a OBSE a konečně i k podpoře kontaktů a dialogu mezi stranami konfliktu. I nadále však zůstalo ruské působení značně rozporuplné. Ačkoli se Moskva snažila mezi znesvářenými stranami organizovat dialog, stále poskytovala plnou podporu jedné z nich, a to i navzdory znění formálního mandátu zde působících jednotek. Jelcin se také pokoušel o větší koordinaci ruského postupu (ministerstvo zahraničí bylo pověřeno podporou řešení konfliktu, kdežto ministerstva obrany a bezpečnosti ochranou vnějších

---

¹⁵² A. S. Serrano, CIS Peacekeeping in Tajikistan in: J. Macinlay (ed.), *Regional Peacekeepers: The Paradox of Russian Peacekeeping*, United Nations University Press, 2003, str. 165

¹⁵³ L. Jonson (2001), str. 115; E. Herzig (1995), str. 23

¹⁵⁴ Poté, co byly podzim 1992 opoziční síly spolu s desítkami tisíc civilistů nuceni vzhledem k probíhajícímu násilnostem a čistkám opustit Tádžikistán, většina z nich našla azyl v Afghánistánu. Z afghánského Taliqanu (kontrolovaného šáhem Masúdem) potom byly organizovány útoky do tádžického vnitrozemí.

Z vedení Islámské strany obrody Tádžikistánu, která se zde přejmenovala na Hnutí pro islámskou obrodu Tádžikistánu, se zde usadil například Nurí a Himmatzóde, naopak Toradžonzóde strávil většinu občanské války v Teheránu. Toto řekněme určité rozdvojení vedení hnutí se projevilo i funkcionálně, zatímco Toradžonzóde se zabýval spíše „oficiálními“ kontakty se zainteresovanými regionálními státy a vnějšími mocnostmi a OSN, Nurí se těšil spíše kontaktům na militantní islamistickou síť spojenou s pákistánskou Islámskou společností a radikálními arabskými organizacemi. Touto kombinací diplomatického úsilí a vojenského nátlaku se snažili docílit toho, aby byly Ruskem a OSN uznány jako hlavní opoziční síla a aby se podařilo dosáhnout dohody o ustavení koaliční vlády, v níž by byly současné vládní a opoziční síly rovnoměrně zastoupeny. (O.Roy (2000), str. 19-20)

¹⁵⁵ Jednalo se zejména o společnou ochranu vnějších hranic a vojenskou spolupráci na základě bilaterálních smluv s jednotlivými státy. Pokud šlo o bezprostřední situaci, Moskva zdůrazňovala nutnost vzniku opravdu celoregionálních mírových jednotek, které měli v Tádžikistánu pod hlavičkou SNS působit. V říjnu 1993 byly ruské síly skutečně posíleny o jednotky Kyrzysztánu, Kazachstánu a Uzbekistánu, které působily v příhraničních oblastech.

hranic SNS) a zavedení větší rovnováhy mezi politické zájmy na jedné straně a vojenské zájmy na straně druhé.

Ruské ministerstvo zahraničí vyvíjelo na Rahmónovovu vládu od roku 1993 nátlak, aby začala s opozicí, která se spojila pod hlavičkou Sjednocené tádžické opozice (Svaz odporu Tádžikistánu), jednat, přičemž do vyjednávacího procesu Kozyrev zapojil (vedle již zúčastněných středoasijských států) i Afghánistán, Pákistán a Irán. Na jaře 1994 pak bylo v Moskvě zahájeno první kolo rozhovorů pod záštitou OSN a Ruska. Nicméně až do roku 1996 k žádnému většímu posunu nedošlo. Důvodů bylo několik, mimo jiné tádžická vláda stále odolávala kompromisním řešením, což byl v podstatě i důsledek nekonzistentního ruského postupu. Navzdory pokusům o nátlak na tádžickou vládu, Moskva této stále stranila, a přestože byly ruské síly zapojeny do bojů od roku 1993, Moskva stále odmítala přiznat označení role ruských jednotek jako třetí strany konfliktu. Navíc některé hlasy z okruhu prezidenta Jelcina stále odmítaly uznat opoziční síly jako stranu konfliktu. Ze strany opozice také opakovaně zaznívala obvinění směrem k ruským jednotkám, že porušují dohodnutý režim příměří (například v případě probíhajících cvičení vojenských jednotek).¹⁵⁶ Pro úplnost dodejme, že problém s naplňováním dohod měly obě strany konfliktu a zejména vedení opozice mělo v tomto smyslu velmi komplikované postavení. Nakonec to byla řada vnějších okolností¹⁵⁷, která spolu se zásadní změnou přístupu ruského ministerstva zahraničí pod vedením Primakova přinutila zúčastněné strany k většímu odhodlání spolupracovat a dosáhnout dohody.

Jestliže v ruských oficiálních kruzích v počátcích konfliktu převládala značně zjednodušující a zkreslená interpretace situace jako konfliktu mezi sekularismem a islámským fundamentalismem a v tomto smyslu také vydalo ministerstvo zahraničí v září 1992 prohlášení, v němž varovalo Teherán před jakýmkoli zapojením se do konfliktu, a jestliže Teherán zpočátku ostře reagoval na ruskou podporu kuljóbsko-leninóbóbské (chodžentské) koalice, od roku 1993 již obě strany víceméně spolupracovaly při hledání řešení konfliktu. Když se v roce 1995 jeden z vysoce postavených úředníků ruského

---

¹⁵⁶ Royal Institut of International Affairs (2000), str. 164 - 165

¹⁵⁷ V průběhu roku 1995 začalo docházet k růstu tlaků na Rahmónovovům režim zevnitř, fakticky došlo k fragmentaci moci, v Dušanbe se konaly demonstrace, objevily se i rozkoly mezi tádžickými ozbrojenými silami a opozice zaznamenala řadu důležitých vojenských úspěchů. Významným faktorem byly i obavy z rostoucích regionálních ambic Uzbekistánu na úkor Ruska (podporovaným Spojenými Státy) a především vítězný postup Tálibů v Afghánistánu.

ministerstva zahraničí zmiňoval o zřejmé rozdílnosti názorů panujících mezi oběma stranami na téma vyjednávání, zdůraznil, že se situace v Tádžikistánu v žádném případě nedá redukovat na konflikt mezi islámskými a postkomunistickými silami.¹⁵⁸ Následně v lednu 1996 dal íránský ministr zahraničí Velájatí delegaci tádžické opozice vedené Turandžozódem najevo, že Teherán ji nadále už nebude podporovat a že by měla nalézt dohodu s vládou v Dušanbe. Dohoda ukončující občanskou válku v Tádžikistánu byla nakonec podepsána v Moskvě v červnu 1997 a jak Rusko, tak Írán se staly, mezi jinými, jejími garanty.

4.5. Kaspické energetické zdroje v politice Ruska a Íránu

Užší vazby mezi Ruskem a Íránem se projeví i v rovině čerpání a dopravy energetických zdrojů Kaspického regionu, tedy alespoň po velkou část 90.let Koncem tohoto desetiletí již začalo být zřejmé, že se zájmy Moskvy a Teheránu v této otázce začínají rozcházet. Jak jsme dosud viděli, Kaspický region zaujímá významné postavení z hlediska geostrategických zájmů řady aktérů. Fakt, že oplývá energetickými zdroji, které se v první polovině 90.let dostaly do centra zájmu jako možná alternativa ke zdrojům v oblasti Perského zálivu, dodal významu Kaspického regionu ještě další rozměr. Na druhou stranu ruské a íránské geopolitické zájmy, stejně tak jako zájmy dalších aktérů, zapříčinily, že rozhodnutí týkající se rozvoje kaspické těžební a transportní infrastruktury se stala nikoli otázkou ekonomické efektivity, ale především nástrojem politických zájmů jednotlivých aktérů. Nic na tom nezměnilo ani brzké zjištění, že očekávání ohledně objemu ropných zásob a zásob zemního plynu byla značně nadsazená. A to ať už kvůli reálnému objemu kaspických rezerv, či, alespoň v krátkodobém horizontu, přítomnosti velkého množství faktorů limitujících jejich produkční a exportní rozvoj.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ G. Golan (1998), str. 12

¹⁵⁹ Podle různých pramenů se odhady prověřených ropných rezerv Kaspického regionu pohybují od 17 až do 33 miliard barelů (Caspian Sea Region, Country Analysis Briefs, srpen 2003, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian.html, staženo 17.12.2003) I když se lze při posuzování celkového potenciálu regionu setkat i s hodnotami přesahujícími 200 miliard barelů, mnohem pravděpodobněji se jedná o zdroje, které jsou i vzhledem k omezené produkční kapacitě srovnatelné s potenciálem Severního moře (17 miliard) či Spojených států (22 miliard). Nejvýznamnější rezervy se nalézají v Ázerbajdžánu a Kazachstánu a zejména posledně zmíněný by měl podle předpovědí po další dvě dekády zaujímat postavení dominantního regionálního producenta a exportéra. (T. Waelde, Caspian Oil and Gas: Shedding Illusions, Alexandre's Gas and Oil Connections, www.gasandoil.com/goc/speeches/waelde3.htm, staženo 17.12.2003)

Rusko se od počátku, kdy byla vznesena otázka kaspických energetických zdrojů, zaměřilo na zmrazení jejich čerpání. Vhodným nástrojem pro ruské zájmy se v tomto smyslu stala problematika právního statutu Kaspického moře, v němž se velká část rezerv nacházela. Přestože by Moskva mohla značně ekonomicky profitovat, jak z rozvoje rezerv nacházejících se v jejím sektoru (při případné delimitaci), tak ze zisků, které by plynuly ruským firmám podílejícím se na rozvoji kaspických rezerv, ve snaze o uchování svého postavení v regionu a konzervaci stávajícího geopolitického rozložení sil, se rozhodla tento rozvoj co nejvíce oddálit. Nutno podotknout, že jistou roli hrála i skutečnost, že Rusko nedisponovalo dostatečnými finančními zdroji na to, aby se rozvoj kaspických energetických rezerv mohl odehrát v jeho režii.

Také Írán měl pochopitelně zájem na zadržení západního vlivu, který by doprovázel příliv západního kapitálu. Přesto se v prvních letech přikláněl spíše k pozici nově vzniklých pobřežních států Ázerbajdžánu, Kazachstánu a Turkmenistánu. Tomu odpovídalo i to, že v mezinárodním konsorciu, jemuž ázerbajdžánská vláda přidělila jeden z nejvýznamnějších kontraktů, označovaném jako kontrakt století¹⁶⁰, měla mít Národní íránská ropná společnost pětiprocentní podíl. Svůj postoj Írán radikálně změnil poté, co mu ázerbajdžánská vláda tento podíl, na základě přímé intervence Spojených Států, na počátku roku 1995 odepřela.¹⁶¹ Pomineme-li však politické motivy

---

Pokud jde o predikci budoucího vývoje, objevují se opět různé scénáře, analýza think tanku Rand však kalkuluje maximálně s 3 až 4,5% podílem Kaspického regionu na celkové světové produkci. (S. Mahnovski, Natural Resources and Potential Conflict in the Caspian Sea Region, in: Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army, s. 110, <http://www.rand.org/publications/MR/MR1598/MR1598.ch5.pdf>, staženo 17.12.2003)

Kaspické rezervy zemního plynu je s vzhledem k jejich množství možno označit za daleko významnější – ověřené zásoby se podle EIA pohybují na úrovni 232 biliónů kubických stop a jsou srovnatelné například se zásobami Saudské Arábie. V celosvětovém měřítku ověřených zásob potom Kazachstán (65 biliónů kubických stop), Turkmenistán (71) a Uzbekistán (66) zaujímají pozici v první dvacíce. Výhledově by měla kaspická produkce zemního plynu růst až na maximum 14,3 biliónů kubických stop v roce 2011, kdy by měla začít postupně klesat až na úroveň cca 10 biliónů v roce 2020. (J.Roberts, Energy reserves, pipeline politics and security implications, in: The South Caucasus: a challenge for the EU, Paris: Institute for Security Studies, 2003, str. 91)

I když v porovnání s celosvětovými rezervami nelze Kaspickému regionu na základě výše uvedených dat přisuzovat přílišný význam, relevantní by se mohl jevit z hlediska strategického. Z pohledu energetické bezpečnosti totiž zcela zásadní roli sehrává nikoli otázka množství energetických zdrojů, ale otázka jejich geografické diverzifikace.

¹⁶⁰ Kontrakt pokrývá období třiceti let a týká se těžby ropy na polích Azeri, Čirag a Gunašli, jejichž celkové zásoby jsou odhadovány na 4,3 miliardy barelů.

¹⁶¹ Než však padlo definitivní rozhodnutí podepsal s Ázerbajdžánem dvě separátní bilaterální dohody, na základě nichž lze usuzovat na íránskou akceptaci principu delimitace. (R.Sinker, The Management of a

Teheránu vázané na percepci Spojených Států a z toho plynoucího postoje k jejich případnému růstu vlivu v kaspickém regionu, mohl mít Teherán pro podporu ruské linie i ekonomické motivy. Došlo-li by totiž k rozdělení Kaspiku podél střední dělicí linie, připadl by Íránu pouze 12% podíl.¹⁶² Vzhledem k faktu, že většina íránských perspektivních ropných polí se nachází v oblasti Perského zálivu, lze v íránských obstrukcích spatřovat spíše snahu o zabránění vzestupu potenciálních konkurentů na světových trzích s ropou.

Jak Rusko, tak Írán poukazovali na platnost smluv z roku 1921 a 1940¹⁶³ a i když tyto smlouvy explicitně nestanovovaly statut Kaspického moře, oba státy zdůrazňovaly princip *pacta sunt servanta* a poukazovaly na deklaraci z Almaty z 21.12.1991, jíž se nově vzniklé státy zavázaly uznávat a dodržovat všechny smlouvy uzavřené Sovětským Svazem. Smlouvy z let 1921 a 1940 by tedy měli zůstat v platnosti, dokud se všech pět států nedohodne na novém právním režimu.

Významným nástrojem pro ruskou a íránskou argumentaci ve prospěch režimu sdílené suverenity se potom stala skutečně naléhavá otázka prevence environmentálních škod. Právě přijetí statutu kondominia bylo oběma státy prezentováno jako nezbytný krok, který měl neblahému vývoji v této záležitosti předejít a přispět tak k uchování

Transboundary Energy Resource: the Oil and gas of the Caspian Sea, in: The Politics of Caspian Oil, Houndmills/New York, 2001, str.70-72)

¹⁶² Tato metoda – poměrné dělení podle délky pobřeží – odpovídá stávající podobě sektorů. Ruský sektor potom zaujímá 17, ázerbajdžánský 20, kazachstánský 30 a turkmenský 21% moře.

¹⁶³ První ze zmíněných smluv ukončovala ruské dominantní postavení v kaspickém moři a zaváděla rovná práva obou států týkajících se rybolovu; stvrzeno bylo i právo volné plavby. Nijakým způsobem však nevznášela otázku právního statutu moře jako takového, včetně případné delimitace Kaspiku. Určitý omezený právní rámec byl vyvinut v souvislosti s rostoucími aktivitami v moři až během poloviny 30. let. Další smlouva z roku 1940 zakotvovala princip vyloučení třetích států a zajišťovala oběma stranám svobodu rybolovu s výjimkou 10-ti mílového exkluzivního pásma. Nehledě na to však sovětsko-íránská společnost, založená v roce 1927, působila na základě udělené koncese i v íránské zóně, a zatímco působení Íránu bylo omezeno jen na jeho zónu, Sovětský svaz, i díky nesrovnatelnému technologickému zázemí, provozoval rybolov i ve vodách, jež spadaly do společného vlastnictví.

Pochopitelně, že se Kaspického moře týkaly i další smlouvy, v souvislosti s případným vytvořením hranic mezi Sovětským Svazem a Íránem v rámci kaspických vod, bychom na tomto místě ještě zmínili smlouvu z roku 1964, která vymezila hranice mezi oběma stranami v rámci vzdušného prostoru; právě na základě této smlouvy totiž bývá poukazováno na delimitaci podél linie Astara – Hasan Kulí. Pokud jde potom o otázku administrativních hranic mezi jednotlivými svazovými republikami, v roce 1970 rozhodl sovětský ministr pro ropu a zemní plyn o rozdělení mořského dna mezi Ázerbajdžán, Kazachstán, Rusko a Turkmenistán na základě principu střední dělicí linie. (B. Assadi-kiya, A Glance at the Legal Status of the Caspian Sea, Khayhan: Evening Daily, May 16, 19995, www.irvl.net/FIRAN17.HTM, staženo 10.2.2004; C.P.R.Romano, The Caspian Sea Dispute: The Role of International Law, www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/vol5/article5-10.htm, staženo 10.2.2004 a R. Meese, La mer Caspienne: quelques problemes actuels, <http://members.aol.com/Rmeese75/Caspiennefinal.htm>, staženo 10.2.2004)

jedinečného kaspického ekosystému. Oba státy zároveň také zdůrazňovaly přednosti společného nakládání s nerostnými zdroji – ať už se jedná o nižší produkční cenu, nebo dosažení vyšší ceny na trhu.¹⁶⁴

Naopak Ázerbajdžán a fakticky i Kazachstán a Turkmenistán¹⁶⁵ se odvolávaly na radikální změnu okolností a kladly důraz na legalizaci status quo. Součástí především stanoviska Ázerbajdžánu je i argumentace zdůrazňující neadekvátnost sovětsko-iránských smluv, které neposkytují zřetelnou či žádnou odpověď na výzvy, jimž pobřežní státy aktuálně čelí.¹⁶⁶ Ázerbajdžánu, Kazachstánu a Turkmenistánu šlo především o odstranění překážek komplikujících rozvinutí primárně těžebních, ale v širším výhledu i exportních kapacit. Důvodem byly snahy o odpoutání se od Moskvy a vytvoření základů pro vlastní nezávislou existenci – předpokládané zisky z prodeje ropy a zemního plynu, ale i přilákání pozornosti západních ropných společností a investorů, potažmo zájmu jejich mateřských zemí o zdejší vývoj, mohly být za určitých okolností dostatečnými předpoklady.

Zejména aktivity Ázerbajdžánu přitahovaly v tomto směru velkou pozornost. Geopolitický potenciál Ázerbajdžánu, o němž jsme se již zmínili, v kombinaci se zájmem o jeho energetické zdroje transformovaly otázku rozvoje ázerbajdžánských zdrojů ve výsostně politické téma. Tento rys ještě vynikne, srovnáme-li primárně komerční charakter projektů rozvoje kazašských a turkmenských energetických zásob.

Vskutku, Baku označilo krátce po získání nezávislosti rozvoj a komerční využití nerostných zdrojů za hlavní prioritu své zahraniční politiky. Vedle výše zmíněného motivu, vstupoval do hry i aspekt související s válkou o Náhorní Karabach. Poté, co jednání o urovnání konfliktu uvázla na mrtvém bodě a co Ázerbajdžán fakticky ztratil

---

¹⁶⁴ C..M. Croissant a M.P.Croissant, The legal Status of the Caspian Sea: Conflict and Compromise, in: Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region, Westport/London: 1999, str. 27-29

¹⁶⁵ Případ Turkmenistánu je v mnohém specifitější, poté, co rétoricky zaujímal spíše ruskou a iránskou pozici, se v roce 1997 zařadil mezi státy podporující rozdělení Kaspiku do národních sektorů. Nicméně fakticky například již v roce 1993 byla podepsána dohoda se západními ropnými firmami na rozvoj jednoho z turkmenských ropných polí. Také Kazachstán nesetrvával na diskutované pozici zcela bez výhrad – na multilaterálních konferencích v roce 1994 a 1995 se postavil na stranu Ruska, Íránu a Turkmenistánu. Ale opět již v roce 1993 došlo k uzavření smlouvy mezi kazachstánskou vládou a americkým Chevronem na rozvoj velmi slibného pole Tengiz. (R. Sinker (2001), str. 61-67)

¹⁶⁶ Y. A. Kepbanov, The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of regional Cooperation and Stability, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/ii4/II4-2.htm>, staženo 10.2.2004

pětinu svého území, vidělo Baku ve svém nerostném bohatství způsob, jak získat dostatečné zdroje pro vybudování silné armády a domoci se jeho řešení silou.

Zmařené ruské a íránské naděje vložené do nového prezidenta Ázerbajdžánu Alijeva se projeví i v této oblasti a navzdory ruskému očekávání podepsala Státní ázerbajdžánská ropná společnost (SOCAR) v září 1994 již zmíněný kontrakt století s mezinárodním konsorciem AIOC. Pokud jde o Írán, ten byl zaskočen svým vyloučením z projektu na počátku následujícího roku, a ačkoli se Baku spolu s ostatními podílníky konsorcia pokoušelo náhradou Teheránu nabídnout podíl na jiných projektech (zejména velmi slibné pole Šáh Deniz), Írán svou politiku vůči Ázerbajdžánu zásadně přehodnotil.¹⁶⁷

S ohledem na oficiální linii Ruska, se Alijev při projednávání podmínek vzniku AIOC pokoušel jeho pozici zmírnit nejprve prostřednictvím jednání a podpisem smlouvy s předními představiteli ruské společnosti Lukoil a poté i jednáním s ruským ministrem paliv a energetiky Šafranikem, které vyústilo ve vznik mezivládní dohody o spolupráci v oblasti čerpání energetických zdrojů. Na základě těchto aktivit se do projektu s desetiprocentním podílem zapojila i ruská společnost LUKoil.¹⁶⁸ I když byl zástupce ministerstva podpisu smlouvy o vzniku konsorcia přítomen, ruské ministerstvo zahraničí na tuto událost reagovalo ostrou rétorikou a rozesláním protestních mateřským zemím společností sdružených v AIOC, v nichž se dovolával protiprávnosti využívání kaspických zdrojů za stávajících okolností.¹⁶⁹

Je otázkou do jaké míry bylo věcí náhody, že pár dní po podpisu smlouvy o vzniku konsorcia AIOC, došlo v Ázerbajdžánu v pokusu o převrat. Někteří komentátoři se v této souvislosti přiklánějí k teorii, podle které byl tento pokus zinscenován Alijevem za účelem upevnění postavení, Svante Cornell však k tomu poznamenává: „*More likely is*

---

¹⁶⁷ Teherán zpočátku nabídku Baku na podíl v konsorciu odmítl, nicméně nakonec ji po velmi zdoluhavých jednáních (problémy byly spíše na straně Baku!) přijal, a v květnu 1996 byla podepsána smlouva, na jejímž základě získal polovinu dvacetiprocentního podílu od ázerbajdžánské Státní ropné společnosti (SOCAR). O rok později se stal Teherán členem dalšího konzorcia, jež dostalo licenci na další ropné pole, které se nacházelo v Kaspickém moři (Lankaran-Talyš)! (G.Golan (1998), str. 17)

¹⁶⁸ Pro úplnost dodejme, že největší podíl okolo 34 % měla britská BP, podílem okolo 10% disponovala již zmíněná ruská společnost Lukoil, americká Unocal, ázerbajdžánská SOCAR, o něco méně pak byla zastoupena i norská Statoil, americká ExxonMobil a turecká TPAO (její téměř sedmiprocentní podíl získala navýšením podílu v roce 1995). Menší podíl pak měla ještě další americká společnost Devon Energy a japonská Itochu a saúdská Amerada Hess.

¹⁶⁹ J. Wanner (1997), str. 115-116

*the suggestion that Moscow saw its control over Azerbaijan slipping away with the oil deal, and therefore provoked a crisis that would bring its ally to power“.*¹⁷⁰

Na základě právě zmíněných událostí se Rusko a Írán v červnu 1995 dohodly na koordinaci ropné politiky a v říjnu podepsaly bilaterální smlouvu, v níž deklarovaly svůj nesouhlas s rozdělením Kaspiku do národních sektorů a setrvání na pozici, že jeho nerostné zdroje jsou, jakožto společné vlastnictví pobřežních států, nedělitelné. Oba státy se také zavázaly, že až do té doby, než bude dosaženo shody všech pěti zúčastněných států na novém režimu Kaspiku, se budou řídit existujícím smluvním zakotvením.¹⁷¹

Vrátíme-li ještě k otázce právního režimu Kaspického moře, pozice všech zúčastněných států se, jak už jsme zmínili, pochopitelně vyvíjela. Také Rusko se pokoušelo přicházet s různými „kompromisními“ návrhy (a to tím spíše, že přítomnost ruských firem a jejich podíly v jednotlivých konsorciích nebyly zanedbatelné), například s myšlenkou vzájemného uznání 12-ti mílových pobřežních vod s tím, že zbytek by náležel pod společnou jurisdikci. V roce 1996 potom v reakci na společné prohlášení Ázerbajdžánu a Kazachstánu¹⁷², podporující rozdělení Kaspiku do národních sektorů, navrhlo ustavení 45-ti mílových ekonomických zón. Ani tento návrh však neznamenal žádný radikální posun, pokud jde o reflexi ruských geostrategických zájmů a jejich projekci v politice Moskvy v této záležitosti.¹⁷³

V tomto smyslu bychom mohli označit za zlomové prohlášení speciálního vyslance ruského ministra zahraničí Kovaljeva z února 1998, ve kterém Moskva poprvé vyjádřila ochotu provést „spravedlivou“ delimitaci dna Kaspického moře.¹⁷⁴ V červenci téhož roku pak následovalo podepsání dohody mezi Ruskem a Kazachstánem, v rámci

---

¹⁷⁰ S.E.Cornell (2000), str. 348

¹⁷¹ G.Golan (1998), str. 16

¹⁷² Kazachstán se proti požadavku Ruska a Íránu nevyužívat přírodní zdroje moře jednostranně a považovat je za společné vlastnictví, dokud nebude o jeho právním statutu rozhodnuto, postavil již v roce 1993, kdy podepsal z hlediska předpokládaného objemu investic významný kontrakt na rozvoj mimobřežních ropných polí. Vzhledem k jeho charakteru vztahů s Moskvou však tento krok nezbudil zdaleka tolik pozornosti jako postup Ázerbajdžánu v následujícím roce.

¹⁷³ Problém ropných polí, která se nacházela za touto hranicí a na kterých již docházelo k čerpání ropy, se měl stát předmětem rozhovorů, všechny zbývající by náležely do režimu společného vlastnictví. Zajímavé je i, že v rámci tendrů na rozvoj jednotlivých polí měly mít „kaspické“ státy přednost před jinými. To, že by taková úprava Moskvu vybavila nemalým vlivem a zároveň omezila Baku, Astanu a Ašchabád v možnosti spolupráce se západními společnostmi, je zřejmé. Jako zcela zásadní se jeví také informace, že nejvýznamnější ázerbajdžánská pole – Azeri, Čirag a Gunašli, která se stala předmětem kontraktu století, jsou alokována právě mimo tuto 45-ti mílovou zónu – a byl to tedy Ázerbajdžán, který jako jediný na takovéto znění dohody nepřistoupil. (C.M. Croissant a M.P.Croissant, (1999), str. 34 -35).

¹⁷⁴ C.M. Croissant a M.P.Croissant (1999), str. 35

níž došlo právě k rozdělení dna moře mezi oběma zmíněnými zeměmi¹⁷⁵, vodní masa zůstala pod společnou jurisdikcí (rybolov, lodní režim a životní prostředí).

Je otázkou do jaké míry na postupné změně oficiálního ruského kurzu podílely aktivity ruských ropných společností jako v případě LUKoilu, nicméně zdá se, že jistý význam lze také přisuzovat vidině ekonomického zisku, pokud jde o využití energetického bohatství „vlastního“ sektoru¹⁷⁶, či zainteresovanosti Moskvy stát se tranzitní zemí pro obrovské zásoby ropy, krátce předtím objevené podél kazachstánského pobřeží¹⁷⁷.

Přestože íránská reakce na podpis rusko-kazachstánské dohody vedla Moskvu k prohlášením bagatelizujícím její význam – například, že tato nijak nepředznamenává podobu budoucí multilaterální smlouvy a že vstoupí v účinnost teprve až pět let po podepsání posledně zmíněné, a přestože se Íránu, alespoň soudě podle deklarací vydaných společně s Turkmenistánem a následně i s Ruskem¹⁷⁸, částečně a po určitou dobu dařilo čelit vzniku jednotné fronty čtyř zbývajících států, následující vývoj jen potvrdil započatý trend.

Pro úplnost dodejme, že již v roce 1997 se Ázerbajdžán a Kazachstán dohodly na rozdělení sektorů podél střední dělicí linie, přičemž k podpisu smlouvy došlo až na summitu SNS v listopadu 2001. Ještě v roce 1997 bylo mezi Kazachstánem a Turkmenistánem podepsáno komuniké, v němž se obě strany zavázaly přijmout

---

¹⁷⁵ Mořské dno bylo rozděleno stejně jako za sovětské éry, pouze pro ložiska v oblasti dělicí linie, včetně ropných polí Kurmangazy v Kazachstánu a Chvalynskaja v ruském Severním bloku, platí společný režim. (Caspian Sea Region: Legal Issues, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/casplaw.html>, červenec 2002)

¹⁷⁶ Rusko například započalo s přidělováním licencí na rozvoj „vlastních“ mimobřežních rezerv. (R. Sinker (2001), str.70)

¹⁷⁷ E. Souleimanov, Právo a politika v Kaspickém moři, Euroasijský expres, www.euroasiana.net/oblast/tisk.php?clanekid=153, staženo 10.2.2004

Některé další uváděné důvody viz. C.M. Croissant and M.P.Croissant (1999), str.36-37. Velmi zajímavou se, alespoň na konci 90.let, mohla jevit myšlenka osvětlující ruský obrat v otázce delimitace dna v intencích zájmů spojených s uchováním společné jurisdikce nad kaspickými vodami – vojenské síle Ruska v Kaspiku se pochopitelně nemohl rovnat žádný z ostatních pobřežních států, takže případná militarizace moře by vedla k drtivé převaze Moskvy.

¹⁷⁸ Například v červenci 1998 vydaly Írán s Turkmenistánem společné prohlášení, ve kterém deklarovaly, že optimální varianta, vycházející vstříc všem kaspickým státům, je vytvoření určitých národních zón za existence společného sektoru ve středu moře. O pár dní nato vydal Írán další prohlášení, tentokrát společně s Ruskem, v němž se oba státy mimo jiné zavázaly vzít v úvahu tři následující řešení: buď čistě společné vlastnictví, úplné rozdělení do národních sektorů, anebo rozdělení dna, zatímco vody zůstanou společné. (G. Askarov, Border games in the Caspian sea: Newly independent states vs. Russia and Iran co., in: Caspian Crossroads, 2/1999, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp/423.htm>, staženo 10.2.2004)

rozdělení, které platilo za sovětské éry. A konečně v lednu 2001 ustoupil Ázerbajdžán od požadavku oddělení hladiny, vod i dna a podepsal komuniké o rozdělení dna s Ruskem. V září roku 2002 potom Ázerbajdžán a Rusko podepsaly smlouvu o rozdělení mořského dna (na základě střední dělící linie), dokument, ve kterém se mimo jiné deklaruje, že její zúčastněné strany považují za nedílnou součást eventuální multilaterální dohody.¹⁷⁹

Teherán však i nadále odmítal všechny jednostranné kroky i bilaterální dohody uzavřené mezi zbývajícím čtyřmi pobřežními státy, včetně Ruska (jeho pozice se v tomto směru konsolidovala v roce 1997). Důraz Íránu na existující smlouvy mezi Moskvou a Teheránem, případně požadavek rovného dělení sektorů (při dosažení shody všech pěti zúčastněných stran na odmítnutí principu kondominia), vedl k tomu, že Teherán zůstal ve své pozici zcela izolován.

Postoj Íránu v otázce energetické politiky byl na počátku 90.let ovlivněn jeho snahou o posílení vztahů s novými státy na jedné straně a příslibem zisků v podobě transportních poplatků a dalších výhod, které by mu přeprava energetických zdrojů Kaspického regionu přes jeho území zaručovala, na straně druhé. I proto se v rozvíjející se diskusi na toto téma sice rétoricky připojil k Rusku, faktickými činy a sice vyjednáváním s Ázerbajdžánem o své účasti při chystaných projektech však potvrdil opačnou linii. To, co na nějaký čas přivedlo Teherán a Moskvu v této otázce do jednoho tábora, byl právě jejich postoj k politice Ázerbajdžánu, tak jak se definitivně vyprofilovala v průběhu roku 1995, respektive 1994.

Byla to právě otázka transportu kaspických energetických zdrojů, kde se ještě zřetelněji projevil asymetrie zájmů Moskvy a Teheránu. Produktovody, které na počátku 90. let existovaly, byly z hlediska chystaného rozvoje zdrojů naprosto nedostatečné. Většina z nich směřovala na sever do sovětských průmyslových center, o poznání méně se vyskytující infrastruktura na ose západ – východ sloužila k dopravě uralské a sibiřské ropy do velkých rafinérií a průmyslových podniků v okolí Volhy, do evropské části Ruska a dále na západ na světové trhy. S podpisem smluv na rozvoj ropných polí se tak stala otázka rozšíření a renovace již existujících ropovodů a plynovodů a především výstavba nových nanejvýš aktuální. Potřeba výstavby nových dálkových produktovodů

---

¹⁷⁹ Caspian Sea Region: Legal Issues, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/casplaw.html>, červenec 2002, staženo 17.12.2003

byla dána nejenom nároky energetické bezpečnosti¹⁸⁰, ale i projekcí politicko-strategických zájmů jednotlivých aktérů. Z ekonomického hlediska do velké míry souvisela i se snahou o návratnost investic, což lokální trhy jak z důvodů jejich nesolventnosti, tak z důvodu limitovaného objemu poptávky, nebyly schopné zajistit.

Podoba sovětské produktovodní sítě pochopitelně do velké míry nahrávala zájmům Ruska¹⁸¹ a to nejen pokud šlo o zamezení takového vývoje, který by mohl vést v ohrožení geopolitického postavení Moskvy v Zakavkazsku a ve Střední Asii (tj. vznik nových alternativních ropovodů, které by obcházely ruské území, případně se nacházely mimo ruskou kontrolu), ale i s ohledem na ruské ekonomické zájmy ve vztahu k jeho vlastním energetickým zdrojům (kaspické zdroje představovaly v určitém smyslu konkurenci a potenciálně mohly ohrozit ruské tradiční postavení na evropském trhu a nově i na slibně se rozvíjejícím trhu asijském).

Naopak státům-producentům šlo především o to, aby se odpoutaly od bývalé metropole.¹⁸² V tomto smyslu se do velké míry shodly se strategickými zájmy vnějších aktérů, zejména USA, Turecko a EU měli zájem ne-li na vyloučení Ruska z celého

---

¹⁸⁰ Jednou z komponent energetické bezpečnosti (vedle diverzifikace nerostných zdrojů) je i princip diverzifikace transportních tras, který přispívá k bezpečnosti států, respektive společností, které energetické zdroje produkují (a také pochopitelně i k bezpečnosti konzumentů). Vedle zajištění průchodnosti dodávek v případě vyřazení některé z tras umožňuje i pružnou reakci v případě zvýšení poptávky (z pohledu konzumentů potom opět umožňuje nahradit případný výpadek jednoho z dodavatelů). Vezmeme-li tedy v úvahu, že bezprostřední trhy v regionu, ani ve Východní Evropě nebyly z pohledu kaspických producentů dostatečně perspektivní a že žádný z producentů Kaspického regionu nemá přímý přístup k otevřenému moři, respektive na světové trhy, je zřejmé, že problém dálkového transportu kaspických zdrojů se stal předmětem zejména politicko-strategických zájmů jednotlivých aktérů (a nesmíme při tomto tvrzení pochopitelně zapomínat na politickou a bezpečnostní situaci v regionu).

¹⁸¹ Pavel Baev v této souvislosti podotýká, že se Rusko postupně vyvinulo od vojenské velmoci k velmoci energetické („*energy power house*“). (P. Baev, *Russia in the Great Anti-Terrorist Game*, Analyst, December 19, 2001, http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=53, staženo 19.12.2006)

¹⁸² Byla to právě téměř výlučná závislost kaspických producentů na ruské exportní infrastruktuře, která umožňovala Moskvě používat postupy jako odmítání vyvázet produkci určenou pro západní trhy za hranice SNS, víceméně volné stanovování výše tranzitních tarifů a vývozních kvót či libovolné narušování plynulosti dodávek, včetně úplného zastavení.

Asi nejviditelněji se dopady takového stavu projevíly v případě Turkmenistánu. Nebylo výjimkou, že Gazprom, majitel ruské plynovodní sítě a hlavní konkurent turkmenského plynu, přenechával dodávky určené pro Evropu nesolventním státům SNS, zůstával Turkmenistánu dlužen a občas i transport plynu zcela zastavil. Výsledkem nebyly jen obrovské finanční ztráty Turkmenistánu, ale i hluboký propad produkce. Ostatně jinak tomu bylo s Kazachstánem – Transněft' například po dlouhou dobu odmítal přidělit TengizChevroilu kvótu na výši transportované produkce a když se tak stalo, odpovídala cca jen třetině již vyprodukovaného objemu ropy (trasa Atyrau – Samara). K radikální změně podmínek – posílení kapacity trasy, zvýšení vývozních kvót a snížení transportních tarifů – došlo až s otevřením alternativní trasy, která sice procházela ruským územím, ale nebyla součástí systému, který kontroluje Transněft' (Tengiz – Novorossijsk).

procesu, tak minimálně na prosazení vzniku alternativních tras a odstranění jeho monopolního postavení. Například pro Ázerbajdžán se stala výstavba ropovodů, které nevedou přes území Ruska nebo Íránu, jednou z priorit zahraniční politiky.

Je zřejmé, že Írán měl zájem na tom, aby představoval jednu z těchto alternativ, a Teheránu v tomto směru nahrával i ekonomický kontext.¹⁸³ Také jak ukázal například i operátor konsorcia AIOC British Petroleum, firmy podílející se na rozvoji na kaspických rezerv byly nakloněny íránské cestě a celkově měly zájem o zapojení do íránského petrochemického průmyslu. Strategicko-politické důvody a zejména pak americká politika zdržování a izolace Íránu vystupňovaná ještě dalšími americkými zákony přijatými v letech 1995 – 1997¹⁸⁴ a uvalujícími sankce na firmy, které by investovaly v íránském ropném či plynovém sektoru, však znemožnila, aby Teherán v tomto směru výrazně profitoval.¹⁸⁵

První významnější kroky v této oblasti se týkaly rozhodnutí konsorcia AIOC o transportu první ropy¹⁸⁶ z října roku 1995. Pokud jde o zvažované alternativy, i přes deklarovaný zájem Baku na tom, aby produktovody neprocházely ruským územím, byly ve hře cesta severní přes Rusko (Baku – Novorossijsk, dopravuje ropu přes Groznyj na černomořské pobřeží)¹⁸⁷ a cesta západní přes Gruzii (Baku – Supsa). Jestliže západní řešení vyžadovalo nemalé investice na dostavbu nedokončeného ropovodu a přístavního terminálu, severní znamenalo víceméně pouze převrácení směru toku v již existujícím potrubí.

---

¹⁸³ Íránská, jižní varianta představovala nejkratší a nejméně nákladný způsob dopravy kaspických zdrojů k otevřenému moři. V porovnání se Středozemním mořem nebylo v Perském zálivu tolik terminálů a také vyhlídky spojené s růstem poptávky na nadalekém asijském trhu hovořily v prospěch Teheránu. Pokud jde o ropu, vedle dopravy produktovodem až do přístavních terminálů se nabízela i možnost dovezenou ropou zásobovat průmyslové severní oblasti Íránu a kaspickým exportérům ji kompenzovat totožným objemem íránské ropy, jejíž naleziště se nacházela spíše v jižních částech země.

¹⁸⁴ První zákon z roku 1995 zakazoval americkým firmám účast v jakékoli formě (zákaz se nevztahoval na jejich zahraniční pobočky) a druhý zákon (tzv. Iran and Libya Sanctions Act), přijatý v následujícím roce, zaváděl rozsáhlé sankce a specifikoval jednotlivé zakázané akce. Poslední ze zmíněných zákonů byl přijat v roce 1997 a jeho cílem bylo zabránit obcházení embarga prostřednictvím třetích zemí.

¹⁸⁵ Neznamená to, že by přesto nějaké firmy k podobným krokům nepřistoupily – např. malajská Petronas, či francouzská TotalFinaElf, či, že by určité projekty nevznikly – např. plynovod na trase Koperže – Kurt-Kui (tento plynovod, zprovozněný v roce 1997, se jako první vyhnul ruskému území).

¹⁸⁶ Na tomto místě zmiňujeme pouze ropovody, ač hovoříme-li o kaspických energetických zdrojích, máme na mysli i zemní plyn. Důvodem je, že vzhledem k nepoměrné nákladnosti přepravy zemního plynu je tento obchodován spíše regionálně. Neznamená to však, že by nebyla v případě kaspické produkce zvažována výstavba dálkových plynovodů, většinou však mají teprve až kopírovat trasu případného ropovodu (např. plynovod na trase Baku – Erzurum, kopírující ropovod Baku – Tbilisi – Ceyhan).

¹⁸⁷ Od dubna 2000 také existuje částečně paralelní ropovod, který obchází Groznyj přes Dagestán.

Pokud jde o ruskou cestu, LUKi ol se po dohodě s ruskou vládou nabídl zafinancovat velkou část renovačních prací a zavázal se ke zvýšení kapacity novorossijského terminálu. Pro tureckou vládu se zase stalo prioritou prosazení gruzínské cesty. Nakonec se Ázerbajdžán, respektive AIOC z politických důvodů přiklonil k řešení obousměrnému. Tento krok se ukázal být předvídatelným, když ještě před zprovozněním alternativní trasy do Supsy v dubnu 1999 byl nucen čelit rozsáhlým obstrukcím ze strany Ruska, které provoz ruské cesty oddalovalo a po jeho spuštění i často přerušovalo.

Jestliže tedy v případě říjnového rozhodnutí o transportu první ropy produkované konsorciem AIOC k výraznější kolizi ruských a íránských zájmů kvůli politice Washingtonu vůči Teheránu nedošlo, kompetitivní povaha vztahů mezi oběma státy v této otázce se projevila již záhy. Ještě téhož roku totiž při své návštěvě Baku náměstek íránského ministra zahraničí přišel s návrhem na alternativní trasy produktovodů vedoucí přes íránské území. V reakci na americké zákony také íránská vláda zdůraznila, že stále ještě počítá s účastí na transportu kaspických zdrojů. Na jaře následujícího roku pak byla mezi Íránem a Kazachstánem uzavřena mezivládní dohoda o dodávkách kazašské ropy do Íránu, přičemž tato byla kompenzována íránskou ropou vyváženou z Perského zálivu.¹⁸⁸

Ještě výrazněji se konkurence mezi Moskvou a Íránem projevila v případě Turkmenistánu, který zvažoval dvě možné íránské varianty, z nichž tu, která by směřovala do Turecka, byly ochotny dle svého vyjádření v létě 1997 ochotny akceptovat i Spojené Státy.¹⁸⁹ I když k realizaci tohoto projektu nedošlo¹⁹⁰, již v roce 1997 byl na trase Koperže – Kurt Kui zprovozněn první plynovod ve Střední Asii, který se vyhýbal ruskému území. Od roku 2001 je také do Íránu dopravován určitý objem turkmenské ropy a kompenzován vývozem íránské.

---

¹⁸⁸ K realizaci dohody však nakonec nedošlo – ať už kvůli americkým sankcím, technickým problémům, neshodám ohledně ceny, či zjištění, že kazachstánská ropa není kompatibilní s íránskými rafinériemi. S prvními zkušebními dodávkami započala kazachstánská vláda až v roce 2002 a to v nesrovnatelně menším objemu než bylo původně plánováno. (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspoile.html>, staženo 17.12.2003)

¹⁸⁹ Golan v této souvislosti uvádí citaci z ruského tisku: „*And yet another stream of energy resources will bypass Russia on its way to the world market...Until now Turkmenistan's gas ...has been transported exclusively through pipelines passing through Russian territory giving Russia powerful levers for pressure on Ashkhabad.*“ (G.Golan (1998), str. 19)

¹⁹⁰ Předběžná dohoda, která byla mezi Turkmenistánem, Íránem a Tureckem sepsána již v roce 1994, zahrnovala výstavbu plynovodu z Ašchabádu do Teheránu, dále napojení na Tabríz (využila by se již existující íránská síť) a konečné propojení Tabrízu s tureckým Erzurem.

Nejvýznamnější „bitva“ o alokaci hlavního exportního ropovodu se však odehrála jak mimo íránskou, tak i mimo ruskou kontrolu. Jestliže zprovoznění gruzínské cesty na jaře 1999 znamenalo konec ruské hegemonie nad vývozem kaspické ropy, v listopadu 1999 se Ázerbajdžán, Gruzie a Turecko – navzdory významným výtkám z hlediska ekonomické racionality – smluvně dohodly, že hlavní exportní tah dopravující kaspické energetické zdroje na světové trhy bude zkonstruován na trase Baku – Tbilisi – Ceyhan.

Vysoké ekonomické náklady na výstavbu takového potrubí a s tím související pochyby investorů a neustávající protesty ze strany Ruska a Íránu však dodávaly otázce výstavby hlavního exportního ropovodu i nadále dynamiku.¹⁹¹ A to tím spíše, že proponenti této trasy musely, s ohledem na nároky ekonomické racionality, do svého projektu zakomponovat i využití této trasy pro kazašskou ropu.

Navíc vezmeme-li v potaz, že stávající kaspické zdroje dopravované přes ruské území do Novorossijsku musí být ještě přepravovány přes turecké úžiny a že kapacita, ať už jde o environmentální, či jiná rizika¹⁹², této přepravy je velmi omezená, má Rusko zájem na vzniku alternativních tras. A jednou z těchto alternativ je i doprava ropy do íránské Neky na břehu Kaspického moře.

V. Bilaterální vztahy k USA jako faktor rusko-íránských vztahů

Jednou z významných oblastí, v níž jsou zájmy Moskvy a Teheránu neslučitelné, jsou vztahy ke Spojeným Státům. Jestliže vztahy Teheránu k Washingtonu oscillovaly v rozmezí více či méně napjatých, Moskva měla s Washigtonem zcela normální vztahy. Tento aspekt se pochopitelně promítl i do bilaterálních vztahů mezi Moskvou a Teheránem, aniž by však způsobil jakýkoli vážnější střet.

Pokud jde o vztah Írán-USA, ty byly pochopitelně dány vazbami, které předchozí šáhův režim na Spojené Státy měl, takže v tomto směru se Washington stal hlavním nepřítelem současného režimu. A i když v roce 1989 došlo k částečnému zlepšení vztahů mezi oběma státy, nová Clintonova administrativa, která Írán obvinila z podpory terorismu a snahy získat chemické, biologické a jaderné zbraně a zařadila jej mezi tzv.

---

¹⁹¹ Rozsáhlé vrty v jižní části Kaspického moře například potvrdily, že ázerbajdžánské zásoby budou pravděpodobně menší než se očekávalo. (P. Baev, Russia's Happiness in Multiple Pipelines, Analyst, June 16, 2004, http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=2452, staženo 19.12.2006)

¹⁹² Turecko může velmi výrazně omezit kapacitu přepravy a toho také pochopitelně využívá, například restriktce průjezdu úžinami v průběhu noci může vytvořit až několika týdenní frontu.

rouge states, začala vůči Teheránu v roce 1993 uplatňovat tzv. strategii dvojího zadržování (spolu s Irákem). Americká snaha o izolaci Íránu vyústila mezi lety 1995 - 1997 přijetím již zmíněných zákonů zakazujících investice íránského ropného a plynového sektoru pod hrozbou sankcí.¹⁹³

K jistému uvolnění napětí mezi Teheránem a Washingtonem došlo až po nástupu Chátamího do funkce prezidenta v roce 1997 a zejména pak v návaznosti na zlomové interview se CNN, v němž íránský prezident oslovil americkou společnost a vybídl k dialogu mezi islámskou a Západní civilizací a ke zvýšení společenských kontaktů mezi oběma zeměmi. Americká strana neuplatnila sankce proti společnostem podílejícím se na rozvoji íránských energetických zdrojů. V roce 2000 pak Clintonova administrativa změkčila některé ekonomické a obchodní sankce a státní tajemnice Albrightová se jménem Spojených Států omluvila za zasahování do vnitřních záležitostí Íránu.¹⁹⁴

Pokud jde o Rusko, jak jsme již dříve uvedli, i v období prozápadního směřování ruské zahraniční politiky, kdy ruská reprezentace v čele s Kozyrevem mimo jiné podpořila americkou politiku ve vztahu k Iráku či Libyii, se postoj Ruska od amerického významně lišil ve vztahu k Íránu. Důvodem byly především ruské dodávky zbraní do Íránu v době, kdy Spojené Státy vedly vůči Teheránu politiku zadržování. Je sice pravda, že v průběhu roku 1993 Kozyrev při své návštěvě Teheránu označil Írán za strategického partnera, zdá se však, že toto prohlášení bylo především motivováno snahou získat íránskou podporu v rozhodnějším postupu proti tádžické opozici.¹⁹⁵

Nátlak ze strany Spojených Států v této otázce vedl Jelcina v roce 1994 k příslibu, že Rusko v prodeji zbraní do Íránu nebude pokračovat po uplynutí časového závazku vyplývajícího ze smluv uzavřených ještě za doby Gorbačeva (10 let). Dohodu, která byla nakonec uzavřena během setkání viceprezidenta Gorea s premiérem Černomyrdinem v červnu 1995, oficiálně oznámili prezidenti obou států na říjnovém summitu téhož roku. Rusko se v ní zavázalo, že do roku 2000, kdy měla uplynout lhůta pro plnění stávajících smluv, přestane s prodejem zbraní do Íránu.

---

¹⁹³ Více viz. E. Gombár (2001), str. 142-146

¹⁹⁴ S. Alam, The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy under Chatami, Strategic Analysis, Vol. 14, No. 9 (December 2000)

¹⁹⁵ G. Golan (1998), str. 50

Další významnou otázkou rusko-amerických vztahů ve vztahu k Íránu se stala ruská role v rozvoji íránského jaderného programu. Poté, co byl v roce 1993 podepsán první kontrakt na výstavbu jaderné elektrárny (realizován byl až kontrakt z roku 1995), začaly Spojené Státy proti podobným Ruska aktivitám silně vystupovat. Dle jejich mínění ruská pomoc nejen, že urychlí možnost získání jaderné zbraně pro Teherán, ale zahrnovala i určité vojenské aspekty. Svou roli sehrála i samostatná aktivita ministerstva jaderné energetiky, které například na počátku roku 1995 uzavřelo v Teheránu smlouvu, aniž by o tom byla ruská vláda zpravena.¹⁹⁶ Jednalo se o protokol, který porušoval ruské mezinárodní závazky a národní zákony týkající se exportu, a přestože byl vzápětí ministerstvem zahraniční zrušen, nezabránilo to tomu, aby Clinton tento incident nevyužil k nátlaku na Jelcina nejen ve věci íránského jaderného programu, ale i prodeje konvenčních zbraní. Vysvětlení amerických požadavků v ruských komentářích oscilovalo mezi poukazováním na zájem Spojených Států zabrat ruskou pozici až po americkou snahu dominovat trhu s jadernými technologiemi.¹⁹⁷ Vedle ekonomické motivace však vystupovaly do popředí i politické aspekty. Podpora výstavby íránského reaktoru tak na jednu stranu pro mnohé stala jakýmsi symbolem ruského prosazení jako mocnosti, projevem nezávislosti země a věrnosti ruskému národnímu zájmu. Na druhou stranu se také objevily hlasy varující, že zrušení kontraktu by mohlo vyústit v radikalizaci íránského postupu v Kaspickém regionu.¹⁹⁸

Obavy Ruska z výše zmíněného kurzu k normalizaci vztahů mezi Teheránem a USA, v kombinaci se snahou nepoškodit příliš vztahy se Spojenými Státy tak vedl Rusko k politice, jejímž záměrem bylo uchovat co největší vliv v Teheránu a zároveň minimalizovat škody ve vztazích z Washingtonem.¹⁹⁹ Přesto i v otázce elektrárny v Búšehru došlo ke zpoždění prací, údajně z technických důvodů.

Již v roce však 2000 Rusko přehodnotilo svůj postoj ke slibu nepokračovat v prodeji zbraní do Íránu po roce 2000 a došlo i ke změně v otázce výstavby jaderné elektrárny. A to i navzdory americkým hrozbám o uvalení sankcí či stažení finanční

---

¹⁹⁶ V. A. Orlov, A. Vinnikov, *The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue*, *The Washington Quarterly*, Spring 2005, str. 52

¹⁹⁷ G.Golan (1998), str. 33 - 35

¹⁹⁸ G.Golan (1998), str. 36

¹⁹⁹ R.O. Freedman, *Russian-Iranian Relations in the 1990s*, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 4, No. 2 (June 2000)

pomoci. Nástup Putina a jeho rozhodný postoj k otázce prodeje konvenčních zbraní do Íránu a ke spolupráci v jaderné oblasti a v oblasti technologicky náročných projektů v tomto směru znamenal posílení partnerství mezi Ruskem a Íránem, které řada autorů označuje za strategické.

V březnu 2001 pak byla mezi Ruskem a Íránem podepsána smlouva o základech vztahů a principech spolupráce, která v jistém smyslu završila z počátku převážně ekonomickou a od poloviny 90.let se stále prohlubující i politickou spolupráci mezi oběma státy. S ohledem na koincidenci důležitých zájmů obou zúčastněných stran, se deklarovaným cílem oné smlouvy stal rozvoj vztahů mezi oběma státy na široce pojatém a dlouhodobém základě. V souvislosti s řešením mezinárodních problémů se obě strany přihlásily k principům svrchované rovnosti, politické nezávislosti, teritoriální integrity, mírového řešení sporů a nezasahování do vnitřních záležitostí států. Obě strany se také zavázaly, že jestliže jedna ze stran stane obětí agrese, bude druhá strana hledat nápravu na základě principů Charty OSN a mezinárodního práva. V neposlední řadě se Moskva a Írán zavázaly mimo jiné ke spolupráci v oblasti boje proti mezinárodnímu terorismu nebo pašování drog a zbraní.²⁰⁰

Závěr

Základy pro normalizaci vztahů mezi Sovětským Svazem a Íránem byly položeny již na konci 80.let. Přelom desetiletí však přinesl konec Studené války a geopolitické změny v bezprostředním okolí obou států (rozpad Sovětského Svazu, posílení americké vojenské přítomnosti v Perském zálivu a zahájení mírového procesu na Blízkém Východě), takže jak Moskva, tak Írán byly konfrontovány s radikálně změněnými okolnostmi.

Tato situace vyžadovala formulaci nových zahraničně-politických priorit. Pokud jde o Rusko, vezmeme-li v úvahu, že definice zahraničně-politických zájmů státu je do značné míry odvislá od definice národní identity, musela Moskva nejdříve definovat své místo ve světě a zejména pak svůj vztah k nově vzniklým státům. Toto hledání ruské identity se promítlo i do ruského zahraničně-politického působení. V íránské zahraniční

---

²⁰⁰ G. Ivanshentsov, Iran: Horizon for Future Cooperation, International Affairs: A Russian Journal, No.6, 2006, http://www.ciaonet.org.library.esc.edu/olj/iarj-2/iarj_06_06/iarj_06_06b.html, staženo 19.12.2006)

politice došlo v souvislosti s výsledkem irácko-iránské války k posunu od islamistického univerzalizmu a s tím spojeného vývozu revoluce směrem k pragmatické linii zohledňující národní zájem. Tato tendence byla ještě posílena po válce v Perském zálivu, která vyústila v hegemonní postavení Spojených Států v regionu. Tím spíše se pro Írán z geopolitického hlediska staly zajímavé regiony Zakavkazska a Střední Asie.

Bezprostředně po rozpadu Sovětského Svazu se v oblasti Kaspického regionu vytvořilo geopolitické vakuum. Na to, aby Írán toto vakuum mohl vyplnit sám, však neměl dostatečné nástroje, ani v podobě kulturních a náboženských vazeb, ani v podobě ekonomické síly. Navíc z bezpečnostního hlediska znamenal pro Írán rozpad Sovětského Svazu nemalé riziko, ať už se jednalo o možnost, že toto vakuum vyplní Íránu nepřátelská síla v podobě Spojených Států, respektive jejich spojenců Turecka, Izraele a Saudské Arábie, nebo o hrozby související s tzv. soft security.

Již v průběhu roku 1992 a zejména pak v následujícím roce však začalo být zřejmé, že nejenže Rusko nehodlá rezignovat na své působení v oblasti Kaspického regionu, ale že Kaspický region a udržení ruského hegemonního postavení zde se stávají jednou z jeho nejvyšších zahraničně-politických priorit. V tomto směru se cítilo být ohroženo na jedné straně tureckou a na druhé straně iránskou snahou o posílení svého vlivu v regionu. Nemalé obavy také vzbuzovala možnost šíření radikálního islamismu a potenciální role Íránu v této otázce. Vzhledem k politickému vývoji zejména Ázerbajdžánu a Gruzie záhy vyhodnotilo jako svou prioritu zamezení růstu tureckého vlivu. Ve vztahu k Íránu pak zvolilo politiku zapojení.

V průběhu první poloviny 90.let se vyprofilovaly jak na straně Ruska, tak na straně Íránu ve svém důsledku velmi podobné zájmy ve vztahu k Ázerbajdžánu, respektive k eventualitě růstu Západního vlivu v regionu. Tyto strategické vazby mezi Moskvou a Teheránem byly ještě utvrzeny iránským respektem k ruskému hegemonnímu postavení v Kaspickém regionu.

Pokud jde o konflikt v Tádžikistánu, zde se určitá asymetrie zájmů v podobě sympatií pro různé strany konfliktu projevila již o něco zřetelněji, nakonec však převládly dlouhodobější zájmy a iránské angažmá v tádžickém konfliktu potvrdilo, že jednak prioritou Teheránu zůstávají blízké vztahy s Moskvou a jednak že kooperativní Írán

představuje pro Moskvu ve vztahu k bezpečnostním rizikům spojených s Kaspickým regionem nenahraditelného partnera.

Ještě výrazněji se asymetrie zájmů Ruska a Íránu projevila v otázce hledání právního statutu Kaspického moře, bohatého na energetické zdroje, a v otázce trasování produktovodů dopravujících energetické zdroje z kaspických zemí, které nemají přístup k otevřenému moři, na světové trhy. Právě zde se naplno ukázalo, že Írán tvoří geopolitickou protiváhu Ruska a představuje tedy přirozenou komunikační alternativu pro státy Kaspického regionu. Navzdory různým komplikacím se však ani tato problematika nijak dramaticky nepromítla do vztahů mezi oběma státy a to tím spíše, čím se ukázala být jen další oblastí, v níž se promítly geopolitické zájmy zúčastněných aktérů. Právě tento faktor se za aktuálního rozležení sil v regionu ukázal být pro Rusko a Írán klíčovým, navíc s přelomem desetiletí začaly vstupovat do hry i ekonomické faktory. V tomto směru jistě představuje íránská cesta z ruského pohledu vhodnou alternativu k cestě severní, a to minimálně do té míry, do jaké tento severojižní transportní koridor zabránil posílení koridoru západ-východ.

Zcela neslučitelné pak byly zájmy obou států v jejich bilaterálních vztazích se Spojenými Státy, a i když vztahy obou k Washingtonu představovali významnou proměnnou jejich vzájemných vztahů, podobné vnímání bezpečnostních hrozeb spojených s Kaspickým regionem, zájem na vojensko-technologické spolupráci a sdílená obecná zahraničně-politická snaha o nastolení multi-polárního mezinárodního uspořádání vedly k tomu, že ani v tomto směru nedošlo k vážnější kolizi.²⁰¹

---

²⁰¹ Počínaje úvodem, rozsah práce čítá 167 598 znaků (včetně mezer) a 23 856 slov.

Summary:

Russian-Iranian Connection and the Caspian Region 1991-2001

Since the normalization of the relations between the Soviet Union and Iran goes back to the 1980s, consequent geopolitical changes on the global as well as regional scale put an incentive of different kind to the approach between Russia and Iran.

As Russia regarded maintenance of its hegemony in the Caspian region as one of its top priorities the goal was to prevent outside powers from gaining influence in the Transcaucasia and the Central Asia. As for Russia's concerns, there were two regional powers searching to raise their influence over the region. Turkey, as one of them, was a proxy of the United States and therefore its higher profile in the region meant incursion of the West. On the other hand, there was Iran and its potential role in the spread of Islamic radicalism over the region.

Given the political development in Azerbaijan and Georgia especially and given the fact that Iran did not exploit regional instability and kept a low profile on ideological issue, Russia began to cooperate with Iran in many related regional issues. Both Russia and Iran shared the goal of preventing Turkey, i.e. the U.S., from encroachment into their backyard. This policy led to cooperation on the issue of containment of Azerbaijan.

Although the interests of Russia and Iran were not always symmetrical, as was the case of the Tadjik conflict (i.e. Russia's and Iran's sympathies went to different conflict participants), it did not impede their successful cooperation in the conflict's resolution. Iran became more understanding of Russia's interests in the region and Russia in turn accepted a greater role for cooperative Iran.

In case of bilateral relations of both states to the U.S., their interests were even non-coinciding. However, considering their shared perception of the security in the Caspian region, their interest in military and technology cooperation and their opposition to the U.S. global hegemony (the idea of a multi-polar world), these did not cause any serious collisions between Russia and Iran.

Přílohy:

- 1) Mapa Kaspického regionu, zdroj University of Texas Library, 2003,
http://www.lib.utexas.edu/maps/commonwealth/caucasus_cntrl_asia_pol_2003.pdf
- 2) Mapa Tádžikistánu, zdroj OSN,
<http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/tajikist.pdf>
- 3) Trasování ropovodů v Kaspického regionu, zdroj: Energetic Information Agency,
January 2007, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/Caspian_pipe_map.pdf
- 4) Trasování plynovodů v Kaspického regionu, zdroj: Energetic Information Agency,
January 2007, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian%20gas%20pipe_map.pdf

Literatura:

Neperiodická literatura:

Akiner S., Tajikistan: Disintegration or Reconciliation?, London: Royal Institut of International Affairs, 2001

Bakhash S., Iran's Foreign Policy under the Islamic Republic, 1979 – 2000 in: Brown, L.C. (ed.), Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers, London, GBR: I.B.Tauris & Co., Limited, 2004, str. 251- 252

Birgerson S.M., After the Break-up of a Multi-Ethnic Empire: Russia, Successor States and Eurasian Security, Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group, Inc., 2001

Clawson P., Eternal Iran: Continuity and Chaos, Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2005

Cornell S.E., Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus, Richmond, Surrey, GBR: Curzon Press Limited, 2000

Croissant C.M. a Croissant M.P., The legal Status of the Caspian Sea: Conflict and Compromise, in: Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region, Westport/London: 1999

Demekjian R.H., Trouled Waters: Geopolitice of the Caspian Region, London, GBR: I.B.Tauris & Company, Ltd., 2003

Ehteshami E., The Foreign Policy of Iran in: Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System, London, UK: Routledge, 1997

Golan G., Russia and Iran: A Strategic Partnership, London: The Royal Institute of International Affairs, 1998

Gombár E., Dramatický půlměsíc: Sýrie, Libye a Írán v procesu transformace, Praha: Karolinum 2001

Herzig E., Iran and Central Asia in: R.Allison, L.Johnson (ed.) Central Asian Security: The New International Context, Washington, DC, USA: Brooking Institution Press, 2001

Herzig E., Iran and the Former Soviet South, London: The Royal Institute of International Affairs, 1995

Horák S., Střední Asie mezi Východem a Západem, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005

Chubin S., Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era, Santa Monica, CA, USA: Rand Corporation, 2000

Jonson L., Russia and Central Asia, in: R.Allison, L.Johnson (ed.) Central Asian Security: The New International Context, Washington, DC, USA: Brooking Institution Press, 2001

Kropáček L., Duchovní cesty islámu, Praha: Vyšehrad, 2006

Liščák V., Fojtík P., Státy a území světa, Praha: Libri, 1998

Lo B., Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking, Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, 2002

Litera B., Problémy spolupráce a integrace zemí postsovětského prostoru, in: Vzájemné vztahy postsovětských republik, UMV, Praha 1998

Ramezanzadeh A., Iran's role as a mediator in Nagorno-Karabakh crisis, in: Contested Borders in the Caucasus, Bruno Coppieters (ed.), Brussels: VUBPRESS, 1996

Roy O., The Foreign Policy of the Central Asian Islamic Party, New York, USA: Council on Foreign Relations, 2000

Royal Institut of International Affairs, Russian Strategy in Tajikistan in: Russian Peacekeeping Strategies in the CIS: The Cases of Moldova, Goergia & Tajikistan, New York, NY USA: Palgrave Publisher, 2000

Sakwa R., Russian Politics and Society, Florence, KY, USA: Routledge, 2002

Serrano A.S., CIS Peacekeeping in Tajikistan in: J. Macinlay (ed.), Regional Peacekeepers: The Paradox of Russian Peacekeeping, United Nations University Press, 2003

Sinker R., The Management of a Transboundary Energy Resource: the Oil and gas of the Caspian Sea, in: The Politics of Caspian Oil, Houndmills/New York, 2001

Tarock A., Iran's Foreign Policy Since 1990: Pragmatism Supersedes Ideology, Nova Science Publishers, New York, 1999

Trenin D., Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region, in: Contested Borders in the Caucasus, Bruno Coppieters (ed.), Brussels: VUBPRESS, 1996

Wanner J., Kavkazský region a ruská zahraniční politika, in: Vzájemné vztahy postsovětských republik, UMV, Praha 1998

Wanner J., Ropná politika v oblasti Kaspického moře a Střední Asie, in: Vzájemné vztahy postsovětských republik, UMV, Praha 1998

Periodická literatura:

Amuzegar J., Nuclear Iran: Perils and Prospects, Middle East Policy, Vol. 13, No. 2 (Summer 2006)

Adomeit H., Russia's Iran Policy, German Institute for International and Security Affairs, SWP Comments, March 2006)

Alfrasiabi K.L. a Jalali Y.P., The Economic Cooperation Organization: Regionalization in a Competitive Context, Mediterranean Quarterly, Vol. 12, No. 4

Alam S., The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy under Chatami, Strategic Analysis, Vol. 14, No. 9 (December 2000)

Lynch S., The Realism of Russia's Foreign Policy, in: Europe – Asia Studies, Vol. 53, No.1 (January 2001)

Main S.J., The Russian Eagle & Persian Peacock: Russo-Iranian Cooperation 1995 – 2005, Russian Series 05/03, Conflict Studies Research Center, Defence Academy of the United Kingdom, January 2005

Nissman D., The Two Azerbaijanians: A Common Past and A Common Future, Caspian Crossroads, Vol.1, No. 2 (Spring 1995)

Orlov V.A. a Vinnikov A., The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue, The Washington Quarterly, Spring 2005

Pezl K., Koncepce národní bezpečnosti Ruska, in: Mezinárodní vztahy 2/2000

Ramazani R.K., Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy, Middle East Journal, Vol. 58, no. 4 (autumn 2004)

Sadri H.A., Trends in the Foreign Policy of Revolutionary Iran, Journal of Third World Studies, Vol. 15, no.1 (April 1998)

Samii A.W., Iran and Chechnya: Realpolitik at Work, Middle East Policy, Vol. 18, No. 1 (March 2001)

Sergunin A.A., Postkomunistické Rusko, in: Mezinárodní vztahy 2/2000

Shaffer B., The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran, in: Nationalities Papers, Vol. 28, No. 3, 2000

Souleimanov E., Kavkazská politika Íránu, Mezinárodní vztahy 3/2001

Vakil S., Iran: Balancing East against West, The Washington Quarterly, Autumn 2006

R. Musabekov, Are Frictions in Azerbaijan-Iranian Relations Inevitable?, Caspian Crossroads, Vol.4, no. 2 (Winter 1999)

Yusefi A., Tehran Siyasat-e Khareji, Vol.17, Winter 2004

Internet:

Ahrari E., The Schizophrenic Russian – Iranian Nexus, Asia Times, May 22, 2002, <http://www.atimes.com/c-asia/DE22Ag05.html>

Askarov G., Border games in the Caspian sea: Newly independent states vs. Russia and Iran co., in: Caspian Crossroads, 2/1999, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp/423.htm>

Assadi-kiya B., A Glance at the Legal Status of the Caspian Sea, Khayhan: Evening Daily, May 16, 1995, www.irvl.net/FIRAN17.HTM

Cornell S.E., Iran and the Caspian Region: The domestic and international context Iranian policy, Caspien Brief No.15 (May 2001), http://www.cornellcaspien.com/publications/pdf/15_0105Iran.PDF

Cornell S.E., Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia, in: Perceptions (Journal of International Affairs, Vol. 4, No. 2 (June-August 1999), <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume4/June-August1999/cornell.pdf>

Cornell S.E., Iran and Caucasus, Journal of Middle East Policy Council, Vol.5 (January 1998), http://mepc.org/public_asp/journal_vol5/9801_cornell.asp

Freedman R.O., Russian-Iranian Relations in the 1990s, Middle East Review of International Affairs, Vol. 4, No. 2 (June 2000), <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/2000/issue2/jv4n2a5.html>

Ivanshentsov G., Iran: Horizon for Future Cooperation, International Affairs: A Russian Journal, No.6, 2006, http://www.ciaonet.org.library.esc.edu/olj/iarj-2/iarj_06_06/iarj_06_06b.html

Jalali A., The Strategic Partnership of Russia and Iran - international relations, Parameters, Winter 2001, http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0IBR/is_4_31/ai_82064209

Kepbanov Y.A., The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of regional Cooperation and Stability, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/ii4/II4-2.htm>

Mahnovski S., Natural Resources and Potential Conflict in the Caspian Sea Region, in: Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army, <http://www.rand.org/publications/MR/MR1598/MR1598.ch5.pdf>

McFaul M., Russia's Many Foreign Policies, DEMOKRATIZACIJA, Summer 1999, <http://www.demokratizacija.org/Dem%20Archives/DEM%2007-03%20mcfaul.pdf>

Meese R., La mer Caspienne: quelques problemes actuels, <http://members.aol.com/Rmeese75/Caspiennefinal.htm>)

Naumkin V., The Russian-Iranian relations: present status and prospects for future, Perceptions, March-May 1998, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/III-1/naumkin.htm>

Romano C.P.R., The Caspian Sea Dispute: The Role of International Law, www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/vol5/article5-10.htm

Roy O., The Iranian Foreign Policy toward Central Asia, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>, 1999, staženo 21.3.2004

Souleimanov E., Právo a politika v Kaspickém moři, Euroasijský expres, www.euroasiana.net/oblast/tisk.php?clanekid=153

Waelde T., Caspian Oil and Gas: Shedding Illusions, Alexandre's Gas and Oil Connections, www.gasandoil.com/goc/speeches/waelde3.htm)

Iran Reiterates Chechnya War is Russia's Internal Affair, Iran Press Service, 6.12.1999, http://www.iran-press-service.com/articles/oic_chchnya_61299.html

The Analyst, Central Asia – Caucasus Institute, www.cacianalyst.org

www.eurasianet.org

Energetic Information Agency, www.eia.doe.gov

www.ihned.cz

Dokumenty:

Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, HRW/Helsinki Report, http://www.geocities.com/fanthom_2000/hrw-azerbaijan/hrw-contents/5.html